

TEMES VILA-REALENCOS
SÈRIE TÈCNICA. NÚMERO 6

Així és l'origen de Vila-real. Però tot això és, ja sabem, una història que abasta ja més de set segles. Altres exemples, com els de Nules, sorgixen en la mateixa fase de repoblació. Després, ja ens ocuparem més de la seva història. De l'evolució de Vila-real ens ocuparem més des del punt de vista geogràfic. Calia explicar com el nucli urbà, fins llavors estancat, com comença la seva expansió, com resta en ocasions, com desenvolupa ràpidament en altres fases. Amb un creixement demogràfic que sospitar es paral·lel a l'augment de la població i es manifesta en noves illes, nous exemples i nous barris.

És aquesta anàlisi dual la que l'autora d'aquest interessant treball, Raquel Martí Castillo, vol efectuar. Ens ho diu en el mateix títol de l'estudi: "evolució demogràfica", per una banda; "evolució urbana", per l'altra. Ens ho fa d'una manera un xic més explicativa, però igualment concisa, en l'introductor de l'obra. El seu objectiu primordial ha estat "plantejar dues línies de treball íntimament relacionades, dintre d'una hipòtesi de treball única, relacionant el creixement demogràfic amb el creixement urbà".

És cert que l'autora té en compte, especialment en l'estudi de la matèria urbana, l'evolució soferta per Vila-real des de la fundació del nucli medieval fins al nostre segle. Però cal recordar que aquest no és un estudi històric sinó geogràfic i que per tant vol referir-se especialment a l'època actual. Amb més exactitud, l'estudi vol concretar-se en els últims trenta anys, de 1960 a 1991, com s'indica explícitament en el títol, tant en l'aspecte poblacional com en l'urbanístic. I fins i tot s'apunta vers el futur immediat, d'acord amb la continuïtat de tendències actuals. Així succeeix clarament quan s'efectuen, respecte a la població, unes previsions demogràfiques fins a l'horitzó 2001.

PUBLICACIONS DE L'ILUSTRÍSSIM
AJUNTAMENT DE VILA-REAL

6 VILA-REAL: CREIXEMENT DEMOGRÀFIC I URBÀ (1960-1991)

VILA-REAL: CREIXEMENT DEMOGRÀFIC I URBÀ (1960-1991)

RAQUEL MARTÍ CASTILLO

TEMES VILA-REALS
SÈRIE TÈCNICA. NÚMERO 6

PUBLICACIONS DE L'IL·LUSTRÍSSIM
AJUNTAMENT DE VILA-REAL

RAQUEL MARTÍ I CASTILLO

VILA-REAL:
CREIXEMENT
DEMOGRÀFIC I URBÀ
(1960-1991)

AJUNTAMENT DE VILA-REAL
DELEGACIÓ DE PROMOCIÓ CULTURAL
Vila-real, 1995

MARTÍ I CASTILLO, Raquel

Vila-real: creixement demogràfic i urbà (1960-1991)/ Raquel Martí i Castillo.- Vila-real: Il.lustríssim Ajuntament, 1995

xxx p.:il.; 22 cm. - (Temes Vila-realencs. Sèrie Tècnica; 6)

ISBN 84-88331-19-3

1. Demografia i urbanisme- Vila-real-1960/1991

I. Títol

II. Col.lecció

911.3 (460.311 Vila-real) "1960/1991"

A Vicent, Maria i Raquel.
Encara que no hi ha
manca alguna d'agrair-los,
tot el que són per a mi.

© Il.lustríssim Ajuntament de Vila-real; Plaça Major, Vila-real

© DISENY PORTADA: Artur Doñate Gimeno

ISBN: 84-88331-19-3

Dipòsit Legal: CS - 105 - 1995

IMPRESOR: IMPRENTA SICHET, S.L.

Polo de Bernabé, 33

12540 Vila-real

PRESENTACIÓ

Raquel Martí Castillo és licenciada en Geografia i Història (secció de Geografia) per la Universitat de València i, actualment, prepara la seua tesi doctoral en la Universitat Jaume I de Castelló sobre geografia urbana de Vila-real i el seu paper en el contexte comarcal.

Ara culmine un llarg període, superior a dos anys, en els que l'autora ha rescatat plànols, buidats estadístiques, formulat hipòtesis i s'ha patejat vila, ravals i barris del nostre poble, per a elaborar un acurat treball d'investigació, que conforme la seua tesi de llicenciatura.

Apostar per la recerca des de les institucions públiques i també privades, és el camí que condueix a un desenvolupament raonat i sostenible. L'Ajuntament de Vila-real, ha estat pioner en l'establiment d'una relació continuada amb la Universitat Jaume I, finançant la realització de tesis de llicenciatura, de les que el llibre que presentem constitueix la primera fita.

Finalment, la nostra satisfacció i enhorabona a l'autora del llibre i encoratjar-la a continuar amb la investigació.

Vicent Ortells Chabrera
Professor de la Universitat Jaume I

PRÒLEG

Fa molts anys, des de l'època dels meus estudis universitaris d'Història, que el nom de Vila-real era, per a mi, evocador. En efecte, constituïa un bon exemple de tota una sembrada de noves poblacions medievals. Totes elles amb noms ben significatius i que mostraven sovint que eren fruit d'unes decisions i d'una voluntat de poblament: "vila real" o "vila reial", pel seu origen; "vila franca" o "salvaterra", pels seus privilegis; "vila nova" o "pobla", com a contrast amb els antics nuclis. D'un diccionari actual, en trec la definició de l'última paraula esmentada: "Nucli de població fundat (podria afegir pel rei, pel comte, de vegades per algun senyor civil o eclesiàstic) en virtut d'una carta de poblament que concedia certs privilegis". La "carta de poblament" era l'expressió escrita del desig del governant de crear un nou centre de població.

Ens havia parlat de Vila-real, durant els meus estudis, un professor d'Història medieval. Jo mateix m'hi referia quan, des del 1947 -aviat farà cinquanta anys!-, explicava qüestions de geografia històrica. Set anys després, el "Instituto de Estudios de Administración Local" publicava un llibre ben estructurat i profitós, el *Resumen histórico del urbanismo en España*. Els autors parlaven de Vila-real a les pàgines 61-63, on mostraven també un plànol de la vila inicial.

D'aquesta manera, Vila-real passava a constituir, dins l'ampli marc espanyol i peninsular, un excel·lent exemple d'aquestes noves fundacions paral·leles i expressió d'un afany poblador o repoblador. En efecte, hi ha èpoques amb un afany poblador. Tota la Reconquesta, aquest gran moviment del nord cap al sud, característic de la Península Ibèrica -i que no constitueix pas tan sols un moviment bèl·lic-, va seguida de fases de població i repoblació.

Cada gran època d'avenç queda palesa en la designació dels grans conjunts conquerits: hi ha una Castella "vella" (*Castilla la Vieja*) i una Castella "nova" (*Castilla la Nueva*), d'acord amb l'antiguitat de l'ocupació; una Castella "novíssima" seria Andalusia; encara "més novíssima", si voleu, les Illes Canàries i amb tanta o més raó tota l'Amèrica hispànica. Sempre aquests períodes, més o menys llargs, de conquesta i ocupació van acompanyats de l'intent d'establir noves poblacions. Llavors aquest desig es converteix en un afany primordial dels governants. Encara el segle passat, davant la immensa Pampa semi-despoblada, un President de la República Argentina exclamava: "Governar es poblar".

Vist així, Vila-real és pel seu origen un punt més, una nova fita, en una vasta història de fundacions de nuclis de població, llarga de més de vint-i-cinc segles, si pensem en els seus inicis en l'antiga Grècia. Més llarga encara, si pensem en possibles antecedents en l'Orient pròxim o mitjà. Dins del cicle grec, hom atribueix a un pretès arquitecte anomenat Hipòdam la definitiva estructuració del tipus de plànol que arribarà a ser normatiu. Per això hom parla de vegades de la ciutat hipodàmica, que per les seves característiques formals -els carrers són línies paral·leles que es tallen perpendicularment amb un altre conjunt de línies- podem anomenar, en general, geomètriques o, amb més exactitud, ortogonals.

Es tracta, doncs, de nuclis preparats amb cura previament, de "nuclis previstos". Constitueixen l'expressió formal i tangible d'un desig i decisió del governant i d'una disposició de l'arquitecte. Són tot el contrari d'un poblament que s'eixampla amb irregularitat i espontàniament. Aquests són nuclis que neixen com a fruit d'una voluntat i d'una prèvia configuració mental.

El tipus corrent medieval respon a una disposició que els romans configuraren definitivament: un rectangle allargassat, amb dos carrers destacats que es creuen en un espai central, on hi ha el *forum*. El rectangle, en moments d'inseguretat, com succeeix des del Baix Imperi i, és clar, durant tota la Reconquesta, estarà subratllat per una muralla, amb quatre portals on desemboquen els carrers centrals. D'aquests dos, el més allargassat, l'antic *cardo* -eix del pla urbà, com el "cardenal" ho és de l'Església- és el que en diem el "carrer major" o el "carrer gran". L'espai on creua amb l'altra via principal correspon evidentment a la "plaça major".

Així és l'origen de Vila-real. Però tot això és, tan sols, el començament d'una història que abasta ja més de set segles. Altres exemples propers, com Castelló i Nules, sorgeixen en la mateixa fase de repoblació. Després cadascun dels nous nuclis té la seva història. De l'evolució de Vila-real ens en faltava una valoració des del punt de vista geogràfic. Calia explicar com el nucli antic es forma i es manté, com comença la seva expansió, com resta en ocasions estancat, com es desenvolupa ràpidament en altres fases. Amb un creixement urbà que podem sospitar es paral·lel a l'augment de la població i es manifesta en l'aparició de nous eixamples i nous barris.

Es aquesta anàlisi dual la que l'autora d'aquest interessant treball que tinc l'honor de presentar, Raquel Martí Castillo, vol efectuar. Ens ho diu en el mateix títol de l'estudi: "evolució demogràfica", per una banda; "evolució urbana", per l'altra. Ens ho manifesta d'una manera un xic més explicativa, però igualment concisa, en l'introducció de l'obra. El seu objectiu primordial ha estat "plantejar dues línies de recerca intimament relacionades, dintre d'una hipòtesi de treball única: relacionar el creixement demogràfic amb el creixement urbà".

Es cert que l'àutora té en compte, especialment en l'estudi de la morfologia urbana, l'evolució soferta per Vila-real des de la fundació del nucli medieval fins al nostre segle. Però cal recordar que aquest no és un estudi històric sinó geogràfic i que per tant vol referir-se especialment a l'època actual. Amb més exactitud, l'estudi vol concretar-se en els últims trenta anys, de 1960 a 1991, com s'indica explícitament en el títol, tan en l'aspecte poblacional com en l'urbanístic. Fins i tot s'apunta vers el futur immediat, d'acord amb la continuïtat de les tendències actuals. Així succeeix clarament quan s'efectuen, respecte a la població, unes previsions demogràfiques fins a l'horitzó 2001.

* * * * *

Un pròleg pot ser, ens sembla, una espècie d'avís per a navegants. Al possible lector se li mostra l'interès que probablement el llibre pot presentar per a ell. Ja fixats amb exactitud els objectius, els continguts i els límits cronològics i temàtics de l'estudi que estic presentant, la nostra tasca

podria restar acabada. Quedaria solament fer un judici de valor de l'obra. Però no creiem pas que sigui necessari insistir-hi, ja que estem segurs que al lector interessat no se-li escaparà de cap manera l'esforç intel·ligent efectuat per l'autora i la qualitat del treball. En poques paraules, diríem, un treball ben fet. Acompleix plenament els objectius proposats i permet obtenir una idea ben clara de l'evolució poblacional i el desenvolupament urbanístic recents de Vila-real. Apareixen ben definits els factors i els resultats d'ambdós processos. Es mostren, a més, acompanyats d'una informació estadística adequada i unes expressions gràfiques ben remarcables.

Voldriem insistir en aquest últim aspecte. Són per si sols ben parladors i significatius els diversos plànols de l'evolució, en els darrers dècennis (1957, 1971, 1977, 1983), fins arribar al 1988, sense faltar l'expressió de les densitats urbanes aconseguides (1991). En definitiva, el llibre que tenim entre les mans constitueix un excel·lent estudi que reflecteix no sols el bon nivell investigador que l'autora ha anat aconseguint al llarg de la seva tasca sinó també l'experiència i el bon saber fer, pedagògic i científic, del director del treball, el doctor Vicent Ortells, professor de Geografia regional de la Universitat Jaume I, ben conegut especialment pels seus estudis sobre la Plana, les terres castellonenques i llurs nuclis de població.

Probablement ens quedaria encara el viu desig, mirant cap al futur, de que Raquel Martí continuï aprofundint i eixamplant la seva tasca científica. En un procés de recerca, aclarir determinats problemes sempre n'obre de nous. Les solucions trobades, tan bon punt aconseguides, ja dibuixen al lluny, un xic vaguerosos, nous horitzonts d'investigació. Gosaria demanar-ho i espero que sigui així: l'èxit aconseguit amb aquest treball ha d'estimular indubtablement a l'autora a nous estudis sobre aquests país, que és el seu propi, i sobre la seva gent.

Però de cap manera podria acabar aquest pròleg sense esmentar un fet que em cridà l'atenció. Crec que, respecte al possible lector o consultor de l'obra, cal subratllar-ho. Quan vaig ser cridat per a formar part del Tribunal que havia de jutjar el treball de Raquel Martí -el que agreixo un cop més a les autoritats acadèmiques de la Universitat Jaume I i al Departament d'Humanitats de la Facultat de Ciències Humanes i Socials, per

la confiança i honor que em dispensaren-, vaig notar immediatament el ressò social que l'estudi havia tingut i tenia entre la població de Vila-real. No ens sorprengué pas aquest fet, ja que som testimonis de com nombrosos estudis geogràfics i històrics poden gaudir d'un eco especial en llurs respectives localitats, però sí que ens va colpir l'especial força que en el nostre cas presentava.

Ens confirmà encara aquest sentiment, quan varem adonar-nos que, en el moment de la lectura i defensa pública de la tesi, realitzada amb el corresponent permís acadèmic a Vila-real mateix, hi havia entre el públic, ultra professors i companys universitaris, una part important d'assistents que hi acudien simplement com a vilarealencs. Fins i tot no hi faltaven pas algunes de les més destacades autoritats ciutadanes.

D'aquesta manera, quedava ben palès que l'estudi de Raquel Martí no havia pas passat desapercbut. Heus ací que un treball científic, acadèmic, trobava un clar ressò en una ciutat els habitants de la qual prenen consciència de que l'estudi esmentat els ajudava decisivament a configurar llur identitat com a col·lectivitat i de que, al mateix temps, els ajudava a definir certes característiques i certs problemes d'indubtable transcendència, cara al present i al futur immediat.

Nosaltres, com universitaris, hem de celebrar-ho certament. És exemplar que l'Ajuntament de Vila-real col·laborés en la preparació del treball amb un ajut a l'autora i que posteriorment en decidís la publicació. Voldriem concretar l'agraïment en les persones de l'Alcalde, Enrique Ayet, i del Regidor de Cultura, Eduardo Pérez. Així donen possibilitat, en forma determinant, a que l'estudi sigui conegut i sigui tingut en compte en tot allò que pugui incidir en el present i en el futur immediat de la ciutat. Ho repeteixo: ens plau, com a geògrafs, la decisiva contribució al coneixement d'aquestes terres; però encara més en plau, com a universitaris i fins i tot com a ciutadans, que un bon treball científic, realitzat com aquest amb il·lusió i competència, hagi comptat amb l'ajut i la valoració de la pròpia col·lectivitat.

JOAN VILÀ-VALENTÍ
Professor Emèrit de la
Universitat de Barcelona

ÍNDIX

PRESENTACIÓ	9
PRÒLEG	11
INTRODUCCIÓ	21
PART I. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA.	25
I. FONTS UTILITZADES I LA SEVA PROBLEMÀTICA	27
II. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ABSOLUTA	31
II. 1. VILA-REAL UN NUCLI IMMIGRATORI: L'ENTORN GEOGRÀFIC	32
II. 2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ABSOLUTA EN EL SEGLE XX	34
II. 3. ELS ANYS SEIXANTA, COMENÇAMENT D'UNA NOVA ETAPA. LA IMMIGRACIÓ FACTOR CABDAL DEL CREIXEMENT	36
III. EVOLUCIÓ DE LA DINÀMICA NATURAL	40
III. 1. CONSIDERACIONS GENERALS	41
III. 2. EVOLUCIÓ DELS NAIXEMENTS, LA NATALITAT I LA FECUNDITAT	43
III.2.1. Elevació de les taxes de natalitat dels anys seixanta i canvi de les tendències demogràfiques	46
III.2.2. Increment de la natalitat en la dècada dels setanta	48
III.2.3. Davallada sobtada de la fecunditat en l'última dècada	51
III.2.4. Anàlisi de la fecunditat per grups d'edat	54

III.2.5. Les últimes tendències en la fecunditat. El contexteuropeu	59
III. 3. ANÀLISI DE LA NUPCIALITAT	63
III.3.1. Relació de la fecunditat amb la immigració. Els matrimonis entre immigrants i vila-realencs	66
III. 4. EVOLUCIÓ DE LA MORTALITAT	69
III.4.1. Rejuveniment de l'estructura per edats i la seva incidència en la mortalitat	71
III.4.2. Estabilització de les taxes de mortalitat. Les tendències cap a l'envelliment	73
III. 5. EVOLUCIÓ DEL SALDO VEGETATIU	74
III.5.1. Les actuals tendències del creixement vegetatiu	77
IV. ANÀLISI DE LES ESTRUCTURES PER EDAT I SEXE	79
IV. 1. LES FONTS	79
IV. 2. PIRÀMIDES EXPANSIVES I REJOVENIMENT DE LA POBLACIÓ, ELS ANYS SEIXANTA I SETANTA	80
IV. 3. ENVELLIMENT I CAIGUDA DE LA NATALITAT	85
IV. 4. LA TENDÈNCIA PROGRESSIVA CAP A L'ENVELLIMENT	89
IV. 5. ANÀLISI EVOLUTIU DE LA DISTRIBUCIÓ PER SEXES	91
IV. 6. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE JOVENTUT I DE VELLESA	93
V. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ PER EDAT I SEXE I LA SEVA DISTRIBUCIÓ ESPACIAL	95
VI. POBLACIÓ IMMIGRADA I LA SEVA LOCALITZACIÓ A L'ESPAI URBÀ ..	101
VI. 1. LA IMMIGRACIÓ PROVINCIAL	106
VI. 2. LA IMMIGRACIÓ EXTRAPROVINCIAL	112
VI. 3. LOCALITZACIÓ ESPACIAL DE LA POBLACIÓ IMMIGRADA	118

VII. NIVELL D'INSTRUCCIÓ	126
VIII. LA POBLACIÓ EN RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT ECONÒMICA	131
VIII. 1. ELS GRANS SECTORS DE L'ACTIVITAT	131
VIII. 2. ELS PRINCIPALS SUBSECTORS ECONÒMICS	133
VIII. 3. ELS INACTIUS	135
VIII. 4. TAXES D'ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR	136
IX. PREVISIONS DEMOGRÀFIQUES FINS L'HORIZÓ DE L'ANY 2001	139
PART II. MORFOLOGIA URBANA	143
I. SÍNTESE DE L'ORIGEN DE LA CIUTAT	145
II. VILA -REAL : LA FUNDACIÓ I EL CLOS MEDIEVAL	149
II. 1. ELS PRIMERS RAVALS	155
II. 2. LA CIUTAT PRE-INDUSTRIAL (S.XVI-XIX)	157
III. LA MORFOLOGIA DE LA CIUTAT EN BASE AL PLÀNOL DEL PADRÓ DE BENS DE 1843	159
IV. EL CREIXEMENT A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX	163
V. EL CREIXEMENT URBÀ ACCELERAT, 1960-1991	173
V. 1. CONSIDERACIONS GENERALS	173
V. 2. LA CIUTAT EN 1960	174

V.2.1. Infraestructures físiques.....	176
V.2.2. Les dotacions de serveis	182
V. 3. MORFOLOGIA DEL DESENVOLUPAMENT URBÀ EN L'INTERVAL DE 1959-1971	182
V. 4. EL CREIXEMENT EN LA DÈCADA DELS ANYS SETANTA	191
V. 5. EL CREIXEMENT EN LA DÈCADA DELS ANYS VUITANTA	195
VI. LA CIUTAT ACTUAL	200
VI. 1. ÀREES URBANES.....	206
VI.1.1. El Centre Històric.....	209
VI.1.2. El Barranquet	211
VI.1.3. El Barrio	212
VI.1.4. El Camí d'Onda	214
VI.1.5. El Pilar-La Huerta	215
VI.1.6. El Cedre- Avinguda.....	216
VI.1.7. Els barris perifèrics	218
CONCLUSIONS	223
BIBLIOGRAFIA	227

INTRODUCCIÓ

Dintre d'un ampli procés d'urbanització esdevingut d'ençà els anys seixanta i vinculat a un canvi en el model de política econòmica arreu de tot l'Estat espanyol, s'inscriu el desenvolupament demogràfic i urbà de Vila-real.

Nucli situat a la comarca de la Plana en la façana del Mediterrani occidental, coneix la seua fundació com a vila perfectament planificada, de la mà del rei Jaume I l'any 1274.

Més de set cents anys d'història han modelat el seu espai urbà, en tant que les més importants transformacions urbanes s'han donat en el curt interval de temps dels darrers trenta anys. Transformacions mediatitzades pel pas d'una economia tradicionalment agrària cap a la industrialització.

És precisament en aquest període cronològic on nosaltres hem volgut centrar l'estudi que a les pàgines següents presentem, plantejant dues línies de recerca íntimament relacionades, dintre d'una hipòtesi de treball única: relacionar el creixement demogràfic amb el creixement urbà.

Així mateix, volem aprofundir en el coneixement de les causes d'aquest procés, per entendre certs tipus d'assentament relacionats amb els fets demogràfics, com és per exemple el fet immigratori, al que dediquem detallada atenció. També quines han estat les tendències de concentració o dispersió de la població en determinades àrees urbanes, localització de les àrees industrials etc... conscients de que aquesta recerca en el passat ens donarà la clau per entendre aquestes dues variables, la demogràfica i l'espacial en el present.

Per la qual cosa, hem organitzat aquest estudi en dues parts clarament diferenciades: dediquem la primera a l'evolució demogràfica en totes aquelles variables que incideixen en els fets vitals dels homes: natalitat, mortalitat, fecunditat etc... incloent en l'anàlisi projeccions del creixement de la població fins a l'horitzó de l'any 2001, perquè entenem que aquest anàlisi és indispensable per qualsevol tipus de planificació i més a escala

local. Dediquem la segona part a l'anàlisi del creixement urbà, distingint dintre de l'evolució de la morfologia del plànol (mitjançant l'ajut de plànols i fotografies aèries) l'ocupació del sòl per a usos residencial i industrial. Incidim també en l'estudi d'altres indicadors urbans: infraestructures físiques, densitats urbanes, espais residencials sense ús etc... Per enllaçar, finalment, amb una síntesi de alguns aspectes urbans amb aspectes de l'anàlisi demogràfic que hem anat esbrinant per a cadascuna de les vuit àrees urbanes en que hem dividit el nucli urbà de Vila-real.

Insistim en la necessitat d'excloure de l'anàlisi demogràfic les dades de població referides al nucli de les Alqueries, òbviament perquè la incidència de la seua evolució es nul·la en el desenvolupament urbà de Vila-real encara que ambdós nuclis hagin estat administrativament (que no físicament) un sol fins al 1985 en que es produeix la seva segregació.

Des d'ací i no com un formulisme sinó com una voluntat sentida, dec agrair a la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Vila-real i a la Universitat Jaume I l'oportunitat de poder realitzar aquest treball mitjançant una beca de la que vaig ésser beneficiària i tenir el gaudi de veure ara, la seva publicació.

A totes quantes persones han col·laborat en la consecució d'aquest treball: Teresa Ruiz de l'INE, Ricardo Balaguer de la Conselleria d'Agricultura, els funcionaris del Registre Civil de Castelló, a Xavier, funcionari del Registre Civil de Vila-real, als funcionaris de l'Ajuntament de Vila-real: Àngel Martín, José Miguel Moliner i Vicent Gil que m'han ofert les màximes facilitats i el millor tracte, al professor Joan Serafí Bernat pels seus encertats consells, a Eduardo Martí encarregat de la tasca fotogràfica, a Joan Damià Bautista que ha supervisat les possibles errades lingüístiques.

Finalment i molt especialment, dec esmentar al professor Vicent Ortells, director d'aquest treball, que ha fet possible mitjançant el seu encertat criteri, ajut, supervisió i estímul que haja estat portat a bon terme.

PART I. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA

I. FONTS UTILITZADES I LA SEUA PROBLEMÀTICA

L'estudi de la dinàmica de la població de Vila-real en el període 1960-1992 ha estat basada en fonts de l'Institut Nacional d'Estadística, l'Institut Valencià d'Estadística, EUROSTAT, dels Registres Civils de Vila-real i de Castelló de la Plana i l'Arxiu Municipal de Vila-real.

Del Registre Civil de Castelló, hem procedit a un buidat sistemàtic al 100% dels toms que van del 203 al 587 per als naixements, utilitzant tots aquells fulls on la residència materna és Vila-real o bé la residència paterna, quan a la de la mare se li dóna l'apel·latiu «*la del esposo*». Les variables tingudes en compte, han estat les següents: any i mes de naixement, per a descartar les possibles inscripcions posteriors que de vegades són enregistrades, el sexe del recent nascut, en determinats anys també l'edat de la mare i per últim, el domicili del cap de família. En aquest apartat hem tingut cura de diferenciar dintre del domicili, els nascuts a Vila-real nucli, els nascuts al disseminat, és a dir, aquells on figura com a domicili una partida del terme, i finalment els nascuts al nucli de les Alqueries. En aquest darrer cas, i degut a una no massa correcta inscrip-

ció, quan ha aparegut clarament la definició de «*Alquerias del Niño Perdido*» o bé, es feia referència a algun barri específic, cas dels barris de Horno, Bellaguarda, LLoreta o Pino, o bé quan el carrer pertanyia a les Alquerias per inexistent a Vila-real, per exemple els carrers, Reina Soffa, Pizarro, José Izquierdo, Jaime Chicharro, Virgen de la Rosa i altres.

Al Registre Civil de Vila-real s'ha obtingut un buidat també al 100% emprant les mateixes variables i descomptant també els nascuts a les Alquerias i aquells infants que tenen com a residència materna una altra població, com ocorre en el període 1971-1981, quan estava en funcionament la clínica «*Nuestra Señora de la Luz*».

Les xifres dels dos registres han estat finalment sumades per obtenir el total de naixements de cada any. Aquesta tasca ha estat veritablement imprescindible, perquè un aspecte fonamental en el coneixement del procés d'urbanització, és conèixer quin és l'aport de cada un dels dos components del creixement demogràfic urbà, és a dir, quina part es deu al moviment natural i quina al saldo migratori (1), sobre tot a partir de l'entrada en funcionament de la Residència «*Nuestra Señora del Sagrado Corazón*» avui «*Hospital General*», el 20 de febrer de l'any 1967, fet que té una incidència directa en els vila-realenes inscrits al registre de Castelló, tant pel que fa a naixements com a defuncions.

Pels motius abans esmentats, i guiats pel mateix criteri, hem procedit al buidat de les defuncions dels dos registres, per a rescatar les possibles distorsions que provoquen aquelles defuncions que són enregistrades a Castelló i tenen com a domicili anterior Vila-real.

Contrastades les nostres dades amb les fonts impreses de l'Institut Nacional d'Estadística quant al Moviment Natural de la Població (2), hem verificat les fortes distorsions que presenten les estadístiques oficials fins a l'any 1975. Açò es degut a que, seguint l'antiga normativa del Regis-

tre Civil, l'I.N.E. ofería les dades dels fenòmens demogràfics, únicament pel lloc on aquests es produïen, sense tenir en compte la residència materna per al naixement, ni el lloc de residència anterior per a les defuncions. A més a més, la modificació del límit municipal en el cas de Vila-real, afegeix un entrebanc.

Des de 1900 a 1981, dels municipis urbans espanyols de més de 10.000 habitants, sols tretze havien sofert modificacions dels seus límits per segregació dels termes (3). A aquests caldrà afegir la recent segregació del nucli de les Alquerias, l'any 1985, fet que suposa una alteració important a les xifres absolutes del moviment natural, ja que fins aquesta data, eren obtingudes les dades dels dos nuclis conjuntament i el que a nosaltres ens ha interessat ha estat diferenciar clarament el creixement i l'evolució demogràfica de Vila-real. Per tant, es pot concloure que les xifres de les fonts impreses de l'I.N.E., per al cas de Vila-real, són pràcticament inutilitzables per al període anterior a 1985. Nosaltres hem tractat de esmenar aquesta mancança mitjançant la recerca dels Registres Civils.

També hem contrastat les xifres del banc de dades del Negociat d'Estadística de l'Ajuntament de Vila-real, i confrontades amb les dades tretes dels registres, ens donen per a tots els anys un nombre inferior de naixements i defuncions en una mesura tan significativa que ens obliga a desestimar-les. El motiu potser la no inclusió com alta per naixement al Padró municipal d'infants inscrits al Registre Civil, perquè els pares no hi són en aquest moment empadronats, a l'ésser població transeünt o per altres causes (4).

3 GARCÍA FERNÁNDEZ, P.: *Población de los actuales términos municipales 1900-1981. Población de hecho según los censos*, I.N.E., Madrid, 1985, T. IX +234 pp.

4 LIVI-BACCI, M.: *Introducción a la demografía*. Ariel, Barcelona, 1993, pp. 475.

"Esta información, además, tiende a ser menos precisa en la medida en que se aleja del censo por la acumulación de errores, en gran parte debidos a la dificultad de hacer corresponder a cada cambio, habitualmente registrado con retraso, el correspondiente cambio de residencia. Así, la población residente en Italia calculada al 30 de septiembre de 1981 (menos de dos meses antes del censo) resultó ser superior a la población residente censada, en aproximadamente 700.000 personas, con errores bastante notables en las zonas afectadas por intensas corrientes migratorias" (p. 33).

1 GOZÁLVEZ PÉREZ, V.: "Notas sobre el estado actual de la investigación en Geografía de la Población". *Quaderns de Geografia* XLII. Universitat de València, 1992, p. 251-262.

2 I.N.E. : 1960-1992. *Movimiento natural de la población*. Toms II, Volum 7 ó 10, de xifres a nivell provincial i la seva distribució municipal, o bé, des de 1979 els toms II, referents als resultats per Comunitats Autònomes.

Els Padrons Municipals existents a l'Arxiu Municipal de Vila-real, han estat fonts molt valuoses per a fer un estudi més acurat d'altres indicadors. La metodologia emprada ha estat el fer un buidat sistemàtic al 50% del Padró de 1960 i 1975, utilitzant les variables de sexe, any de naixement, estat civil, lloc de procedència, activitat professional i nivell d'instrucció. El Padró de 1991 ha estat buidat al 100%, però sols s'ha pogut conèixer les variables que replega, és a dir, edat i sexe, lloc de procedència i nivell d'instrucció, ja que no inclou l'activitat professional ni l'estat civil (5).

5 El buidat de 1991 ha estat realitzat sobre el llistat confeccionat en base a les dades que amb suport informàtic resten al Banc de Dades Alfanumèric de l'Ajuntament de Vila-real, a data 31 de desembre de 1991.

II. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ABSOLUTA.

Endinsar-se en l'estudi poblacional del Vila-real de les tres últimes dècades sense emmarcar-lo en un context espacial i cronològic més ample, suposaria perdre de vista una evolució demogràfica que situa aquest període com a clau d'una expansió sense precedents. Des dels anys seixanta Vila-real coneix un desenvolupament de la seua població que trenca amb totes les tendències apuntades fins aleshores. La dinàmica natural difícilment hagués pogut assolir cotes de creixement tan elevades. La casuística d'aquest fenomen indubtablement ha estat la forta immigració.

Situat en un context geogràfic més ampli, ja siga la pròpia comarca, el País Valencià o bé la resta de l'Estat espanyol, Vila-real no resulta ésser ni molt menys un cas aïllat, sinó que segueix la dinàmica general d'un procés evolutiu recent, que adreçat als canvis en la política econòmica, el Pla d'Estabilització i Liberalització Econòmica de 1959 i la maduració del procés d'industrialització, que sobrepassa en valor afegit brut al sector agrari, provoca l'augment de la immigració rural i paral·lelament l'avanç del procés d'urbanització (6).

6 GARCÍA DELGADO, J. L.: "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo" en NADAL J. i altres: *La economía española en el siglo XX, una perspectiva histórica*. Ariel, Barcelona, 1987, p. 176.

La transcendència d'aquest procés ha donat com a resultat una forta polarització demogràfica en concentrar-se la població a les ciutats i als llocs de major vitalitat econòmica i en produir-se el despoblament d'amples zones rurals o més endarrerides econòmicament, fenomen que es fa patent en apreciar que en el període 1950-1981 de 134 municipis de la província de Castelló, 111 (82%) han perdut població o que més del 40% de la superfície del País Valencià té tan sols el 5,11% de la població total (7).

La situació econòmica dels municipis, constitueix un requisit indispensable per a atraure o mantenir la població. És per això que els pobles de la comarca que augmenten llur contingent d'habitants en major grau són aquells que registren un auge paral·lel de l'economia (8).

II.1. VILA-REAL UN NUCLI IMMIGRATORI: L'ENTORN GEOGRÀFIC.

Vila-real ha estat un nucli receptor de població. Aquest fet el situa dintre d'un reduït grup de nuclis al seu entorn immediat, on el creixement econòmic i demogràfic ha estat més expansiu, ciutats com Castelló de la Plana, Onda, la Vall d'Uixó, Almassora i Nules, amb un marcat caire industrial, presentaven creixements semblants. La dicotomia rural-urbana, interior-litoral, es fa patent i presenta analogies amb indrets propers, tant a la província de Castelló, cas de les ciutats de la franja litoral del Baix Maestrat (9), com al País Valencià, així com a altres àmbits de la conca mediterrània.

Quantificar per al cas de Vila-real la magnitud d'aquest creixement i en quins períodes ha estat més important, ens remet a fer una aproximació a l'estudi de la població absoluta. Cal aclarir com assenyalàvem al parlar de les fonts, que ens referim a Vila-real únicament, deixant de banda la població del nucli de les Alqueries, ja que la seva segregació el 25 de juny de 1985, proporciona a partir d'aquesta data una forta distorsió de les xifres de població absoluta i de l'índex de creixement anual acumulat que cal corregir.

Per al període de 1900-1930, les estadístiques oficials no ens donen les dades de població absoluta per a Vila-real. Desagregades de les Alqueries, no tenim xifres individualitzades per als dos nuclis, més que a partir de 1940. L'Institut Valencià d'Estadística reflexa 17.489 habitants de fet per a Vila-real i 2.536 habitants en les Alqueries (10). És per això que les xifres de la població de les Alqueries, de les tres primeres dècades del segle, que hem calculat, son merament indicatives.

El càlcul ha estat el següent: prenent com a xifra inicial els 1.986 habitants de les Alqueries de l'any 1900 (11), hem aplicat a aquesta dada la taxa de creixement interanual acumulat, calculada per al total dels dos municipis (12), amb l'hipòtesi, es clar, d'un creixement semblant per als

10 I.V.E.: *Evolució de la població des de 1900 fins a 1986. Municipis de la Comunitat Valenciana existents a l'1 d'Abril de 1986*. València, 1988, p. 126.

11 MEZQUITA, P. i VILANOVA, S.: *Vida i mort a Vila-real en el segle XIX*. Temes Vila-realencs sèrie III, núm. 14. Ajuntament de Vila-real, 1990, p. 14.

12 La població final de Vila-real ha estat calculada utilitzant la fórmula:

$$Pf = Pi \cdot (1+TCI)^n$$

Pf = Població final
Pi = Població inicial
n = Interval d'anys

La Taxa de Creixement Interanual (TCI) emprada, és per definició, una taxa de creixement composta o geomètrica on el augment o disminució de població produït a l'acabament del primer any o any inicial, s'afegeix acumulativament a l'any següent i així als altres anys un darrere l'altre fins completar el període "n" referenciat. La fórmula per al seu càlcul ha estat:

$$TCI = \text{ant.log} \left[\left(\frac{1}{n} \right) \cdot \log \left(\frac{Pf}{Pi} \right) \right] - 1 \cdot 100$$

7 ROMERO GONZÁLEZ, J.: *La agricultura valenciana en el proceso de industrialización y urbanización. Cambios recientes en el espacio rural valenciano (1959 - 1986)*. Sèrie Estudis, Generalitat Valenciana, 1989, p.15.

8 ORTELLS CHABRERA, V.: "Evolució de la població absoluta de la Plana de Castelló". *Estudis Castellonencs* nº1, 1982, pp. 315-361.

9 BAILA PALLARÉS, M. A.: *Transició demogràfica i canvis recents en la població d'una regió mediterrània*. Col·lecció Universitària, Diputació de Castelló, 1990, p. 352.

dos nuclis. Les dades obtingudes per a la població de les Alqueries, han estat després minvades a la població de fet que les estadístiques ens donen per als dos nuclis conjuntament, així tenim la població de Vila-real en nombres absoluts (Al quadre I referim la població final de Vila-real).

El fer aquesta aproximació ha estat necessari per a corregir la taxa de creixement que al període 1930-1940 era negativa (-0,80%), taxa per altra banda errònia, i que no s'apropava comparativament a la taxa de creixement de la resta de la Plana Baixa, que per al mateix període era del 0,40%.

Quadre I
Evolució de la població de Vila-real i les Alqueries (1900-1930).
Població de fet.

Anys	Total municipal	T.C.I.%	Les Alqueries	Vila-real
1900	16.608	-	1.986	14.082
1910	17.554	0,88	2.170	15.384
1920	16.770	-0,46	2.072	14.698
1930	18.982	1,24	2.344	16.638

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de *Evolució de la població des de 1900 fins a 1986. Municipis de la Comunitat Valenciana existents a l'1 d'abril de 1986*. I.V.E., València, 1989, p. 15.

II. 2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ABSOLUTA EN EL SEGLE XX.

A Vila-real encetem la centúria amb una taxa de creixement del 0,88% per a la dècada 1900-1910. Aquest augment segueix les tendències de les darrerries del segle anterior i està en la línia del conjunt comarcal, amb una taxa de creixement entre 1857 i 1900 del 0,7% (13).

13 ORTELLS CHABRERA, V. M.: *op. cit.*, p. 329.

La bonança econòmica que comporta el conreu del taronger durant aquestes dècades, que formalitza una agricultura de tipus comercial projectada a l'exportació, és el factor econòmic que propicia el creixement poblacional. A la dècada següent es produeix l'única pèrdua de població en tot el segle amb un decreixement del 0,46%. Aquest descens va aplellat a la minva que sofreix el conjunt de la Plana Baixa que es de l'ordre del -0,29%. La disminució de població va estar associada amb a un moviment migratori conseqüència d'una conjuntura econòmica desfavorable i amb una sobremortalitat produïda per la grip de 1918.

La Primera Guerra Mundial (1914-1918) redueix les importacions que en Europa es fan d'un producte no considerat com de primera necessitat, la taronja (14). Aquest descens en les importacions va produir desequilibris econòmics al nostre poble, que forcen en alguna mesura la marxa de contingents humans cap a altres zones, especialment Catalunya, on la industrialització ofereix expectatives de treball amb més seguretat. Després de 1920, es torna de cop i volta a una taxa de creixement que supera l'1%, taxa que es mantindrà amb signe positiu inclús durant el període de la Guerra Civil, encara que més minvada. No cal puntualitzar el que un conflicte d'aquestes característiques suposa per al conjunt de la població, tant pel que fa a pèrdues humanes com a l'incidència negativa en la natalitat.

Durant els anys de post-guerra fins al 1950, es mantenen taxes de creixement positiu, encara que en relació a la resta de la Plana Baixa, molt més minvades. Per a la Plana el creixement entre 1940 i 1950 és del 0,86% i per a Vila-real tan sols del 0,24% (15).

La dècada del anys 50 suposa el començament d'un increment demogràfic que es mantindrà durant les dècades següents amb taxes gairebé espectaculars. Els condicionants econòmics, que van associats a una agricultura comercial en expansió, a més de la creixent implantació in-

14 VICENS VIVES, J.: *Historia econòmica de España*. Vicens-Vives. Barcelona, cinquena reedició, 1979, p. 687.

15 I.V.E.: *op. cit.* p. 123.

ustrial, fan dels municipis on es donen aquests factors, punts d'atracció de població com no s'havia produït fins aleshores (16).

A Vila-real l'existència d'una agricultura basada en el monocultiu del taronger, manipulada i comercialitzada als «almacens», dona lloc de treball temporers a una nombrosa població. Cal afegir l'inici d'allò que serà un important sector, motor de la economia local: el taulell. La primera fàbrica, ceràmica «Azuvi», comença el seu funcionament l'any 1956 i l'any següent li va seguir «La Plana». Ja s'havia instal·lat a Vila-real la papetera «Clariana del Palància» i una constel·lació de petites empreses familiars posaven els fonaments de la industrialització actual.

Aquesta industrialització va anar associada amb un moviment immigratori que quedarà reflectit l'any 1960 al Padró Municipal, on trobem que el nombre de nascuts fora del municipi -a excepció de Castelló capital- suposen, sols als grups d'edat entre 0 i 49 anys, 3.744 persones, és a dir el 18,3% de la població de fet d'aquest any.

II. 3. ELS ANYS SEIXANTA. COMENÇAMENT D'UNA NOVA ETAPA. LA IMMIGRACIÓ FACTOR CABDAL DEL CREIXEMENT.

Els anys seixanta es poden quantificar com els de màxim creixement. Entre 1960 i 1965, es donen a Vila-real unes taxes del 4,4% i el quinquenni següent segueixen amb el 2,1%. Aquestes taxes, com veiem al quadre II i a la figura 1, marquen el punt d'inflexió on Vila-real, es dissocia de la resta de la Plana Baixa, situant-se sempre per dalt durant tot el període. Per al conjunt del decenni Vila-real presenta un creixement positiu del 3,2% i la resta de la Plana Baixa del 2%.

16 ROSSELLÓ VERGER, V.M.: *Geografía humana del País Valencià*. En *Opera Geographica Minora* núm. 10. Departament de Geografia, Campus Universitari de Bellaterra, Barcelona, 1989, p. 31.

Quadre II

Evolució de la població i taxes de creixement interanual (%) de la Plana Baixa i Vila-real (1900-1991). Població de fet.

Anys	Núm. d'habitants		TCI(%)		Índex d'evolució base 1900=100	
	Plana Baixa	Vila-real	P. Baixa	Vila-real	P. Baixa	Vila-real
1900	68.447	14.082	- - -	- - -	100,0	100,0
1910	73.575	15.385	0,72	0,88	107,4	109,2
1920	71.468	14.699	-0,29	-0,45	104,4	104,3
1930	77.829	16.639	0,85	1,24	113,7	118,1
1940	81.007	17.489	0,40	0,49	118,3	124,1
1950	88.322	17.924	0,86	0,24	129,0	127,2
1960	105.558	21.518	1,79	1,84	154,2	152,8
1965	- - -	26.769	- - -	4,46	- - -	190,0
1970	129.635	29.717	2,07	2,11	189,3	211,0
1975	138.203	32.954	1,28	2,08	201,9	234,0
1981	144.593	34.780	0,88	1,05	211,2	246,9
1986	148.357	36.523	0,50	0,96	216,7	259,3
1991	- - -	37.660	- - -	0,60	- - -	267,4

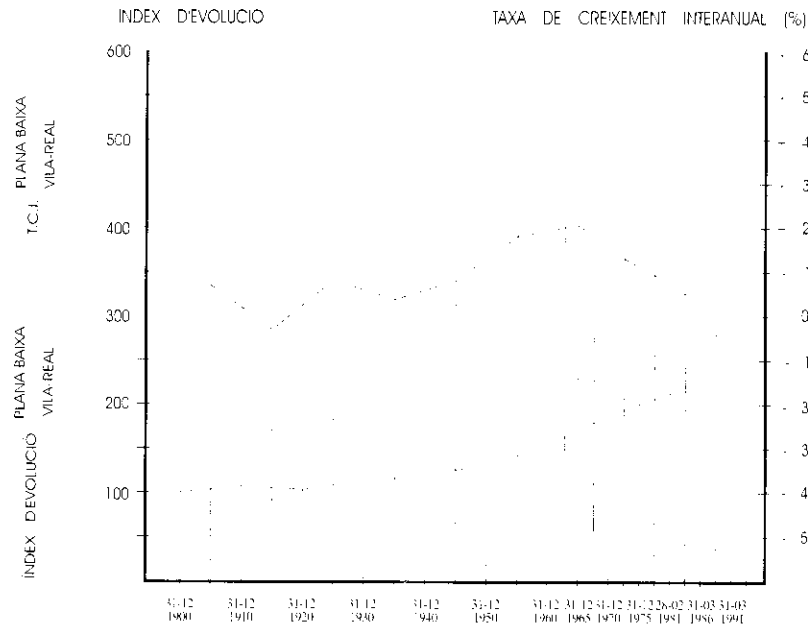
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades censals de l'Institut Valencià d'Estadística. Les dades de població de Vila-real, dels anys 1910, 1920 i 1930 són estimades. Per al càlcul del TCI del període 1975-1981 hem utilitzat l'interval de 5,16 anys; per als anys 1986 i 1991 l'interval utilitzat és del 5,084.

La polarització demogràfica, clarament favorable als municipis amb certa industrialització, es fa patent (17), i el creixement abans esmentat, obeeix a un saldo migratori de signe positiu que arrossega cap

17 SANCHEZ RECIO, G. i BELANDO CARBONELL, R.: "Población e industrialización. Cambios recientes en la población de Monovar 1940-1970". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudios sobre la Población del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol II, pp. 1.043-1.052.

Figura 1.

Evolució de la població de Vila-real i la Plana Baixa. Taxes de creixement interanual acumulat (%) i índex d'evolució. (1900-1991).

a Vila-real un fort contingent humà. En parlem de 759 altes per residència l'any 1965 i de 886 l'any 1966 (18), la població de fet ofereix per a aquest decenni un índex d'evolució del 58,2%.

18 Negociat d'Estadística de l'Ajuntament de Vila-real. Diversos volums. Hem utilitzat les altes i baixes del Padró Municipal per canvi de residència des de l'any 1965 fins l'any 1992.

Per al període 1961-1965, el saldo migratori és de quasi 4.000 persones en termes absoluts. Aquesta xifra és indicativa, per damunt de qualsevol apreciació, de l'important factor que ha estat la immigració, i la incidència que ha tingut sobre el creixement poblacional. A cap altre període es donarà un trasbalsament humà d'aquestes característiques.

El creixement natural es mantindrà durant els anys seixanta i setanta en torn a les 1.500 persones, quelcom més alt al període 1976-1980, degut a la forta natalitat. No succeirà el mateix amb les immigracions que restaran pràcticament frenades a partir de l'any 1975.

A la dècada dels 80, els indicadors demogràfics assenyalen un canvi de tendències important. Davalla el creixement vegetatiu de forma sobtada i el flux migratori encara que continua positiu, no té ni de lluny les característiques de l'època precedent. Assistim en el període 1986-1991 a una taxa de creixement interanual del 0,60%, molt allunyada ja de les taxes que havien estat vint anys enrera. Vila-real segueix un procés equiparat a la resta de la Plana Baixa, que també mostra un comportament del seu creixement prou més migrat d'ençà els anys setanta.

L'índex de creixement a la dècada dels anys vuitanta i últim quinquenni dels setanta sofreix a Vila-real un salt quantitatiu a la baixa que té com a major exponent el període 1986-1990 quan es dona un augment del 3,11%. En termes absoluts sols suposa 1.137 persones per a tot el quinquenni.

Totes les xifres que hem utilitzat, ens han donat una visió general del creixement de la població i ens han servit d'una primera aproximació a una evolució dels esdeveniments demogràfics, que té importants conseqüències en l'observació i sobre tot en l'anàlisi d'aquestes observacions (19), evolució que anirem desagregant complidament en els capítols següents.

19 BOURGEOIS PICHAT, J.: *La demografia*. Ariel, Barcelona 1978, p. 11.

III. EVOLUCIÓ DE LA DINÀMICA NATURAL.

La dinàmica natural condicionada pels fets vitals de natalitat i mortalitat, dóna un creixement o minva poblacional, segons siguen més nombrosos els naixements o les defuncions respectivament. Aquest seria un comportament clar, si ens referirem a una societat tancada, on no hi hagués cap flux migratori. Difícilment es pot donar aquesta premissa i menys en el moment cronològic ni a l'espai on ens situem. Com veiem al parlar de l'evolució de la població absoluta, el major creixement demogràfic a Vila-real es dóna d'ençà els anys seixanta i com hem reiterat és la immigració factor cabdal d'aquest creixement, és més, si ens adonem que l'any seixanta el 25.4% de la població era nascuda fora del municipi i que sols en els grups d'edat compresos entre 20 i 39 anys es concentraven 1.848 persones no nascudes a Vila-real, és a dir, més del 9% de la població, ens podem fer una idea que aquest aport demogràfic de gent jove va a condicionar l'evolució del moviment natural.

III. 1 CONSIDERACIONS GENERALS.

Cal puntualitzar de nou en aquest apartat el que dèiem a la introducció. Els esdeveniments demogràfics ocorreguts al nucli de les Alqueries referits tant a naixements com a defuncions han estat exclosos de l'anàlisi. La raó d'aquesta exclusió, es deu al fet de mantenir un criteri lògic, on la relació de les variables espacial i demogràfica s'emmarca dintre d'un context clarament definit i referit sols a Vila-real.

Aquest criteri ens ha remés a fer una clara distinció que apareix al quadre III, entre els nascuts a Vila-real i els nascuts a les Alqueries, any per any, ja que abans de 1986 eren enregistrats conjuntament. Aquest quadre representa la necessària tasca que hem realitzat per resoldre aquesta problemàtica i que resol a més les mancances que presenten les estadístiques oficials (Moviment Natural de Població. I.N.E.) en aquest període. Així l'anàlisi es fonamenta amb dades fidels, necessàries aquestes per a sostenir amb coherència aquest estudi.

Respecte al disseminat, cal assenyalar la davallada important que aquest tipus de poblament sofreix al llarg d'aquestes tres últimes dècades. En part es dóna una concentració de la població al nucli i també en part ocorre que, el que darrerament era comptabilitzat com a disseminat queda després en anys successius reflectit dintre d'alguna secció censal. Un exemple serà l'enregistrament a Partida Madrigal d'infants nascuts als barris de «Melilla» o «Casas Capote», que després seràn nucli per l'absorció del creixement urbà. Degut a aquestes qüestions, per als indicadors demogràfics, hem tingut en compte aquesta problemàtica i hem decidit incloure els nascuts al disseminat i també les defuncions a les xifres absolutes, per evitar posteriors distorsions.

Quadre III

Naixements de Vila-real i Alqueries (1960-1992).

Anys	Vila-real		Disseminat		Alqueries	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
1960	211	188	8	7	14	25
1961	217	185	7	6	29	20
1962	217	200	16	12	28	27
1963	254	224	10	9	30	23
1964	239	232	11	10	33	17
1965	266	242	15	13	34	17
1966	277	267	8	6	24	30
1967	302	279	12	8	26	38
1968	307	292	1	6	32	27
1969	264	298	4	3	20	22
1970	293	274	5	4	28	22
1971	281	254	6	1	29	23
1972	265	283	2	2	29	22
1973	315	290	1	3	21	21
1974	330	325	4		23	20
1975	356	326		2	19	11
1976	358	310		4	22	19
1977	372	329	2		21	20
1978	352	302	1	1	25	25
1979	352	323			12	13
1980	331	295		1	29	21
1981	310	244			17	15
1982	249	274	1		21	23
1983	251	220			18	17
1984	252	247	1		16	17
1985	228	210	1	2	17	19
1986	259	241	2		15	19
1987	201	204				
1988	208	191				
1989	215	201				
1990	207	200				
1991	223	221				
1992	230	215				

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló de la Plana.

III. 2 EVOLUCIÓ DELS NAIXEMENTS. LA NATALITAT I LA FECUNDITAT.

El 1960 a Vila-real es donava un índex d'envelliment del 51,19%. Aquest indicador (20) situava a Castelló província, llevat de la capital, en el tercer lloc del ranking estatal d'envelliment amb un índex del 50% (21). Amb aquest senzill indicador podem deduir que Vila-real se situava en un procés de modernització demogràfica, on les tendències cap a l'envelliment, condicionades per taxes més baixes de natalitat i mortalitat i pot ésser immigracions selectives de grups d'edat més joves, havien complert un procés de «transició demogràfica», aparellat amb la resta del País Valencià (22).

A partir del anys seixanta, el «boom» econòmic i relacionat amb ell el flux migratori, trencaran de forma sobtada les tendències abans apuntades. L'aport de població jove cap a Vila-real, que inicia aleshores la seua

20 L'índex d'envelliment relaciona la població major de 65 anys i la població de menors de 15 la fórmula emprada ha estat:

$$\text{Índex d'envelliment} = \frac{P_{65 \text{ i més}}}{P_{0-14}} \times 100$$

21 VIDAL BENDITO, T.: "El papel de la urbanización en la modernización demográfica de España", en GOZÁLVEZ PEREZ, V.: *Los procesos de urbanización: siglos XIX i XX*. Institut de Cultura Joan Gil-Albert. Diputació d'Alacant. Seminari Est. L.P.P.V. Alacant, 1991, pp. 37-48

22 BURRIEL DE ORUETA, E. i CASTELLÓ TRAVER, J. E.: "La transición demográfica en el País Valencià", en PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II pp. 613-623.

industrialització, va a condicionar l'evolució de la natalitat (23). Entre 1960 i 1965 Vila-real augmentava el seu nombre d'habitants en 5.251 persones però el que és realment important és que d'aquest augment 4.000 persones es deuen a un saldo migratori de signe positiu, xifra que per ella mateixa argumenta el que hem assenyalat i suposa ni més ni menys que el 14,9% de la població total de l'any 1965. En aquest quinquenni, la taxa bruta de natalitat se situa en el 19,7‰. La taxa bruta de natalitat (24) del País Valencià per al mateix període era del 20,1‰ (25), equiparades les dues taxes però situades per baix de la taxa espanyola, que se situava en torn al 21,3 ‰ (al quadre IV podem veure quina ha estat l'evolució d'aquestes taxes).

La diferència entre les taxes de natalitat es relaciona amb la seua distribució demo-espacial, i perfila a grans trets el que ha estat un moviment immigratori extraprovincial. Aquest iniciarà un trasbalsament sense precedents de població d'àrees més endarrerides i amb un comportament més natalista, cap a les ciutats que ofereixen possibilitats de desenvolupament. Vila-real acull un fort contingent de població extraprovincial. En 1960, ja el percentatge de població procedent només d'Andalusia i La Manxa era del 7,3% sobre el total de la població d'aquest any.

23 GOZÁLVEZ PÉREZ, V.: "Cambios recientes en la población valenciana", en PEREZ APARICIO, C.: *Estudios sobre la Población del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II, pp. 671-706.

"Desde las fechas indicadas (1956), se inicia la recuperación de la natalidad en todos los ámbitos valencianos a resulta de la mejora económica, a la que se superpone la llegada de gran número de inmigrantes jóvenes desde provincias más o menos cercanas i con frecuencia de costumbres natalistas elevadas, como Murcia, Andalucía y Albacete" p. 691.

24 La Taxa Bruta de Natalitat relaciona el nombre de nascuts amb el total de la població:

$$TBN = \frac{\text{Naixements de l'I-I al 31-XII}}{\frac{\text{núm. hab. 1-1} + \text{núm. hab. 31-XII}}{2}} \times 1000$$

25 I.V.E.: *Projecció de la població de la Comunitat Valenciana i les seues províncies 1985-2005*. València, 1989, pp. 572.

Quadre IV

Evolució de les taxes brutes quinquennals de natalitat de Vila-real, País Valencià i Espanya (1961-1990). (‰)

Període	Mitjanes de Població		Taxes de natalitat		
	naixements	de fet	Vila-real	P. Valencià	Espanya
1961-65	477	24.143	19,7	20,1	21,3
1966-70	582	28.243	20,6	20,0	20,1
1971-75	609	31.335	19,4	19,5	19,3
1976-80	666	33.867	19,6	18,0	17,1
1981-85	498	35.651	13,9	13,6	12,9
1986-90	425	37.091	11,4	-	10,6

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló, de l'INE i l'IVE. Les taxes del País Valencià del període 1981-1985, és la mitja dels anys 1980-1984. Les taxes de Espanya de l'últim període corresponen a la mitja dels anys 1986 al 1989.

Una aproximació més acurada ens l'ofereix la taxa de fecunditat general (26), que a Vila-real per al 1960, se situa en el 87,56‰. El quadre V mostra clarament que la taxa de fecunditat d'aquest any és la més alta de tot el període estudiat. Fent una comparació amb una ciutat pròxima amb comportaments demogràfics semblants per aquest període, com és el cas de Vinaròs, veiem que la taxa global de fecunditat (83,5‰ en 1960), és també prou elevada (27).

26 La taxa de fecunditat general relaciona el nombre de naixements sols amb les dones en edat fèrtil :

$$TGF = \frac{\text{Naixements de l'I-I al 31-XII}}{\text{Dones 15-49}} \times 1000$$

Cal aclarir que per al càlcul de les taxes de fecunditat general, ha estat emprada la mitja quadriennal de naixements entorn a cada data censal, excepte per a l'any 1960, en què ha estat utilitzada la mitjana del anys 61,62,63 i 64. Pot ser, per aquest motiu, aquesta taxa continga una petita distorsió.

27 BAILA PALLARES, M. A.: *op. cit.*, p. 193.

Quadre V

Evolució de les taxes de fecunditat general de Vila-real (1960-1991).

Anys	Mitjanes quadriennals de naixements	Dones entre 15-49 anys	TGF ‰
1960	462	5.279	87,56
1970	567	7.042	80,54
1975	660	7.671	86,12
1981	574	7.958	72,15
1986	436	8.968	48,64
1991	416	9.910	42,05

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló, Padrans Municipals de Vila-real, Censos de l'IVE i l'INE.

III. 2. 1. Elevació de les taxes de natalitat dels anys seixanta i canvi de les tendències demogràfiques.

Els indicadors demogràfics ens apropen clarament a la hipòtesi de que és d'ençà els anys seixanta que l'increment de la natalitat (relacionat amb un canvi en les estructures de la població per l'afluència d'immigrants) es dona amb una major intensitat i és a partir d'aquesta data que es pot parlar d'un canvi en les tendències demogràfiques.

La taxa bruta de natalitat per al període 1966-1970, puja al 20,6‰, en canvi la taxa bruta de fecunditat general davalla i se situa en 80,54‰. El perquè de l'aparent contradicció dels indicadors té una relació directa amb les següents qüestions:

- La taxa bruta de natalitat es manté respecte a una població més nombrosa, perquè hi ha més naixements en termes absoluts.
- La taxa de fecunditat davalla en aparent contradicció respecte a un nombre més elevat de naixements perquè hi ha un augment clar en el nombre de dones en edat fecunda degut a que:

I - Segueix l'aport immigratori, (encara que més reduït perquè suposa menys de la meitat que el darrer quinquenni), que és més elevat en les edats adultes i la seva clara incidència en l'augment de les dones en edat fecunda.

II - Relacionant directament l'estructura per edats de l'any seixanta respecte al lloc d'origen, trobem que l'aport immigratori no se situa sols entorn als grups d'edat adulta, sinó que juntament apareix el grup no menys important d'infants, que en les edats compreses entre 0 i 19 anys (llevat dels nascuts a Castelló), tenen un origen extramunicipal 1.106 persones en xifres absolutes, i al pas de sols un quinquenni, suposa un augment important en els grups d'edat superior, més concretament suposa un augment en el nombre de dones en edat fecunda que fa davallar la taxa de fecunditat general.

Podem aplicar un indicador més específic, com és l'índex sintètic de fecunditat o nombre de fills per dona (28). Aquest índex, a l'estar elaborat mitjançant la suma de les taxes de fecunditat general

28 La fórmula emprada per al càlcul del Índex Sintètic de Fecunditat a partir de les taxes de fecunditat general per grups d'edat ha estat:

$$ISF = \sum_{i=1}^I \frac{N_i}{F_i}$$

I = núm. de grups d'edat
N_i = núm. de fills nascuts de dones del grup d'edat i
F_i = núm. de dones del grup i

Aquest índex permet obtenir el nombre de fills que per terme mig arribaria a tindre una dona sempre que mantingués a cada edat successiva i durant tot el seu període fèrtil (en absència de mortalitat) el mateix comportament de fecunditat observat per a totes les dones fèrtils en l'any referenciat. Cal aclarir que es tracta d'una mesura sintètica de fecunditat "del moment" (anàlisi transversal) amb un significat conjuntural que permet la comparació amb altres poblacions perquè no es veu pertorbat per l'estructura per edats.

per grups d'edat (29), reflexa millor el comportament de la fecunditat que la taxa bruta de natalitat i depèn de la variació en la descendència final de les generacions i també de la distribució dels naixements segons l'edat de les mares donant un pes específic més important a aquells grups intermedis entre 20 i 44 anys on les taxes de fecunditat són més reals. És una mesura de població tipus, de dimensió igual a 1.000 per a tots els grups d'edat (30). L'any seixanta, aquest índex se situa en 2,62 fills per dona i l'any setanta puja a una mitjana de 2,95 fills per dona. Efectivament aquest índex aclareix significativament quina es la tendència que s'endevina d'un augment clar de la fecunditat en aquest període, reflexa que el major nombre de naixements es deu no sols a que hi ha més mares joves, sinó que aquestes tenen per terme mig un major nombre de fills, la que deurà ser la seua descendència final se situa ara al voltant de 3 fills per cadascuna d'elles.

III. 2. 2. Increment de la natalitat en la dècada dels setanta.

Els anys setanta suposen per a Vila-real un veritable «baby boom». Les mitjanes quinquennals de naixements del període 1971-1975 i 1976-1980, són de 609 i 666 per any. L'any 1977 s'arriba a sobrepassar la xifra màxima de 700 naixements. A la figura núm. 2 podem apreciar amb nitidesa la corba enlairada de naixements durant la dècada dels anys setanta.

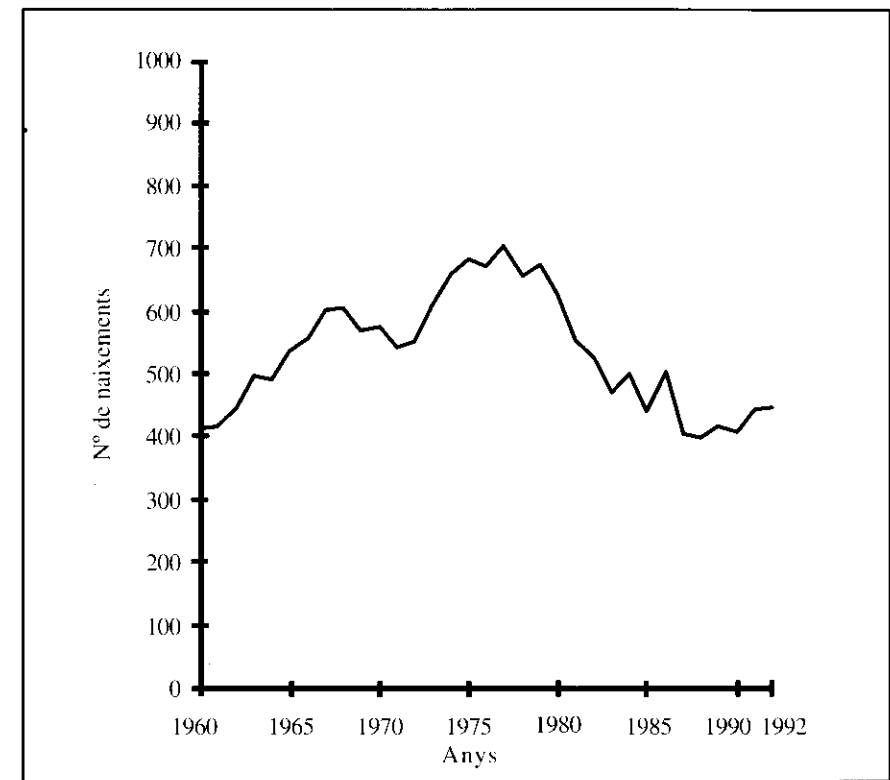
Entre 1971-1975 i 1976-1980, es mantenen les taxes brutes quinquennals de natalitat al voltant del 19‰. L'any 1975, la taxa de fecunditat general supera la de l'any setanta en sis punts (86,1‰), i açò encara mantenint durant el període 1971-1975 un excedent migratori positiu de 1.686 persones. L'índex sintètic de fecunditat, també l'any 1975, puja per sobre del de 1970 i se situa en 3,13 fills per dona.

29 PRESSAT, R.: *Introducció a la demografia*. Ariel, Barcelona, 1977.

30 LIVI-BACCI, M.: *op. cit.*, pp. 253-255.

Figura 2.

Evolució anual del nombre de naixements a Vila-real (1960-1992).

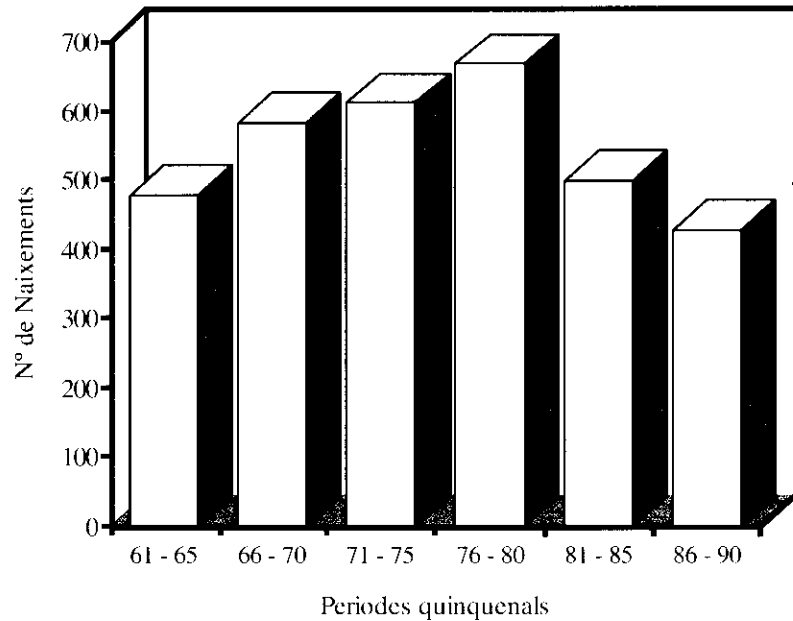

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló.

El quinquenni 1976-1980 es manifesta com el d'una natalitat més elevada. La taxa bruta es manté en el 19,6‰, sobre una població total que des de 1960 a 1975 havia augmentat el contingent humà en quasi un terç. A la figura núm. 3 podem apreciar aquesta major natalitat del període comparada amb les natalitats dels quinquennis precedents i posteriors.

Figura 3.

Naixements en mitjanes quinquennals (1961-1990).

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló.

L'any 1975, la relació entre vila-realencs d'origen i nascuts fora del municipi (llevat dels nascuts a Castelló que es comptabilitzen junt als nascuts a Vila-real), suposava una superioritat numèrica a favor dels immigrants, en els grups d'edat entre 20 i 49 anys, força significativa, que es veu molt més minvada als grups d'edat inferiors quan són nascuts a Vila-real el fills d'aquests immigrants. Les xifres justifiquen la forta relació existent entre immigració, alta natalitat i creixement poblacional. Gozálviz va fer la relació de les mitjanes de natalitat del període 1975-1979, per a

tots els municipis del País Valencià, situant a Vila-real en el grup dels que tenien unes taxes de natalitat entre 17,1 i 19,9‰ (31).

Quin hagués estat el procés demogràfic de Vila-real sense l'aportament humà de la gent que ha arribat i ha tingut ací els seus fills, es revela matèria per a un estudi que deuria tenir en compte l'evolució dels anys precedents i la seua incidència en les tendències de creixement. Seria un exercici que donaria llum sobre l'acompliment de la «transició demogràfica» dels vila-realencs autòctons, que es veu de sobte interrompuda d'enguà els anys seixanta i que ens mostraria un Vila-real molt menys populós del que avui hi és.

L'any 1975 les xifres absolutes ens donen un percentatge d'immigració del 39,6% sobre el total de la població. Aquesta xifra, per ella mateixa, ja dona una idea prou contundent de la importància de la immigració i el seu impacte sobre la dinàmica poblacional.

III. 2. 3. Davallada sobtada de la fecunditat en l'última dècada.

L'any 1981 el nombre de naixements se situa per baix de la xifra de 600, mitjana dels anys anteriors. Aquest any hi venen al món sols (comparativament, perquè encara és una xifra elevada) 554 infants i aquesta davallada natalista es mantindrà els anys següents. La mitjana quinquennal de naixements del període 1981-1985 se situa en 498 i la taxa bruta quinquennal de natalitat, descens en vora 6 punts. Al quadre IV es comprova com es passa d'una taxa del 19,6‰ en el període 1976-1980 al 13,9‰ en el període 1981-1985, que s'apropa a la taxa bruta del País Valencià (13,6‰) i se situa un punt per dalt de la taxa bruta quinquennal

31 GOZÁLVIZ PÉREZ, V.: "Cambios recientes...". *op. cit.*

"Es destacable que los municipios con natalidad superior al 17 por 1.000 son casi todos los industriales así como la mayoría de los regadíos antiguos, actividades que en muchos casos se superponen. La inmigración desde regiones más meridionales son la causa más importante de esta relativamente alta natalidad..." pp. 693

de natalitat espanyola del 12,9‰. A Espanya, durant el període 1976-1980, la taxa era d'un 17,1‰. El decreixement de les taxes és generalitzat al conjunt estatal (32); al País Valencià, la taxa davalla 4,4 punts però el descens és més fort a Vila-real, on una baixada de 5,72 punts, en sols un quinquenni, enceta a la dècada dels vuitanta un nou procés demogràfic caracteritzat per la baixa natalitat. Les majors taxes de natalitat que s'havien produït al decenni precedent associades a les majors disponibilitats econòmiques, havien fet eixamplar el nombre de membres al grup familiar.

Al 1980 el benestar econòmic és inversament proporcional a l'augment de la natalitat (33). Per explicar aquesta caiguda de la natalitat, gairebé espectacular, s'han formulat diverses teories, i cadascuna d'elles emfasitza el paper jugat per alguns factors concrets. Sintetitzant podríem apuntar raons socio-polítiques, especialment el canvi de model social que va aparellat al canvi de règim polític, o bé de tipus socio-econòmic, destacant la incidència que els fets econòmics, sobre tot les crisis, tenen sobre la fecunditat, sense menysprear l'efecte de la despenalització dels anticonceptius des del 1978, i les transformacions del model familiar. Tampoc s'ha d'oblidar el procés de secularització, i la millora dintre dels àmbits educatius i formatius. A manera de resum citarem els quatre

prerrequisits que segons Coale (34), poden tenir una repercussió directa en la caiguda de la fecunditat:

- 1- El que aquesta qüestió pugui ésser discutida i origen d'una opció conscient per part de les parelles.
- 2- Que una fecunditat reduïda siga considerada com un avantatge social.
- 3- Que siga considerada també com un benefici econòmic.
- 4- Que existesca l'habilitat tècnica per a poder reduir la fecunditat.

Sense tenir intenció d'entrar en el debat de quin o quins d'aquests factors poden ésser més impactants en la caiguda de la fecunditat, el que sembla clar és la influència directa de la voluntarietat en la procreació i la incidència de la liberalització i major difusió dels mètodes anticonceptius. Açò dona idea del canvi operat en la mentalitat col·lectiva i en el model familiar, on l'equació menys fills, es projecta directament proporcional a més oportunitats i major qualitat per ells, en una societat on la incidència de la mortalitat infantil és molt baixa.

Al quadre VI veiem com les taxes anuals de natalitat dels darrers anys sofreixen petites variacions en funció del nombre total de naixements, però es mantenen molt reduïdes. Respecte a les taxes mantingudes al voltant del 10‰ dels anys 1987 fins al 1990, veiem una lleugera recuperació l'any 1991 i 1992. Val a dir que aquesta recuperació es mantindrà més o menys sobre els mateixos índexs els anys vinents. La raó és, senzillament, l'arribada al període fecund de les generacions més nombroses dels anys seixanta i setanta, que ara tenen edats compreses entre 15 i 33 anys.

32 I.N.E.: *Indicadores sociales*. Madrid, 1991.

"Es en la evolución de la natalidad donde hay que buscar la causa fundamental de las variaciones que alteran el ritmo de crecimiento natural, y lo que ha ocurrido es una reducción de la tasa bruta de natalidad a casi la mitad entre 1960 y 1986, reducción que ha sido espectacular a partir de 1975..."

33 ALBERTOS PUEBLA, J. M.: "La caída de la natalidad en España (1.975-1.983), un intento de regionalización". *Estudios Regionales* n° 24 València 1989, pp. 123-139.

"Asimismo, indicadores de bienestar económico, la renta per cápita, el gasto total de las familias, o el porcentaje de hogares que disponen de teléfono, confirman plenamente estas tendencias, al presentar una correlación positiva con la natalidad a comienzos del período (1975), esto es, a mayor bienestar, mayor natalidad, pero ya claramente negativa a final de éste (1983) menor natalidad cuanto mayor bienestar".

34 COALE, A. J.: "The demographic transition". Liege. International Population Conference (1.973) citat per BOSQUE SENDRA J. en "Modelos y teorías matemáticas en geografía de la población". *Estudios Geográficos*, Tomo XLVI n° 178-179, 1985, p. 114.

Quadre VI

Evolució anual de les taxes de natalitat de Vila-real (1985-1992) (‰).

Anys	Naixements	Població de dret	Taxes
1985	441	36.802	11,98
1986	502	37.035	13,55
1987	405	37.659	10,75
1988	399	38.098	10,47
1989	416	38.660	10,76
1990	407	37.927	10,73
1991	444	38.207	11,62
1992	445	39.125	11,37

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló i Padrons Municipals de Vila-real.

L'elevació de les taxes dels anys 1991 i 1992, fa suposar una certa recuperació dels indicadors de natalitat, encara que aquest factor pot no ésser del tot decisiu, perquè com dèiem abans, el nombre de mares en edat fecunda té un pes específic relativament poc important i són altres factors els que es posen al capdavant. Mentre la conjuntura siga desfavorable, afavorirà el que no hi hagen naixements i aquests, al contrari de les conjuntures, no «toquen fons», és a dir, no sembla que els infants que ara deixen de néixer es pugen recuperar en el futur.

III. 2. 4. Anàlisi de la fecunditat per grups d'edat.

Les taxes de fecunditat general se situen ja en el 72,15‰ en 1981. Aquest mateix any l'índex sintètic de fecunditat és de 2,4 fills per dona, lleugerament superior al que fóra necessari per a garantir el reemplaçament de les generacions (2,1 fills per dona). Si ens apropem al quadre VII, podem treure per a la evolució de les fecunditats alguns elements de judici afegits.

En una primera aproximació veiem com per als indicadors dels anys 1960, 1970 i 1975, tenim taxes de fecunditat més elevades, amb un màxim al grup d'edat 25-29 anys, que presenten respecte dels anys següents, comportaments diferencials prou significatius. Entre 1960 i 1970 les taxes per grups d'edat es mantenen quasi semblants. Sols una petita diferència s'observa als grups entre 35-39 i 40-44, on l'any 1970 les taxes per aquests grups són quelcom més elevades. La suavització de les corbes d'aquests anys ens apropa a l'idea d'una fertilitat més extensa en el temps, és a dir, possiblement un major nombre de fills, separats d'uns períodes protogenèsics (interval entre fill i fill) més amples.

Quadre VII

Evolució de les taxes de fecunditat general per grups d'edat de Vila-real. Índex sintètic de fecunditat (ISF) i taxa bruta de reproducció (TBR) de Vila-real i Espanya (1960-1991).

Grups d'edat	1960	1970	1975	1981	1986	1991
15-19	4,03	7,41	12,50	20,46	12,97	13,09
20-24	77,79	92,48	155,19	120,57	81,50	51,21
25-29	186,36	208,17	246,54	192,92	156,93	111,54
30-34	148,88	147,40	123,19	99,11	68,09	87,25
35-39	80,22	98,05	67,67	43,51	36,27	23,16
40-44	27,34	34,58	19,90	9,50	12,10	7,95
45-49	0,00	3,04	2,86	0,92	0,00	0,00
ISF Vila-real	2,62	2,95	3,13	2,43	1,83	1,47
ISF Espanya	-	2,87	2,80	2,20	1,61	1,28
TBR Vila-real	1,28	1,44	1,53	1,18	0,89	0,71

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Castelló i Vila-real i Padrons Municipals de Vila-real.

TBR = Taxa bruta de reproducció. Per al seu càlcul ha estat emprada la taxa de feminitat estàndard de 0,488.

És l'any 1975 el que presenta unes diferències més acusades. La fecunditat general aquest any puja fins a nivells màxims. Així cal destacar en primer lloc, com és clara l'avançada i l'augment que es produeix al grup d'edat 20-24 anys, associable a una nupcialitat més primerenca. L'any 1960 a la distribució per estat civil, el nombre de dones casades entre 20 i 24 anys era de 104, que suposava el 29,9% del total de dones d'aquestes edats. L'any 1975 el nombre de dones casades entre 20 i 24 anys augmenta a 231. El percentatge ha pujat al 41,2%, és a dir, quasi la meitat de les dones d'aquestes edats eren ja casades. En segon lloc la fecunditat que presenta el grup 25-29 situada en 246,5 naixements per cada 1000 dones, és la taxa més enlairada que hi trobem en tot el període. Per altra banda es produeix una reducció marcada de la fecunditat dels grups de 30-34 anys enrera. Açò pot pressuposar que el nombre de fills desitjats ja estigué complert a l'edat de 30 anys, produïnt-se un control de la natalitat més efectiu a partir d'aquestes edats. Comparant aquestes deduccions amb l'índex sintètic de fecunditat de l'any 1975, establert en 3,13 fills per dona, se'n dedueix una major aproximació entre les edats dels fills, en un nombre que oscil·la entre 3 i 4 fills per dona, de mares prou joves i d'edats compreses majoritàriament entre 20 i 34 anys.

A partir de 1981 les taxes de fecunditat són molt més baixes per a tots els grups d'edat. Comparativament, la taxa del grup 25-29 anys, la que se situa com a màxim a les gràfiques l'any 1981, s'apropa ja a la de l'any seixanta. Es manté respecte de l'any 1975 una fecunditat avançada del grup d'edat 20-24 anys, però molt més baixa, i seguint la tendència de l'any 1975 es redueix la fecunditat dels grups d'edat per sobre de 34 anys. La davallada de l'índex sintètic de fecunditat de l'any 1981, situat en 2,43 fills per dona, ens apropa a qüestionar un control de la natalitat prou més exhaustiu.

L'any 1986, tornen a baixar les taxes a tots els grups, accentuant les tendències de l'any 1981 i davallant l'índex de fecunditat per baix del mínim que garanteix el relleu de les generacions. Aquest indicador ja se situa en 1,83 fills per dona. Al 1981, com apuntàvem abans, la reducció de la natalitat es produeix de forma sobtada. El 1986 aquesta tendència es manté a la baixa. En el període 1986-1990, tenim una taxa bruta quinquennial de natalitat de l'11,4‰, quasi tres punts per baix respecte al quinquenni

precedent. Aquestes taxes força minvades mantenen una equivalència molt significativa amb el comportament general a tot l'Estat. El mateix quinquenni, a Espanya es donava una taxa bruta de natalitat del 10,68‰.

La taxa de fecunditat general a Vila-real el 1986 és del 48,64‰ i segueix baixant l'any 1991, quan se col·loca en el 42,05‰. Tenint en compte altres indicadors, l'índex sintètic de fecunditat de l'any 1986 és de l'1,83 i l'any 1991, encara més baix, és de 1,47 fills per dona. Al conjunt estatal aquest indicador es mostra més reduït, els anys 86 i 91 donen xifres de l'1,61 i 1,28 respectivament, a la resta d'Espanya la fecunditat ha seguit un procés encara més dràstic de reducció de la fecunditat que a Vila-real. La tendència cap al fill únic es fa patent. Les taxes brutes de reproducció o nombre de filles per dona, que garanteixen la fecunditat, han sofert en els darrers anys una minva tan aclaparadora que a hores d'ara ja no garanteixen el creixement, és a dir, la taxa bruta de reproducció que al 1981 estava encara en 1,18 filles per dona, descendeix el 1986 a 0,89 i segueix baixant l'any 1991 en situar-se en 0,71 filles per dona, per sota del coeficient 1, que manté la fecunditat, una dona amb una filla al menys.

Les figures núm. 4 i 5 mostren les transformacions de l'estructura de la fecunditat de Vila-real a les darreres dècades i ens permet remarcar el canvi ocorregut recentment :

- Sobtada reducció de la taxa de fecunditat al grup 20-24.
- Minva en nombres absoluts al grup d'edat 25-29.
- Enlairament de la taxa al grup de 30-34 anys, que marca un segon màxim molt accentuat.
- Caiguda molt important dels grups de més de 35 anys.

L'anàlisi estadística ens ha permès donar constància d'aquestes tendències, però allò que ens importa és conèixer les causes que les motiven. En primer lloc la caiguda de la nupcialitat als grups d'edat més joves, amb el conseqüent retardament de les edats fecundes. Açò implica que la tendència cap al fill únic encara es veu retardada en el temps i, aquest fill es té quan l'edat de la mare se situa entre 25 i 34 anys. En segon lloc el control de la natalitat és ben clar a totes les edats, però que, com ja veiem abans, encara es fa més patent a partir del grup de més de 35 anys. Ja quasi no

Figura 4
 Taxes de fecunditat general per grups d'edat de Vila-real,
 anys 1960, 1970 i 1975. (‰₁₀₀)

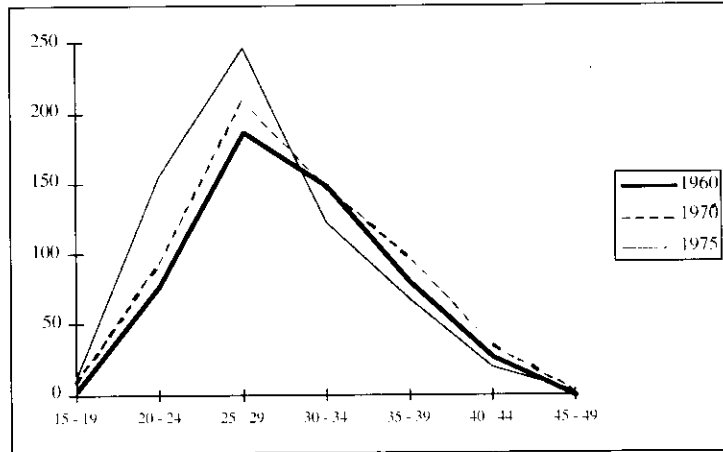
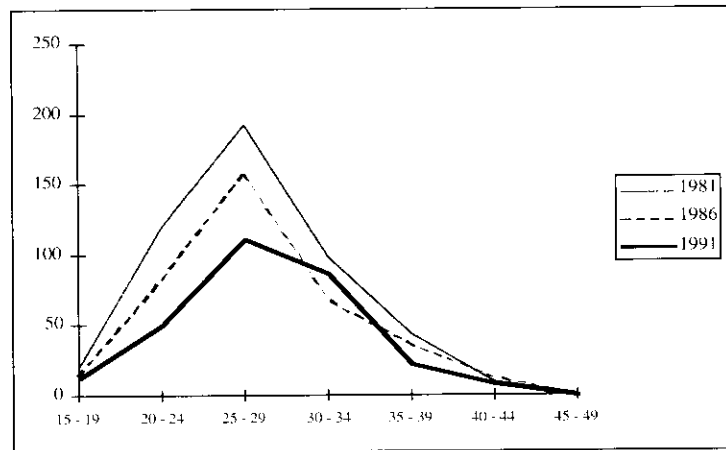

Figura 5
 Taxes de fecunditat general per grups d'edat de Vila-real,
 anys 1981, 1986 i 1991. (‰₁₀₀)

naixen xiquets demares que han celebrat el seu 35e aniversari. Es pot afirmar que al Vila-real d'avui es produeix una adequació quasi taxativa entre els desitjos en el nombre de fills i els fills engendrats.

III. 2. 5. Les últimes tendències en la fecunditat. El context europeu.

Contínuament hem estat referenciant l'evolució de la fecunditat a Vila-real amb l'evolució que ha sofert aquesta en el context de l'Estat espanyol, referència necessària per concloure que els dos àmbits han tingut un comportament parell en els mateixos períodes i amb una intensitat prou semblant. Ens agradaria, a manera d'assaig i per a l'índex sintètic de fecunditat ampliar la referència a alguns països de l'entorn europeu. A la figura núm. 6 i al quadre VIII es pot apreciar aquesta evolució.

Quadre VIII

*Evolució de l'índex sintètic de fecunditat a Vila-real,
 Espanya i alguns països de la CE (1970-1991).*

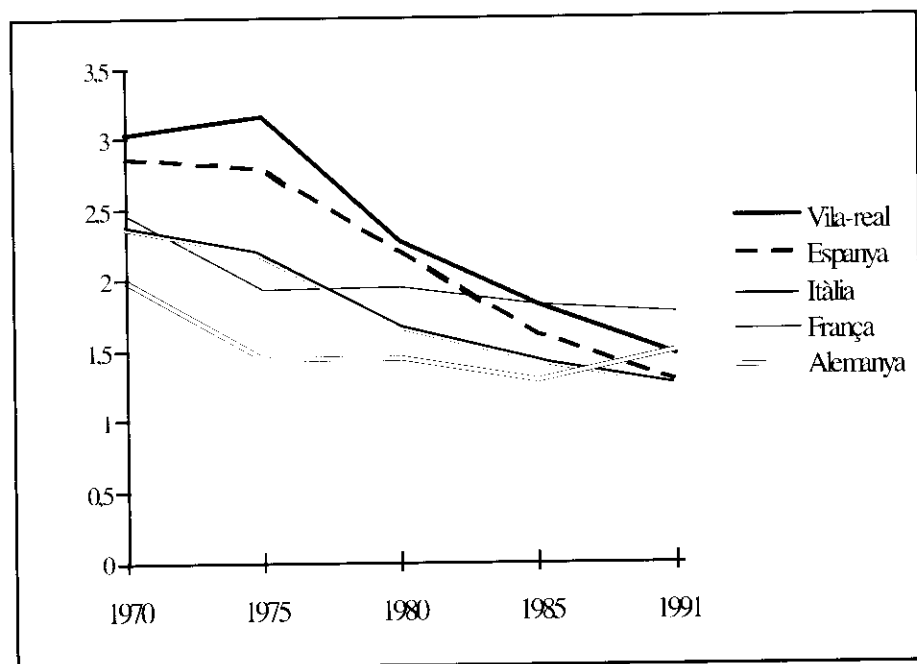
Anys	1.970	1.975	1.980	1.985	1.991
Vila-real	2,95	3,13	2,43	1,83	1,47
Espanya	2,87	2,80	2,20	1,61	1,28
Itàlia	2,37	2,19	1,66	1,41	1,26
França	2,47	1,93	1,95	1,82	1,77
Alemanya	1,99	1,45	1,45	1,28	1,49
Grècia	2,43	2,33	2,21	1,68	1,40

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Castelló i Vila-real i Padrons Municipals de Vila-real. Les dades d'Espanya i la resta de països en GUIBERT-LANTOINE, C. i MONNIER, A.: "La conjuncture démographique: l'Europe et les pays développés d'Outre-Mer". *Population*, 1991, 4. p.1.028.

La forta davallada de l'índex sintètic de fecunditat a Espanya i també a Vila-real ha estat molt clara des dels anys vuitanta, mantenint aquesta caiguda fins al 1991. Dels països europeus que hem pres només Itàlia té un comportament tant accentuat, però partint d'un índex més baix. França i Alemanya han mantingut un índex estable des de l'any 1975, inclús constaten una certa recuperació.

Itàlia, l'any 1991 té l'índex més baix dels països europeus i Espanya hi segueix en aquest indicador de fecunditat. Pel que sembla ésser un procés de caiguda forta i constant, hem superat ja l'indicador de països com Alemanya amb una tradició menys natalista. A Vila-real ja hi tenim l'any 1991 el mateix índex sintètic de fecunditat que els alemanys.

Figura 6
Evolució de l'índex sintètic de fecunditat de Vila-real,
Espanya i alguns països de la CE (1970-1991).

La planificació en el nucli familiar respon a una idea on el nombre de fills és fixat per la parella, reduïnt en conseqüència la dimensió del nucli familiar. Per altra banda el descens en el grup 20-24, desvincula el que les parelles tinguen fills prompte. Per una banda es retarda la nupcialitat i per altra les parelles joves retarden el primer fill fins que ho consideren més oportú. La incidència d'una conjuntura econòmica negativa, les dificultats a l'hora d'obtenir treball i estatge, a més de la dificultat que suposa per a la dona aconseguir treball una vegada ha optat per la maternitat, o en el millor dels casos aconseguir compaginar treball i maternitat, són a grans trets les causes que apunten cap a la davallada de la natalitat.

Quadre IX
Taxa d'activitat de les dones amb fills menors de deu anys,
en els països de l'Europa dels Dotze (1985-89).

Països	Dones actives %	
	Total	A temps parcial
Bèlgica	54	16
Dinamarca	79	32
Espanya	28	4
França	56	16
Grècia	41	5
Irlanda	23	7
Itàlia	42	5
Luxemburg	38	10
Holanda	32	27
Portugal	62	4
R. F. A.	38	21
Regne Unit	46	32

Font: Moss, P.: 1990, citat per HANTRAI, L. Population, 1992.

En absència d'una política familiar que propicie una redistribució social del pes que suposa per a les famílies l'opció de tenir fills i afavoresca la participació de la dona en l'activitat econòmica (com veiem al quadre IX, l'activitat de les dones espanyoles és la més baixa d'Europa) una volta que aquesta ha decidit ésser mare, no s'aconseguirà remuntar la baixa taxa de fecunditat que ja ha assolit en Espanya graus extrems. Com veiem estem al capdavant, junt amb Itàlia, de la fecunditat més baixa d'Europa. Aquesta conjuntura demogràfica preocupa per l'envelliment continu de la població, que es produeix quan ja no es garanteix el reemplaçament de les generacions (35).

35 HANTRAIS, L.: "La Fécondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale". *Population*, 1992, 4, p. 1.012.

"La France continue à préconiser une politique familiale ambitieuse ayant un triple objectif: la compensation des charges familiales, la réduction des inégalités sociales et le redressement du niveau de la fécondité... une politique familiale active serait à promouvoir non pas parce qu'elle garantit que les générations puissent assurer leur remplacement mais parce qu'elle tend à créer un climat favorable à la formation de la famille tout en favorisant la participation des femmes à l'activité économique".

III. 3. ANÀLISI DE LA NUPCIALITAT.

La nupcialitat és un component més de l'anàlisi demogràfic, que té una incidència directa en la natalitat. Els fills es tenen majoritàriament dintre del matrimoni, per la qual cosa, les variacions en la nupcialitat són un factor clau a tenir en compte. El retardament en l'edat del matrimoni pot pressuposar un menor nombre de fills, ja que es retalla el període fèrtil de la dona; a l'inrevés una nupcialitat més primerenca possibilita un major nombre de fills.

També un alt percentatge de celibat femení propicia el que un determinat grup de dones no tinguen fills i repercuteix en les taxes de natalitat; aquest raonament té la seua lògica, ara bé, les pautes de comportament han variat substancialment als darrers anys (36) i com dèiem al parlar de l'evolució de la natalitat, ja no es poden treure conclusions taxatives d'aquest procés. El que hagués pogut en altre temps ésser un mètode per a reduir la natalitat, casar-se a edats més avançades, té a hores d'ara unes altres implicacions, és a dir, també limita el nombre de fills, però són altres factors els que incideixen en els canvis de la fecunditat. Per altra banda, el fadrinatge ja no pressuposa la no fertilitat, el nombre de mares no casades, és també una variable a considerar.

36 BERNAT I MARTÍ, J. S.: *Problemática de un núcleo rural valenciano*. Col·lecció Universitària. Diputació de Castelló, 1986, p. 131.

L'anàlisi de la nupcialitat ha estat basat en els recents de l'Institut Valencià d'Estadística i en els Padrans Municipals de Vila-real; el darrer Padró de 1991 presenta mancances que han dificultat la recerca, com ara la inexistència de la variable de l'estat civil (37).

Les taxes brutes de nupcialitat se situen per a tot el període en torn al 6-7‰, com s'aprecia al quadre X, ara bé, caldria destacar els canvis ocorreguts a partir de la segona meitat dels anys setanta, distingint una primera fase fins aquest moment on la nupcialitat anava creixent lentament i una segona fase a partir de 1975 on veiem com les taxes de nupcialitat van en continu descens fins a situar-se en el període 1986-1989 per baix del 6‰.

Quadre X

Evolució de les taxes brutes quinquennals de nupcialitat (‰).

Període	Mitjanes quinquennals de matrimonis	Taxes de nupcialitat
1961-65	194	6,9
1966-70	211	6,5
1971-75	264	7,4
1976-80	262	6,9
1981-85	255	6,4
1986-89	232	5,4

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real i dades del *Movimiento Natural de la Población*. INE.

A la dècada dels anys seixanta les taxes brutes de nupcialitat estan en el 6,9 i 6,5‰. Caldrà, doncs analitzar quins eren els comportaments que al 1960 es produïen quant a nupcialitat i que es poden deduir al quadre XI.

Quadre XI

Percentatges de fadrinatge per grups d'edat i sexe. Edat mitjana d'accés al matrimoni (SMAM) i celibat definitiu (CD) de Vila-real (1960 i 1975).

Grups d'edat	1960		1975	
	Homes	Dones	Homes	Dones
15-19	100,0	98,8	99,6	97,0
20-24	92,5	70,0	88,7	58,7
25-29	66,2	34,5	33,1	14,2
30-34	24,3	18,5	11,0	7,7
35-39	13,5	16,1	9,5	3,2
40-44	7,5	16,7	9,8	6,1
45-49	7,3	14,1	6,7	8,2
50-54	10,5	16,3	6,1	9,9
SMAM	32,1	28,5	26,4	20,5
CD	8,9	15,5	6,4	9,1

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real.

Veiem com es distribueix el percentatge de fadrins per grups d'edat. Als grups d'homes romanen encara fadrins fins als 30 anys més de la meitat. És a partir del grup 30-34 quan la taxa de fadrinatge davalla més significativament. L'edat mitjana d'accés al matrimoni (38), se situa per

38 HAJNAL, J.: "Age at Marriage and Propagation Marrying". *Population Studies*, 1953, VII, pp. 111-136. Citat per Livi BACCI, M.: *op. cit.* p. 211.

La fórmula utilitzada per al càlcul de la SMAM (Singulate Mean Age at Marriage) o edat mitjana d'accés al matrimoni, mitjançant les dades censals ha estat:

$$SMAM = \frac{5 \sum_{x=a}^b S_x - S_b(b-a)}{1 - S_b} + a$$

S_x = proporció de fadrins amb edat x
 a = edat mínima d'accés al matrimoni
 b = edat màxima d'accés al matrimoni
 S_b (CD) = celibat definitiu

37 Cal dir que per a l'obtenció de les taxes brutes de nupcialitat hem pres els recomptes que l'INE publica en el *Movimiento Natural de la Población* i en aquest apartat no hem desglossat la població del nucli de les Alqueries, prenent la població de dret dels padrons municipals. El motiu ha estat el que per aquest indicador les variacions eren molt menudes i no justificaven l'esforç d'un recompte exhaustiu, tampoc cap factor extern incidix de forma sobtada en el nombre de matrimonis, és a dir, aquests se segueixen celebrant regularment al municipi on van les parelles a fixar la seua residència. Per últim, hem pogut treure indicadors prou precisos dels padrons de 1960 i 1975, ja que aquests repleguen l'estat civil; per contra no ha estat possible fer el mateix al padró de 1991 on aquesta variable no està contemplada, i que ha impossibilitat el fer un anàlisi de tots els índexs fins a l'actualitat.

als homes en 32,19 anys. En aquest moment el factor immigració no suposa cap desequilibri en la «sex-ratio». A partir dels 30 anys són immigrants el 27,98% dels homes i el 28,09% de les dones, xifres força aparellades.

És obvi el retard en l'edat de accés al matrimoni per als dos sexes, per als grups de dones l'edat d'accés al matrimoni és prou inferior a la dels homes i se situa en 28,5 anys. El celibat definitiu és prou alt: el 8,9% d'homes no es casen mai i les dones encara presenten un celibat definitiu més elevat, el 15,5%.

Globalment, i tenint en compte l'estat civil dels grups d'edat majors de 19 anys, resten fadrins encara el 25,2% dels homes i el 23,7% de les dones. Són casats el 69,8% dels homes i el 60,1% de les dones i són viudus el 3,4% dels homes i l'11,1% de les dones. El retard en matrimoniar que es produeix l'any 1960 té una relació estructural directa amb el tipus d'economia agrària predominant aleshores. El fet que la propietat de la terra estiga condicionada per l'herència suposa un fort lligam que redueix les possibilitats d'independència econòmica per als matrimonis joves.

III. 3. 1. Relació de la fecunditat amb la immigració.

Els matrimonis entre immigrants i vila-realencs.

A la dècada de 1970 augmenten les taxes brutes de nupcialitat situant-se al període 1971-1975 en el 7,4‰ i al període 1976-1980 en el 6,9‰. L'aport immigratori va propiciar que hi hagués més matrimonis. Al quadre XII es pot veure com augmenta el nombre total de matrimonis entre immigrants i vila-realencs, passant d'ésser 945 en 1960 a 1.857 en l'any 1975. S'aprecien més matrimonis l'any 1960, amb gent procedent de la mateixa comarca, es lògic que la relació matrimonial es done més intensament amb els pobles del voltant. També hi ha un major maridatge amb els immigrants procedents de València i Catalunya, degut a una major integració sòcio-cultural i també perquè hi ha un retorn dels fills d'immigrants vila-realencs que s'en anaren en èpoques anteriors cap a Catalunya.

Al'any 1975 pugen considerablement els matrimonis entre vila-realencs i immigrants. Segueix l'ascens del nombre de celebracions

Quadre XII

Matrimonis celebrats entre immigrants i vila-realencs, segons la procedència del cònjuge immigrant i per sexes (1960 i 1975).

Lloc d'origen	1960		1975	
	Homes	Dones	Homes	Dones
Castelló	38	42	66	86
Plana Baixa	76	101	118	156
Plana Alta	52	83	82	120
Alt Millars	7	11	44	33
Alt Palància	1	0	10	12
Alt Maestrat	7	10	16	30
Baix Maestrat	4	15	14	18
L'Alcalatén	25	30	40	35
Els Ports	3	6	6	11
València	67	72	114	121
Alacant	3	8	7	8
Andalusia	19	17	81	84
Castella la Manxa	23	30	81	106
Aragó	21	24	58	52
Catalunya	43	27	60	49
Extremadura	1	0	6	3
Múrcia	7	2	9	8
Madrid	2	5	4	9
Castella Lleó	8	8	20	13
Galícia	4	1	6	4
Principat d'Astúries	1	0	5	0
Cantàbria	0	1	0	2
País Basc	2	0	2	1
Comun. Foral Navarra	0	0	0	1
La Rioja	1	0	1	0
Canàries	0	0	0	1
Illes Balears	2	3	1	4
França	8	17	11	21
Alemanya	0	0	0	0
Altres països	0	7	3	4
TOTALS	425	520	865	992

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals, buidats al 100%.

amb la gent provinent dels pobles propers i també de València i Catalunya, ara bé, el flux migratori des d'altres Comunitats Autònomes, ha propiciat ja una forta interrelació. Per posar un exemple, entre manxecs i vilarealencs s'han celebrat 187 matrimonis.

A l'anàlisi que fem del percentatge de fadrinatge per grups d'edat de l'any 1975, el més significatiu és l'avançada en la fecunditat dels grups d'edat més joves, relacionat amb un matrimoni més primerenc. Al 1975 l'edat mitjana d'accés al matrimoni davalla per als homes als 26,49 anys i per a les dones se situa en 20,54 anys, com veiem al quadre XI. També el celibat definitiu disminueix, i se situa en un percentatge del 6,4% per als homes i en el 9,1% per a les dones. Comparativament amb l'any 1960 el celibat definitiu és prou més baix. Aquesta major nupcialitat té el seu efecte immediat sobre la fecunditat els anys setanta. A partir de 1975 una volta que la immigració va descendent, la nupcialitat, factor demogràfic que havia acusat molt puntualment la renovació de l'estructura per edat i sexe, amb una relativa abundància de població jove, es veu sotmesa a una davallada de les taxes en la dècada dels vuitanta, situades entre 6,4 i 5,4‰.

De les mares no casades hi ha una mitjana al voltant de 10 naixements en la dècada dels 70, i aquesta xifra es superada als anys 80 amb un màxim de 24, l'any 1985. Davalla després aquesta mitjana situant-se l'any 1988 en 14 mares no casades, que sobre el total de naixements suposen el 3,5% dels naixements d'aquest any.

Al 1991, per la falta de dades, no podem fer una relació de l'edat mitjana d'accés al matrimoni ni del celibat, sols disposem de les dades provisionals del cens de 1991 sobre l'estat civil, sense estar desagregades per sexe. Dels grups majors de 19 anys podem treure el percentatge de fadrins, que (conjuntament homes i dones) se situa en el 19,7%. Són casats superada aquesta edat el 70,8% de la població. Els vidus suposen sobre el total de la població de dret el 5,6% i els separats i divorciats el 0,9%. Comparant aquests percentatges amb els de l'any 1975, en què després dels 19 anys restaven fadrins el 17,5%, eren casats el 73,3% i el 5,6% eren vidus, només es pot concloure que hi ha un percentatge menor de casats l'any 1991 amb un percentatge de vidus semblant. Aquestes diferències poden ser explicades per un retard en l'edat d'accés al matrimoni.

III. 4. EVOLUCIÓ DE LA MORTALITAT.

La mortalitat ha estat les darreres dècades el fenomen demogràfic més estable. La seua evolució manifesta una tendència descendent, però pausada. Inclús les fluctuacions en el nombre absolut de defuncions (al quadre XIII hi tenim la relació anual de defuncions hagudes) no presenten alts i baixos significatius.

Entre 1961-1965 i 1966-1970 es produeixen unes taxes brutes de mortalitat (39) del 9,3 i 9,5‰ que es mantenen al quinquenni següent 1971-1975 en el 9,5‰. Les mitjanes quinquennals de mortalitat en aquest període eren de 300 defuncions per any. En aquests quinze anys també les taxes al País Valencià se situaven entorn al 9‰, quasi un punt més elevades que a la resta d'Espanya, amb taxes brutes de mortalitat situades al voltant del 8‰. Aquestes taxes de mortalitat de Vila-real per sobre del 9‰ tenen que veure amb el fet de coincidir amb una estructura per edats força envellida.

39 La Taxa Bruta de mortalitat relaciona el nombre de defuncions amb el total de la població:

$$TBM = \frac{\text{Defuncions de l' 1-I al 31-XII}}{\frac{\text{núm. hab. 1-I} + \text{núm. hab. 31-XII}}{2}} \times 1000$$

Quadre XIII

Defuncions anuals a Vila-real i Alqueries (1960-1992).

Anys	Vila-real		Poblament disseminat		Alqueries	
	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones
1960	96	110	1	2	15	12
1961	103	108	3	4	12	15
1962	120	88	2	3	16	14
1963	118	105	4	1	8	14
1964	125	112		1	18	18
1965	114	114	2	2	16	13
1966	117	115	2	2	17	8
1967	138	154	4	2	13	22
1968	116	135	1	1	19	14
1969	141	146	2	1	14	14
1970	133	133		2	26	13
1971	154	161	2		17	16
1972	151	152	1		16	20
1973	134	154	2	1	17	22
1974	132	134		4	20	23
1975	160	151		2	13	15
1976	139	145	3		11	19
1977	162	126			14	14
1978	143	135			16	22
1979	147	147	1	1	13	15
1980	149	140	1		15	15
1981	129	131			21	16
1982	127	132	1	1	20	15
1983	150	134	1		11	16
1984	140	145		1	20	9
1985	156	162	1	1	15	14
1986	145	145			13	16
1987	130	151	2			
1988	151	158	1			
1989	164	141				
1990	182	165				
1991	180	154				
1992	162	143		1		

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Vila-real i Castelló.

III. 4. 1. Rejuveniment de l'estructura per edats i la seua incidència en la mortalitat.

La influència de la immigració, tan ràpidament apreciable en la fecunditat, té un impacte més tardà en la mortalitat. És clar que el rejuveniment en l'estructura per edats no té més que una transcendència aleatòria, és a dir, deuriem disminuir les taxes de mortalitat perquè hi haurien proporcionalment menys defuncions respecte a una població més nombrosa. Aquest fet deuria haver estat ja constatat al període 1971-1975; no ocorre així i es manté encara una taxa bruta de mortalitat entorn al 9°/100, senzillament perquè partiem d'una estructura per edats envellida, que segueix mantenint a les edats avançades uns grups prou nombrosos. Han estat necessaris quinze anys per a produir una veritable renovació a l'estructura per edats, d'ençà els anys seixanta, i fer baixar percentualment l'índex d'envelliment. Aquest, l'any 1960 era de 51,19 vells per cada 100 menors de 15 anys, índex prou elevat que feia mantenir una taxa de mortalitat encara enlairada, conseqüència lògica del major impacte que la mortalitat té a les edats més avançades. Apreciem l'evolució de les taxes brutes de mortalitat al quadre XIV.

Quadre XIV

Evolució de les taxes brutes quinquennals de mortalitat de Vila-real, País Valencià i Espanya (‰) (1961-1990).

Període	Mitjanes de	Vila-real	País Valencià	Espanya
		defuncions		
1961-65	226	9,3	9,7	8,7
1966-70	269	9,5	9,5	8,6
1971-75	299	9,5	9,4	8,5
1976-80	288	8,4	8,7	7,9
1981-85	282	7,9	8,3	7,8
1986-90	307	8,2	-	8,2

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real i dades del IVE, INE i Eurostat.

A partir del quinquenni 1976-1980 la taxa bruta de mortalitat ha baixat més d'un punt, situant-se en el 8,4^{0/00}. En un intent d'albirar les causes d'aquesta caiguda, ens adonem que l'any 1975 els grups d'edat on la immigració supera inclús als nascuts al municipi, se situen sempre per baix de 59 anys i són principalment gent en edat adulta i no vells. Es a dir, la seua arribada ha estat un factor decisiu de transformació que ha provocat una major natalitat, una major nupcialitat i finalment una caiguda en les taxes de mortalitat, ara ja constatables i que seguiran caient al període 1981-1985 quan la taxa de mortalitat de Vila-real és del 7,9^{0/00}, clarament equiparable a la taxa espanyola (7,8^{0/00}) i ja més allunyada de la taxa del País Valencià, que roman encara en el 8,3^{0/00}.

Quadre XV

Evolució de l'esperança de vida en nàixer (eo) (1960-1991).

Anys	Majors de 65 anys (%)	Taxa bruta de mortalitat (0/00)	eo Vila-real	eo Espanya
1960	11,5	9,7	70,9	72,3
1970	7,7	9,0	68,5	71,9
1975	10,6	9,4	70,5	73,3
1981	11,3	7,4	73,1	75,6
1986	11,3	7,9	72,7	76,5
1991	13,3	8,8	72,8	76,9

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real, Registres Civils de Vila-real i Castelló, taules de mortalitat INE, Estadístiques Demogràfiques Eurostat. L'eo d'Espanya correspon als anys 1960, 1970, 1975, 1980, 1985 i 1990.

A més a més, les millores sanitàries i assistencials produïdes als darrers anys, incideixen clarament en l'evolució demogràfica (40), en reduir la mortalitat (sobretot la infantil) i fent pujar l'esperança de vida al nài-

40 PRESSAT, R.: *op. cit.*, p. 162.

"Sin manifestarse como un elemento consciente de una política de población, la constante intervención, cada vez más extendida, de los gobiernos en política sanitaria y social es quizás, la que hasta hoy día más influencia ha tenido en la evolución demográfica...".

xer (41). Aquest indicador ha evolucionat amb un ritme ascendent com es pot veure al quadre XV, inclús amb percentatges també ascendents de població major de 65 anys i es manté per a Vila-real entorn als 73 anys, evidencien més que cap altre índex les millores en la qualitat de vida que fan sostenir la probabilitat d'un període més dilatat d'existència.

III. 4. 2. Estabilització de les taxes de mortalitat.

Les tendències cap a l'envelliment.

És al període 1986-1990 quan els indicadors tornen a sofrir canvis que addueixen nous comportaments futurs. La taxa bruta quinquennial de mortalitat ha tornat a pujar al 8,2^{0/00}, equiparant-se amb la taxa espanyola. Aquest augment de les taxes de mortalitat té a veure amb un canvi cada vegada més perceptible en les estructures per edat de la població.

L'índex d'envelliment l'any 1991 supera el que hi havia l'any 1960, situant-se en 63,9 majors de 65 anys per cada 100 menors de 15 anys. És la forta davallada de la natalitat, produïda a primeries dels anys vuitanta, la que fa pujar aquest índex. Aquest factor, juntament amb l'augment de l'esperança de vida, pressuposa a la llarga, un envelliment progressiu de la població. Al quadre XVI, veiem les fluctuacions que es produeixen depenent del nombre absolut de defuncions que s'enregistren cada any. De tota manera, taxes per sobre del 8^{0/00} poden ésser prelude d'una estabilització de la mortalitat als anys següents, en tant que l'estructura per edats envellida, o millor dit, restringida per la base degut a la caiguda sobtada de la natalitat, coneixerà un augment percentual del pes dels grups d'edats més avançades sobre el conjunt de la població que van a produir taxes de mortalitat més altes.

41 L'esperança de vida (eo) és un índex sintètic que reflexa la durada mitjana de vida que tindria un nen acabat de néixer (dintre d'una generació on s'equidistribueix per a tots els membres el nombre total d'anys viscuts per ells). Ha estat obtinguda emprant el mètode BOURGEOIS-PICHAT. El que aquesta siga més baixa per a Vila-real pot ésser degut a que aquest mètode manifesta una certa subestimació, quan l'esperança de vida és elevada.

Quadre XVI

Evolució anual de les taxes brutes de mortalitat de Vila-real (‰), (1985-1992).

Anys	Població de dret	Defuncions	Taxa bruta de mortalitat (‰)
1985	36.802	320	8,6
1986	37.035	290	7,8
1987	37.659	283	7,5
1988	38.098	310	8,1
1989	38.660	305	7,8
1990	37.927	347	9,1
1991	38.207	334	8,7
1992	39.125	306	7,8

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real i Registres Civils de Castelló i Vila-real.

III. 5. EVOLUCIÓ DEL SALDO VEGETATIU.

El saldo vegetatiu empra dos components fonamentals de la dinàmica poblacional, la natalitat i la mortalitat. Conèixer la seua evolució ens apropa a confrontar aquestes dues variables independentment de quin hagués estat el creixement real de la població, influenciat clarament pels fluxos migratoris (42).

42 El creixement de la població ve donat per dues variables el saldo vegetatiu (SV) i el saldo migratori (SM):

$$Pf - Pi = SV + SM$$

Pf = Població final
 Pi = Població inicial
 SV = Naixements - defuncions
 SM = Immigrats - emigrats

La natalitat a Vila-real des dels anys seixanta ha estat sempre per dalt de les xifres de mortalitat i aquesta relació ha donat per a tot el període saldos positius de creixement vegetatiu. A la figura núm. 7 i quadre XVII podem veure quina ha estat l'evolució d'aquest creixement d'una manera clara. Ara bé, aquesta evolució té una lectura ampliada i deuríem fer dos grups d'anàlisi en funció de les variables creixement vegetatiu i saldo migratori.

El primer grup deu estar seleccionat des de 1960 fins al 1975. Per aquest període les taxes brutes de natalitat donen xifres al voltant del 19‰, unes taxes força elevades i la mortalitat se situa en taxes entorn al 9‰. La diferència suposa un creixement vegetatiu que es manté quasi estable en torn al 10-11‰, més elevat als períodes 1966-1970 i 1976-1980 i quelcom més baix al període 1971-1975 en què la taxa de creixement vegetatiu és del 9,9‰. El creixement real de la població està determinat fonamentalment pel saldo migratori que supera en xifres absolutes al creixement vegetatiu, així al quinquenni 1961-1965 quan se situa en vora 4.000 persones inclús el triplica. Aquest saldo migratori manté després xifres parelles a les del creixement vegetatiu fins que s'arriba al quinquenni 1976-1980.

L'aturament de la immigració degut al factor conjuntural de la crisi econòmica es constata amb efectes inclús negatius en aquest període, mentre que el saldo vegetatiu s'eleva perquè cauen les taxes de mortalitat i encara es manté una forta taxa de natalitat del 19,6‰ que tindrà una repercussió evident en el creixement vegetatiu, enlairant la taxa d'aquest creixement a l'11,1‰.

A partir de l'any 1980, un segon grup d'anàlisi manifesta com es dona un gran salt quantitatiu. La natalitat davalla amb força, quasi 6 punts respecte al quinquenni anterior i se situa per al període 1981-1985 en una taxa del 13,9‰. La mortalitat segueix estabilitzada entorn al 8‰. La incidència d'aquesta baixada sobtada de la natalitat és fonamental per a comprendre un creixement vegetatiu del 6‰. El darrer decenni mostra un saldo migratori positiu molt més reduït, determinat per l'augment de sols 1.000 persones en xifres absolutes. El contrast és evident entre el creixement que es produeix abans i després de 1980.

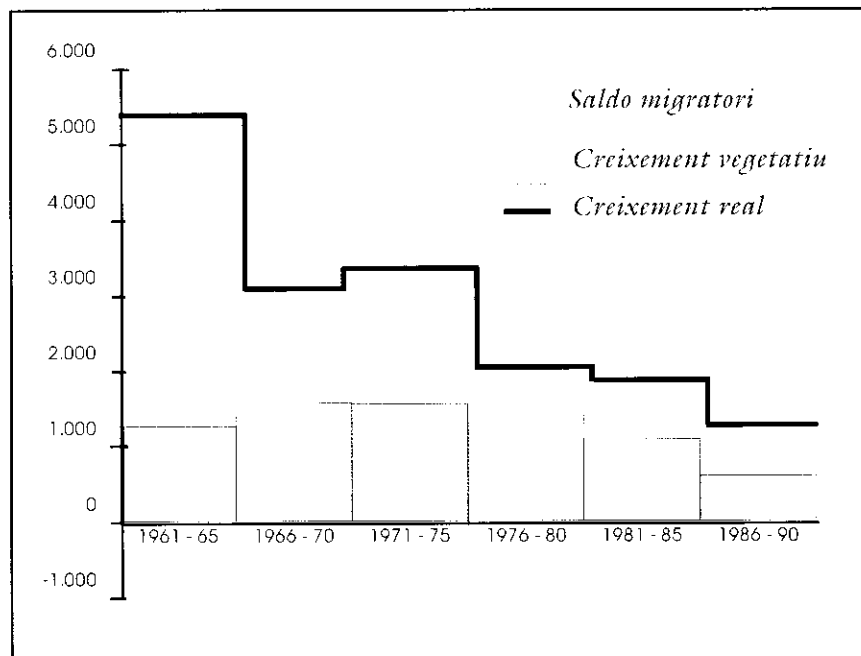
Quadre XVII

Taula d'excedents de Vila-real (1961-1990).

Períodes	Població de fet el primer any	Creixement vegetatiu del quinquenni	Població de fet el darrer any	Saldo migratori
1961-65	21.518	1.256	26.769	3.995
1966-70	26.769	1.565	29.717	1.383
1971-75	29.717	1.551	32.954	1.686
1976-80	32.954	1.894	34.780	-68
1981-85	34.780	1.078	36.523	665
1986-90	36.523	594	37.660	543

Figura 7

Creixement vegetatiu, saldo migratori i creixement real, per quinquennis de Vila-real (1960-1990).

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Castelló i Vila-real i Padrans municipals de Vila-real.

III. 5. 1. Les actuals tendències del creixement vegetatiu.

El darrer quinquenni que comprén de 1986 al 1990 és el que ens dona un indicador més greu, amb una taxa de natalitat de l'11,4‰ i una mortalitat del 8,2‰. La taxa de creixement vegetatiu ha davallat al 3,2‰, molt pròxima a la taxa espanyola (2,4‰). El que suposa aquest creixement per al conjunt de la població, no cal obviar-ho, és un continu envelliment a mig i curt termini. Si ja no es produeix el reemplaçament de les generacions, la societat al seu conjunt resta cada vegada sense efectius en edats joves. Com que l'esperança de vida ha anat en augment i és més elevada (tot degut a la millora mèdica i assistencial), els grups d'edat situats per sobre de 65 anys són cada vegada més nombrosos (incidint en la mortalitat) i amb unes taxes de natalitat tan migrades no es pot donar un creixement poblacional. El saldo migratori per aquest quinquenni té xifres parelles a les del saldo vegetatiu situant-se entorn a les 500 persones, així el creixement real es deu meitat i meitat a aquest dos components.

Una taxa de creixement vegetatiu del 3,2‰ deuria, almenys, induir a reflexió, ja que com dèiem al parlar de la natalitat i seguint els indicadors de creixement vegetatiu per al conjunt estatal (veure el quadre XVIII), aquesta taxa no és conjuntural. La davallada brusca i accentuada, als últims anys, reflexa un comportament de la societat cada vegada més malthusià. El control de la natalitat, que comporta una disminució en el nombre de fills, sembla ésser més efectiu. Al quadre XVII, veiem com el veritable creixement de la població a Vila-real ha estat fortament induït pel moviment immigratori. Pot ésser, a la llarga, que aquest siga el darrer recurs per a una societat que es nega a mantenir la seua pròpia reproducció.

Pot ésser d'ací uns anys i relacionant el que està ocorrent a la resta d'Europa, assistim a taxes de creixement natural pròximes a zero, el cas

d'Itàlia, o bé de creixement negatiu com el cas alemany (43). Per altra banda, la realitat ens ha sorprès en apercebre'ns de com s'apropaven els nostres indicadors de fecunditat als d'aquests països europeus (44).

Quadre XVIII

Evolució de les taxes quinquennals de creixement vegetatiu o natural de Vila-real (1961-1990) (‰).

Període	Taxa bruta de natalitat Vila-real	Taxa bruta de mortalitat Vila-real	Creixement vegetatiu Vila-real	Creixement vegetatiu Espanya
1961-65	19,7	9,3	10,4	12,9
1966-70	20,6	9,5	11,0	11,1
1971-75	19,4	9,5	9,9	10,4
1976-80	19,6	8,4	11,1	7,5
1981-85	13,9	7,9	6,0	3,7
1986-90	11,4	8,2	3,2	2,4

Font: Elaboració pròpia a partir dels Registres Civils de Castelló i Vila-real, Padrons Municipals de Vila-real i dades de l'INE.

IV. ANÀLISI DE LES ESTRUCTURES PER EDAT I SEXE.

IV. 1. LES FONTS.

La disponibilitat a l'hora d'obtenir els recomptes de població, estructurats per grups d'edat i també de sexe, ens ha obligat a recollir fonts de variada procedència, que presenten, per la qüestió del moment de replegada de les dades, diferents cronologies. Açò fa que en algun cas els intervals ens apareguen amb una certa distorsió. Pressuposant que aquesta distorsió afectaria per igual a tots els grups d'edat, hem tractat de fer una correcció per tal d'unificar criteris, aplicant un coeficient que intenta apropar les xifres de què hem disposat a la població de fet que tenim per cadascun dels anys. Extrapolant aquestes dades ja corregides, hem fet ampla utilització d'elles a tots aquells indicadors demogràfics que necessàriament prenen per a la seva elaboració grups d'edat i sexe, cas de l'índex de fecunditat, esperança de vida, «sex-ratio» ... etc.

43 EUROSTAT : *Estadísticas demográficas, período 1980-88*

44 PUYOL ANTOLÍN, R.: *La población*. Síntesis. Madrid .1990, p.27.

"España se presenta hoy como un país donde los índices de nupcialidad, fecundidad, mortalidad y crecimiento natural son bajos. La transición demográfica parece haber entrado definitivamente en su recta final, acometida con una velocidad vertiginosa, especialmente en lo que al declive de la natalidad se refiere".

Aclarides les qüestions metodològiques, l'anàlisi de les estructures per edat i sexe relaciona les variables demogràfiques amb el conjunt de les generacions, que hi són en un moment cronològic precís. En absència d'anàlisis longitudinals, els histogrames o piràmides són aclaridors d'una sèrie de fets; són com «instantànies», que plasmen el contingent demogràfic en un moment donat; ens parlen d'expansió o rellentiment i de quina és la relació entre vells i joves, homes i dones i també de quins són els grups d'edat més nombrosos. Si a més afegim una desagregació que intenta referenciar l'impacte de les immigracions, mitjançant la separació entre nascuts a Vila-real i a altres municipis, la lectura pot ser més enriquidora i evidenciar de forma gràfica i precisa aquest fenomen.

IV. 2. PIRÀMIDES EXPANSIVES I REJOVENIMENT DE LA POBLACIÓ, ELS ANYS SEIXANTA I SETANTA.

La piràmide de 1960 ens presenta una estructura on es pot apreciar un cert estancament demogràfic (figura núm.8), amb algunes connotacions que caldrà matisar. En primer lloc, l'eixamplament dels grups entre 30 i 39 anys que reflecteixen l'índex de creixement interanual dels anys 20, que fixàvem al parlar del creixement de la població absoluta en aquest període en un 1,24‰. Per sobre d'aquests grups, 40 i més, hi ha una pràctica estabilització a tots els esglaons, amb un clar predomini femení. Els grups 20-24 i 25-29, més minvats, representen als nascuts entre 1931-1935 i 1936-1940 respectivament, és a dir, els grups d'infants afectats de ple per la contesa civil i l'acabament d'aquesta. Els grups inferiors, entre 5 i 19 anys, romanen, encara, pràcticament estabilitzats. Unicament al grup 0-4 anys s'aprecia un inici de creixement que marcarà, de mantenir-se la tendència en anys successius, el començament del creixement de la natalitat.

Si tinguéssim només aquesta estructura poc podríem dir del paper que ha jugat la immigració en la modificació del component poblacional. Per aquest motiu la piràmide que relaciona conjuntament el lloc d'origen té una lectura més aclaridora.

Figura 8.
Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1960.

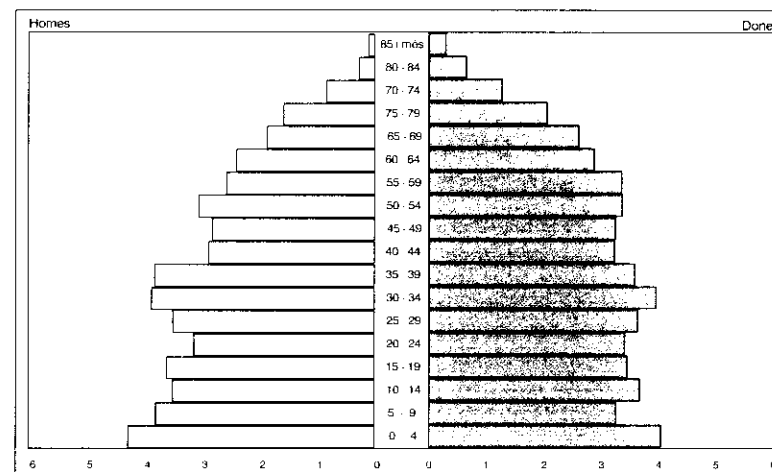
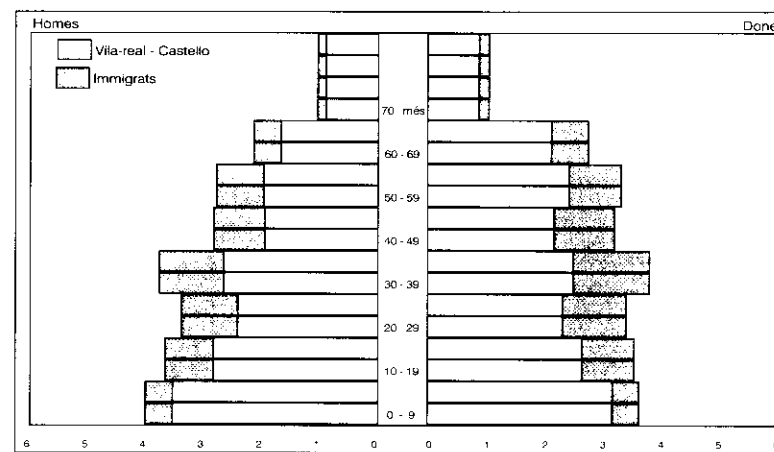

Figura 9.
Estructura de la població per edat, sexe i lloc de naixement de Vila-real, 1960.

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal.

Al 1960, el percentatge de persones no nascudes a Vila-real ascendeix al 25,4%. Aquest aport té incidència en tots els grups d'edat, però matisa certament l'estructura general. En primer lloc, assenyalar la significativa importància de la immigració femenina per damunt dels grups de més de 40 anys. En segon lloc, l'aport significatiu dels immigrants al grup 30-39 i 20-29, aport de gent jove que trastoca el que podríem dir la «piràmide local» o de nascuts a Vila-real. Amb un nombre absolut de immigrants de 1.848 persones, suposa un rejuveniment important que eixampla significativament aquests intervals d'edat. Als grups 10-19 anys també hi ha immigrants que reforcen i li donen empenta a l'estructura. Al grup inferior, entre 0-9 anys, és el creixement de la natalitat i no tan la immigració el que propicia l'avançament (figura núm. 9).

Per últim, cal destacar la importància de la immigració femenina, més elevada en tots els grups d'edat, però especialment als grups entre 20 i 39 anys, on més d'un terç de les dones són nascudes fora del municipi i que farà per una banda fonamentar amb més solidesa una expansió posterior de la natalitat i, per altra, propiciar una major oferta en la nupcialitat.

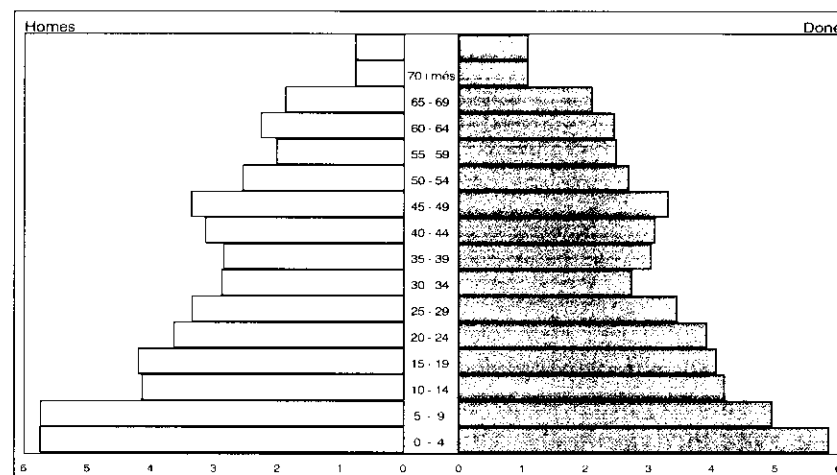
Al 1970, la piràmide ha donat un gir manifest i denota una clara expansió demogràfica. Aquesta expansió ve donada pels grups inferiors entre 0 i 9 anys que superen els 3.000 infants. Tot açò és deduïble de l'augment important de la natalitat que es produeix als anys seixanta i que li dóna a l'estructura de l'any setanta (figura núm.10) un marcat eixamplament per la base de la piràmide.

El creixement ha estat molt ràpid en sols una dècada, amb una població que té aquest any els contingents més nombrosos per sota dels 25 anys, fet que fa eixamplar significativament la base de la piràmide i reflecteix una important vitalitat demogràfica.

L'estructura per edats de l'any 1975 (figures núm.11 i 12) és molt més equilibrada. Es quasi un triangle perfecte i denota la clara expansió produïda als darrers 10-15 anys. Aquesta expansió induïda per la immigració té un reflex patent a la piràmide desagregada pel lloc de naixement. Als grups d'edat compresos entre 20 i 59 anys el nombre absolut d'immigrants supera als nascuts al poble, és a dir, als grups d'edat adulta més

Figura 10.

Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1970.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Recensament censal a data 31-12-1970. Arxiu Municipal Vila-real.

de la meitat de la població és immigrada. El percentatge d'immigrants sobre el total de la població se situa entorn al 39,6%.

El creixement de la natalitat es pot veure clarament als grups entre 0 i 14 anys. Aquesta natalitat ha estat recolzada pels fills dels immigrants que ja hi són nascuts al poble, però la incidència del l'aport immigratori no es manifesta tan marcadament als grups inferiors. L'entrant o «mossegada» que es pot apreciar al grup 0-4 anys no ve donat per una caiguda de la natalitat sinó que, en aquest grup, com podem apreciar a l'estructura desagregada pel lloc d'origen, l'aport immigratori és més baix comparativament respecte als grups immediatament superiors, quelcom més de 600 infants. La relació entre sexes és també equilibrada, tant a l'estructura

Figura 11.

Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1975.

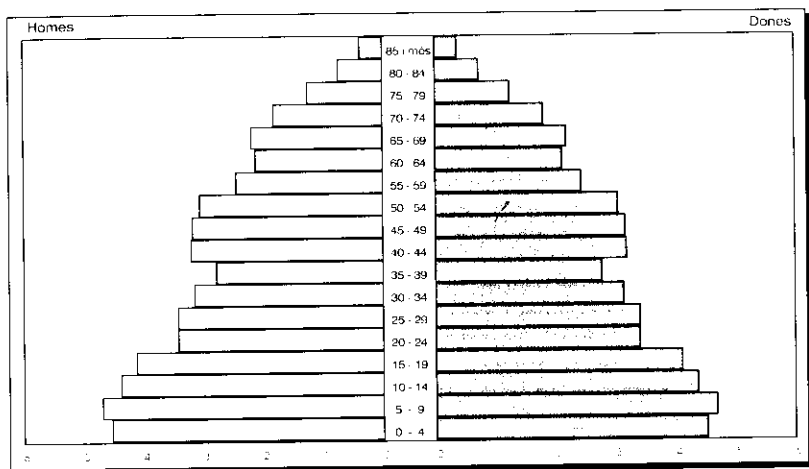
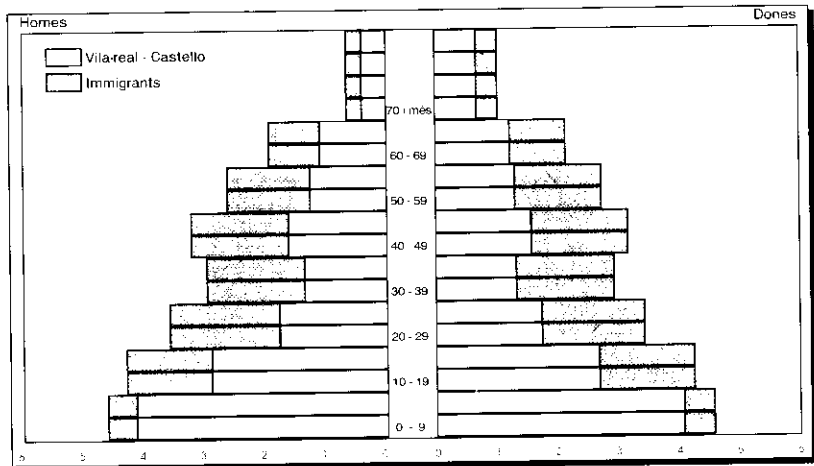

Figura 12.

Estructura de la població per edat, sexe i lloc de naixement de Vila-real, 1975.

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

general com a la que presenta el nivell d'immigració. L'aport immigratori femení ja ha estat equiparat amb el masculí. Ara han estat famílies senceres les que han arribat a Vila-real. La piràmide és clarament expansiva i ho denota el que la meitat de la població estiga situada a les edats compreses per sota dels trenta anys.

IV. 3. ENVELLIMENT i CAIGUDA DE LA NATALITAT

A la piràmide de l'any 1981 (figura núm.13) la natalitat es troba encara amb un cert grau expansiu, encara que sols 144 infants marquen la diferència entre l'estrat 0-4 i 5-9, a favor del primer. Els grups d'edat per sota de 19 anys, superen els 3.000 habitants, és a dir, per sota d'aquesta edat, tenim un muntant de 13.092 habitants. Als últims vint anys el creixement de la natalitat, reforçat per la immigració, li donarà a la piràmide una vitalitat important. La mitjana d'edat se situa per sota del grup 30-34, és a dir, la meitat de la població tindria menys de 30 anys a l'any 1981.

Les diferències entre les piràmides de l'any 1975 i 1981 són poc significatives. Es manté l'equilibri i també el creixement dels grups d'edat situats per sota dels 25 anys. La incidència de la immigració ha marcat una vitalitat imminent. La natalitat, que ha crescut lentament des de l'any 1960, ha assolit el seu moment àlgid. Es encara una piràmide expansiva.

A l'any 1986 l'estructura general per grups d'edat manté les mateixes constants que als dos quinquennis precedents (figura núm.14). Ara bé, cal remarcar l'empremta que ha deixat la sobtada caiguda de la natalitat a partir de l'any 1980, que retalla el grup d'edat 0-4 anys en més de 600 xiquets respecte del grup immediatament superior. La constant de l'equilibri entre sexes i grups d'edat es manté, i també es manté l'expansió, que no es veurà de moment afectada per la davallada de la natalitat. Ara bé, l'any 1991 (figures núm.15 i 16) el retallament dels grups d'edat 0-4 i 5-9, que ja es manifestava l'any 1986, es veu confirmat. La natalitat ha

Figura 13

Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1981.

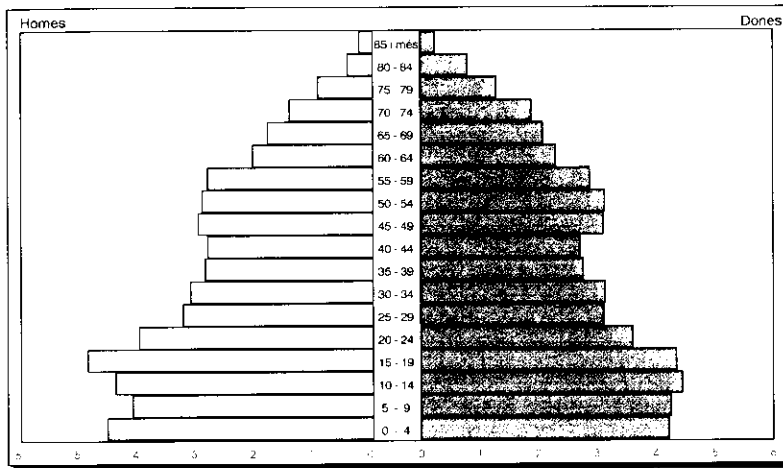
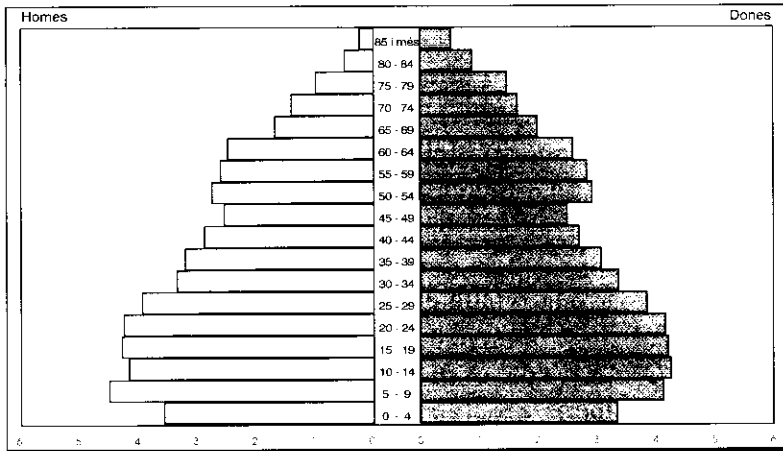

Figura 14

Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1986.

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real.

seguit caient de forma ràpida, i el que veiem com a piràmide encara amb certa expansió es trunca l'any 1991. La base de la piràmide està perdent ràpidament població en els grups inferiors.

Menció apart mereix la piràmide que ens presenta la població desagregada pel lloc d'origen. Dels grups d'edat situats per damunt dels 35 anys apreciem clarament la part interna de la piràmide, que correspon als nascuts a Vila-real, com manifesta un notable estancament. És la immigració factor cabdal que ha fet quasi duplicar els efectius en tots els esglaons. Aquesta immigració ja l'any 1975 feia eixamplar considerablement tots els grups d'edat. L'any 1991 les proporcions d'immigrants (tenint en compte el pas de quinze anys) romanen quasi constants. Els grups d'edat inferiors, entre 0 i 19 anys, resten quasi sense efectius migratoris, l'aturada del flux migratori positiu es fa patent. Comparativament amb el que ha passat al conjunt del País Valencià (figura núm.17) podem apreciar una estructura molt semblant, que acusa també fortament la caiguda de la natalitat. Ara bé, la diferència fonamental radica en que s'ha seguit mantenint el fenomen migratori, amb una certa constància als darrers anys. Els grups d'edat per sota de trenta anys segueixen essent reforçats.

Aquesta piràmide no ens parla sols d'un moviment migratori respecte d'altres Comunitats Autònomes, sinó del trasbalsament de població que es produeix inclús dintre de la pròpia Comunitat. La part interna reflexa les persones que hi són al mateix municipi on van nàixer. La part externa, el flux migratori que s'ha produït. A Vila-real, tradicionalment receptora de població, no es manté aquesta premissa. Així doncs, dos fenòmens es plantegen per explicar el truncament de la base de la piràmide: la sobtada aturada del flux migratori i la forta caiguda de la natalitat. Assistim de cop i volta a un procés d'envelliment condicionat clarament per l'augment del pes relatiu de la població de més edat, en relació inversa a una població d'infants, cada vegada amb menys efectius. Es tracta d'un envelliment per la base (45).

45 LEGUINA J.: *Fundamentos de demografía*. Siglo XXI. Madrid, 1976, p. 342.

Figura 15.

Estructura de la població per edat i sexe de Vila-real, 1991.

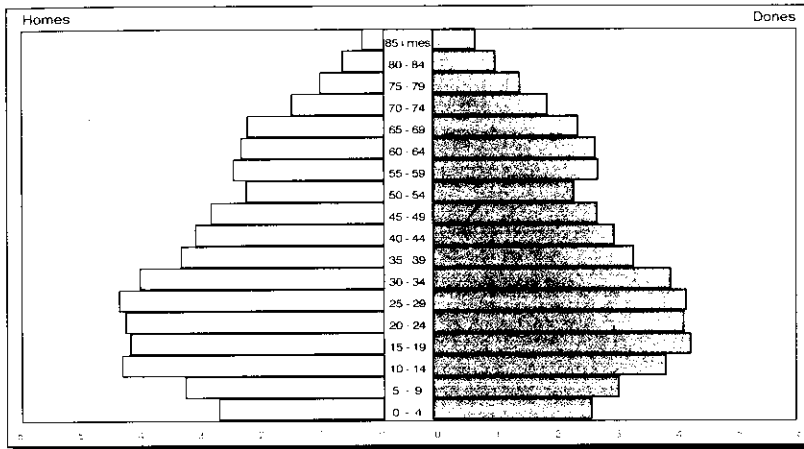
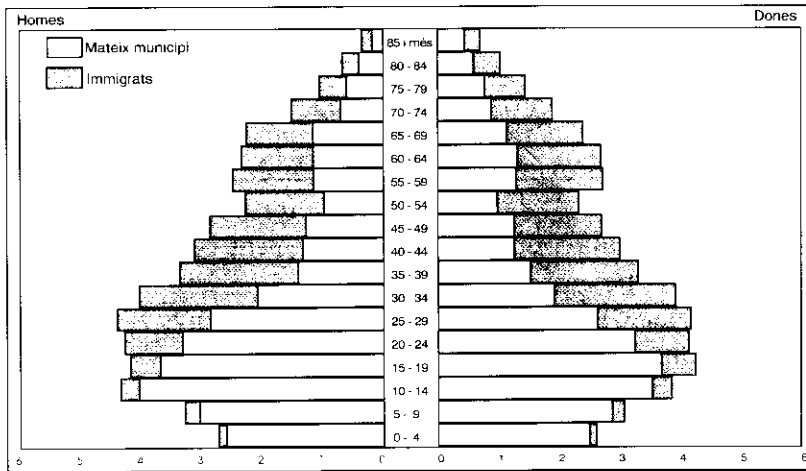

Figura 16.

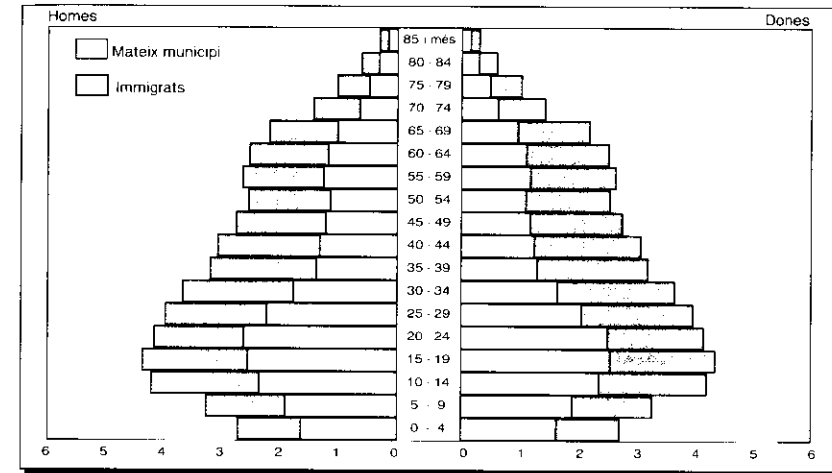
Estructura de la població per edat, sexe i lloc de naixement de Vila-real, 1991.

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

Figura 17.

Estructura de la població, segons l'edat, la relació entre el lloc de naixement i lloc de residència i sexe. País Valencià 1991.

Font: IVE. Elaboració pròpia a partir de les dades censals de l'IVE.

IV. 4. LA TENDÈNCIA PROGRESSIVA CAP A L'ENVELLIMENT.

La interrelació dels factors demogràfics, augment en l'esperança de vida i caiguda de les taxes de mortalitat i de fecunditat, ha conduït a un canvi en l'estructura de la població. En aquest procés allò que té una importància major és la fecunditat, que es mostra com a factor decisiu per explicar les tendències cap a l'envelliment.

A l'anàlitzar la conjuntura demogràfica de fa sols una dècada, ja indicava el procés cap a l'homologació dels indicadors demogràfics espa-

nyols amb els europeus, però adduint que es mantenia una evolució més suau de les pautes de fecunditat espanyola respecte a la mitjana europea. Preludiant que podia donar-se una caiguda de la fecunditat accelerada, com al cas d'Itàlia (46), aquestes hipòtesis s'han vist clarament confirmades.

Mentre a Vila-real va existir un corrent immigratori i augmentava la natalitat, res no feia pensar una nova situació demogràfica, sols els pobles que perdien població s'adonaven del procés d'envelliment. A hores d'ara, la forta caiguda de la natalitat a tot arreu fa mantenir un plantejament unívoc, tot depèn de la futura fecunditat i considerant les tendències, tant a nivell local com nacional, el pronòstic d'una acceleració de l'envelliment pareix fundat (47).

A Vila-real la fase expansiva de creixement demogràfic s'observa clarament aturada. El que havia estat una profunda renovació a l'estructura per edats, induïda pel procés immigratori i una major natalitat, es reflexa encara a la piràmide de l'any 1991, en els grups d'edat entre 15 i 34 anys. És el nucli de població més important. Malgrat la importància que tenen aquests grups joves i en edat de procrear. Tot el context social i econòmic que ha donat lloc a la nova situació demogràfica manté la seva incidència plenament sobre aquestes generacions (48).

46 I.N.E.: *Proyección de la población española para el período 1980-2010*. Tomo I. Resultats per al conjunt nacional. Madrid, 1987.

"Merece especial atención por lo que pueda suponer de signo anticipador para nuestro país, el caso de Italia, cuya tasa de natalidad ha perdido dos puntos y medio por mil entre 1975 y 1978".

47 PAILLAT, P.: "El envejecimiento demográfico y sus consecuencias, de la Francia de ayer a la España de mañana". en PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II pp. 1.125-1.133.

48 NAVARRO LÓPEZ M.: "El contexto sociológico del descenso de la natalidad y envejecimiento de la población". en PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II p. 1.120.

"Nos encontramos con una juventud obligada a una dependencia económica, sujeta a una imperfecta inserción social, pospuesta en su entrada en la vida laboral y familiar propias y sometida a una fuerte competitividad en su formación".

L'entrant de la base que a l'any 1991 apreciem clarament, planteja per al futur no pocs motius de reflexió, que caldrà valorar en tot el seu significat. Els infants nascuts dels anys 80 cap ací son ja generacions «buides» que van a condicionar el sosteniment de tota l'estructura poblacional en un futur no excessivament llunyà.

IV. 5. ANÀLISI EVOLUTIU DE LA DISTRIBUCIÓ PER SEXES.

El predomini d'un o altre sexe per grups d'edat ve condicionat per la incidència del procés immigratori al que ens hem referit constantment, com veiem puntualment als quadres XIX i XX que hem desagregat entre nascuts al poble i immigrants. L'any 1960, la «sex-ratio» o distribució per sexes dona un important predomini masculí als grups entre 0-19 anys. Aquest predomini masculí es veu matisat a la «sex-ratio» general, per la incidència del predomini femení a la població immigrada, (més important al grup 30-34 anys), que possibilita una redistribució a favor de les dones.

Quadre XIX

*Evolució de la «sex-ratio» per grups d'edat a Vila-real.
Homes/Dones=100.*

Anys	0 - 19	20 - 34	40 - 64	65 i més	General
1960	105,5	98,3	85,5	67,3	92,2
1970	103,7	96,4	94,6	79,5	97,2
1975	101,5	102,7	97,8	67,3	96,5
1981	103,2	103,9	95,6	75,4	97,8
1986	103,4	101,7	97,4	72,4	97,2
1991	105,2	103,1	97,1	78,0	98,3

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals.

A l'any 1970 apreciem el progressiu decreixement de la «sex-ratio» que estava a favor de les dones. A l'any 1975, al grup 0-19 és l'aport femení immigratori el que equilibra la distribució, però al grup següent 20-24 hi ha un clar predomini de la immigració masculina que fa pujar la «sex-ratio» a favor dels homes. El procés s'ha invertit respecte de l'any 1960. Als grups entre 40-64 anys és més equilibrada la relació entre sexes (l'aport immigratori masculí ha estat molt important), mantenint-se el predomini femení però amb unes diferències poc significatives entre nascuts a Vila-real i immigrants.

Quadre XX

Evolució de la «sex-ratio» per grups d'edat en relació al lloc de naixement, de Vila-real (1960, 1975 i 1991).

Anys		0-19	20-34	40-64	65 i més	General
1960	Nats a Vila-real	108,1	104,9	84,8	65,7	94,3
1960	Immigrats	94,5	85,2	87	73,2	86,4
1975	Nats a Vila-real	104,6	101,8	98,5	63,9	97,5
1975	Immigrats	91,6	103,5	97	72,6	95,1
1991	Nats a Vila-real	105,8	103,1	96,1	78,9	99,9
1991	Immigrats	98,9	103	98	77	95,5

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals.

És en l'any 1991 una volta aturat el procés immigratori, quan hi ha un major equilibri entre sexes. Per qüestions biològiques el predomini dels homes és més fort als grups inferiors 0-19, fortament equilibrat al grup 40-64 i clarament inferior als grups superiors, però en progressiu augment al grup d'edat 20-34 des de l'any 1975 degut a una immigració selectiva de joves on predominaven els homes. La «sex-ratio» general a l'any 1991 és la més equilibrada de tots els anys. Els factors que han donat lloc a aquest equilibri de 98,3 homes per cada 100 dones evidencien un major pes específic sobre el conjunt poblacional dels grups d'edat adulta i un aturament dels fluxos migratoris.

IV. 6. EVOLUCIÓ DE LES TAXES DE JOVENTUT I DE VELLESA.

Les taxes de joventut i de vellesa mantenen el reflex del que han estat els factors demogràfics dels últims anys, com es pot apreciar al quadre XXI. Pugen substancialment les taxes de joventut l'any 1970 a raó de quasi 400 joves menors de quinze anys per cada 100 majors de 65 anys. La major natalitat relacionada amb la immigració ha produït el rejuveniment de la població. Les taxes de joventut van decaient als anys 1975, 1981 i 1986, encara que mantenen aquest últim any un indicador per sobre de 200 joves per cada 100 vells (índex de joventut prou enlairat). Ara bé, al 1991 la taxa ja ha davallat al 149, és a dir, 1,4 infants per cada vell major de 65 anys o proporcionalment 67 vells per cada 100 infants. L'augment progressiu de les taxes d'envelliment s'ha produït a mesura que ha anat caient la natalitat.

Quadre XXI

Taxes de joventut, vellesa i dependència de Vila-real (%).

Anys	Taxa de Joventut	Taxa de Vellesa	Taxa de Dependència
1960	195,2	51,1	51,8
1970	396,5	25,2	62,3
1975	261,1	38,2	62,3
1981	233,3	42,8	59,0
1986	210,8	47,4	54,7
1991	149,1	67,0	49,9

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals de Vila-real.

La taxa de dependència (49) ha estat més enlairada en aquells anys on la taxa de joventut ha estat més elevada i decau precisament per baix del 50% l'any 1991, quan la proporció de joves és la més baixa de tot el període. La taxa de dependència de l'any 1991 indica que la població adulta deu mantenir menys població dependent, però aquesta dependència ja no està sols en funció dels infants sinó que lentament i cada vegada més, està en funció de la població major de 65 anys. Proporcionalment, 100 adults suporten una taxa de dependència del 49,9%, distribuïda entre 29,8 joves i 20 vells. L'any 1975, 100 adults suportaven una taxa de dependència més elevada, 62,3%, redistribuïda diferencialment entre 45 infants i sols 17,2 majors de 65 anys. El que es manifesta clarament és l'augment de les proporcions de vells; les taxes reflexen puntualment aquest procés relacionant un nombre cada volta més elevat de majors de 65 anys respecte d'una proporció de joves entre 0 i 15 anys més baixa.

49 La Taxa de dependència que relaciona les generacions adultes enfront dels joves i els vells obeeix a la següent proporció:

$$\text{Taxa de Dependència} = \frac{\text{Joves} + \text{Vells}}{\text{Adults}} \times 100$$

V. ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ PER EDAT I SEXE I LA SEUA DISTRIBUCIÓ ESPACIAL.

Hem introduït aquest apartat diferenciant-lo de l'estructura general per edat i sexe, per incidir en les variacions que es donen entre els diferents barris i en l'evolució de les seues estructures de població. Prenent com a base la distribució de l'espai urbà delimitada en vuit grans sectors, a la qual ens referirem més detalladament en l'apartat següent, hem elaborat piràmides amb coeficients de població, és a dir, prenent la mateixa escala per a totes elles independentment dels contingents de població que repleguen. Açò ens permet fer una avaluació de la seua estructura, sense la distorsió que comporta el nombre absolut de persones de cada sector, per altra banda molt desigual d'uns sectors a altres (figures núm. 18 i 19).

A grans trets, es poden diferenciar quatre grups de piràmides en funció del major o menor grau d'expansió, que reflexen les seues estructures en l'any 1991:

1. Centre Històric amb un procés acusat d'envelliment, que ha anat perdent població lentament.
2. Àrea Sub-central amb un creixement continuat en el temps, però en actual procés d'estancament.
3. Barris amb un fort i ràpid creixement inicial, degut a la immigració, que tenen a les seues estructures un comportament diferencial en funció del manteniment o no de la seua població.
4. Barris de forta expansió, creixement accelerat i recent.

L'enorme dificultat per a extrapolar els sectors a les demarcacions censals de 1960, que cobreixen àmplies zones i junten espais, com ara el Barrio amb el barri dels Evangelistes, ens ha fet prescindir de l'anàlisi d'aquest any, centrant l'estudi a les diferències que es poden apreciar entre els anys 1975 i 1991.

1. Centre Històric i Camí d'Onda:

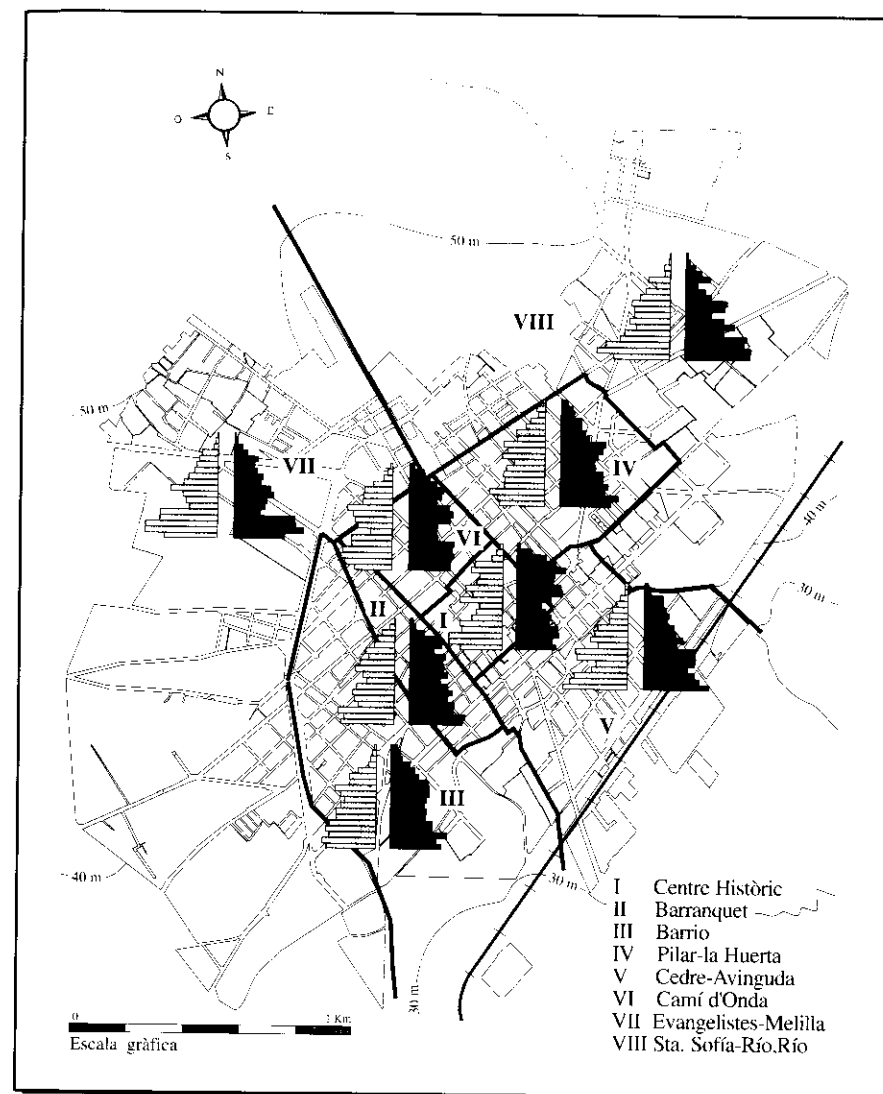
Al 1975 aquestes dues zones ja tenien estructures per edat i sexe força envellides. Havien rebut molt poca immigració i presentaven unes piràmides molt desestructurades, on els grups d'edat adulta, malgrat les altes taxes de natalitat, estaven equiparats amb els grups inferiors. Al 1991 les dues zones han perdut població en nombre absolut. La pèrdua ha afectat a tots els grups d'edat, però especialment s'han reduït els grups d'edat entre 25 i 39 anys. La gent jove ha marxat d'aquestes dues zones i per aquest motiu tenen les bases de les piràmides, als grups 0-4 i 5-9, més retallades. Al sector Centre Històric, inclús es pot equiparar el grup 0-4 amb el de 85 i més anys. La pèrdua de població adulta, que ha produït un retallament important als grups inferiors, fa presagiar un continu i progressiu envelliment que pot accentuar-se al pas del temps.

2. Àrees Sub-centrals: Barranquet, Barrio i Pilar-la Huerta.

Eren zones que a l'any 1975 havien conegut una certa revitalització, en funció de la immigració, sobre tot el Barrio i el Pilar-la Huerta, que tenien grups entre 40 i 54 anys prou importants. Eren els primers immigrants que es van establir a aquestes àrees, que al tenir fills, havien proporcionat una revitalització a la base de la piràmide. Els grups entre 20 i 34 anys també estaven eixamplats, gent jove que s'havia instal·lat a aquestes zones i que feia presagiar el manteniment de la vitalitat demogràfica que es presentava aleshores amb grups entre 0 i 9 anys prou importants.

Figura 18

Estructures de la població per edat i sexe i la seua distribució per barris de la ciutat a Vila-real (1975).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

En 1991 aquestes àrees han sofert un procés d'estancament. Ja es veu la incidència de la caiguda de la natalitat, produïda d'ençà els anys vuitanta, als dos últims esglaons. Els grups per sobre de 35 anys han mantingut la seua població, provocant un procés d'envelliment progressiu. Sols es pot apreciar un cert augment als grups entre 25 i 34 anys en nombre poc significatiu, respecte del que representaven aquestes mateixes generacions l'any 1975. Alguns joves han fixat en aquestes zones la seua residència, en funció d'una certa renovació urbana, assolida a uns sectors molt concrets.

Els grups d'edat entre 10 i 24 anys no destaquen dels grups immediatament superiors, el que fa pressuposar un lent procés d'estancament, encara que aquests joves a mig i curt termini es queden a viure als barris. Són en general piràmides que sols fan que mantenir, als grups entre 10 i 24 anys, les altes taxes de natalitat dels anys 60 i 70, que han acusat fortament la caiguda recent de la natalitat i que estan coneixent un procés d'envelliment continuat. Aquestes zones han guanyat molt poca població els últims quinze anys.

3. Evangelistes-Melilla, Santa Sofía-Río-Río:

Les dues zones partien l'any 1975 d'unes piràmides fortament expansives, amb uns valors als grups dels infants molt importants. Eren barris on la població immigrada suposava més del 50% i modelaven les piràmides en dues porcions, per dalt del grup 25-29 els immigrants i per sota els seus fills, que ja havien nascut al poble.

Les altes taxes de natalitat donaven una forta empenta a la base de la piràmide, sols el grup 0-4 anys havia sofert un cert retrocés, no degut a una baixada de la natalitat, sinó al rellentiment del procés migratori. Aquests grups inferiors, molt nombrosos, podien haver fet presagiar el manteniment d'una estructura expansiva, al pas del anys, en arribar a l'edat fecunda aquestes generacions. Res més lluny de la realitat.

A la piràmide de 1991 es pot apreciar una caiguda sobtada del comportament nataliste en aquestes generacions, que difereix de la dels seus predecessors, traduïnt-se als grups entre 0 i 9 anys. El que sembla més important es que s'aprecia una pèrdua en nombre absolut dels esglaons

entre 25 i 34 anys (que a la zona de Evangelistes-Melilla suposen 600 joves menys). En aquests grups de gent jove, els més nombrosos l'any 1975, no hi ha similitud entre els que ara resten i el que eren aquestes generacions l'any 1975. Han marxat dels barris i han pres noves localitzacions, una volta s'han independitzat, casat i tingut fills. Sols resta el grup 20-24 com a rememorança del que l'any 1975 prometia ésser el potencial poblacional d'aquests barris. Aquests joves encara resten amb els pares, però de seguir la tendència, en poc temps també retallaran el seu pes específic a la piràmide d'edats.

La pèrdua d'aquesta població jove ha provocat un retallament fort i accelerat dels estrats d'infants. Solament al sector VIII Santa Sofía-Río-Río- la pèrdua del contingent de joves ha estat més equilibrada i per tant el retallament als grups entre 0 i 9 anys no ha estat tan dràstic.

Evangelistes-Melilla, per contra, ha perdut població en nombre absolut. De seguir perdent població jove aquests barris, la tendència de la piràmide és la de restar pràcticament involucionada cap a l'estancament i el progressiu envelliment.

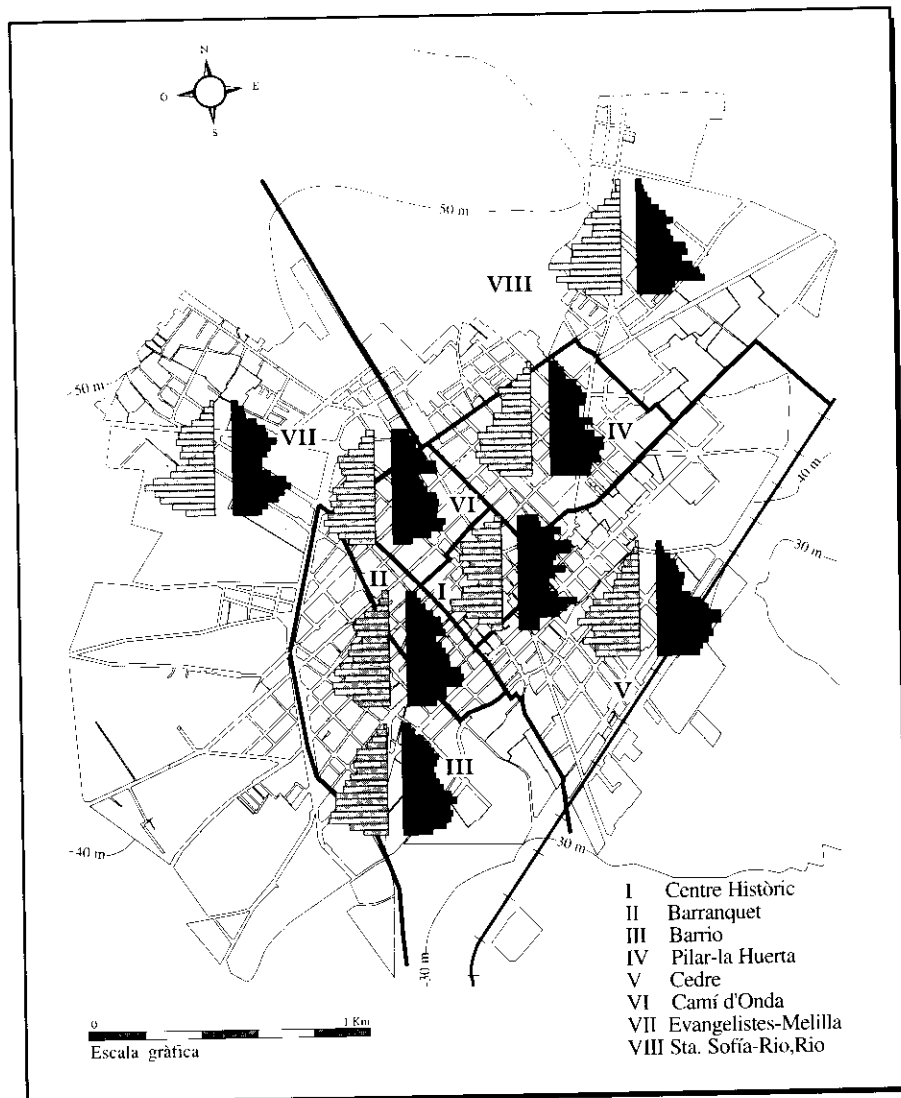
4. Cedre-Avinguda:

Al 1975 tenia aquest sector una piràmide amb uns estrats de joves entre 25 i 39 anys molt importants, que feien mantenir uns grups entre 0 i 9 anys molt expansius. Per dalt dels 70 anys no hi havia quasi població. Comptava aquesta zona amb 1.942 immigrants sobre una població de 5.246 persones i molta gent jove hi havia vingut a viure a aquesta zona.

A l'any 1991 és l'única piràmide que manté grups entre 0 i 9 anys encara importants, a pesar de la forta caiguda de la natalitat. Els grups per dalt de 54 anys tenen un pes a la piràmide molt migrat. Tots els grups d'edat han guanyat població considerablement, destacant el grups compresos entre 25 i 39 anys. Molts matrimonis joves han fixat ací la seua residència. Aquests grups representen un augment en nombre absolut respecte als que en 1975 tenien entre 10 i 24 anys i vivien a la zona, de 1.263 persones més. És l'única piràmide que pot mantenir un cert creixement i vitalitat demogràfica.

Figura 19

Estructures de la població per edat i sexe i la seua distribució per barris de la ciutat a Vila-real (1991).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

VI. POBLACIÓ IMMIGRADA I LA SEUA LOCALITZACIÓ A L'ESPAI URBÀ.

Vila-real coneix als anys seixanta un canvi de conjuntura socio-econòmica arrelada a l'inici de la seua industrialització. Aquest canvi, vinculat al que ocorre arreu de tot l'Estat espanyol, propiciarà el desenvolupament econòmic d'un determinat nombre de nuclis que es converteixen en centres d'atracció de població, mentre que altres en perden de manera sobtada. La indústria és l'element clau que oferirà llocs de treball immediats i motivarà, el que és l'aspecte d'interès d'aquest apartat, els fluxos migratoris (50).

Els moviments migratoris tenen en aquesta dècada i la següent un ampli ressò, perquè prenen connotacions, quasi d'èxode massiu, en un interval de temps relativament curt i propicien l'urbanització accelerada de la població. A Vila-real, l'afluència migratòria de tipus positiu té implicacions de caire social i econòmic fonamentals, nosaltres hi volem destacar algunes d'aquestes implicacions a més de referir en l'anàlisi allò que la immigració ha suposat per una banda propiciant un creixement espectacular de la població i, per l'altra, l'impacte que aquest creixement poblacional ha tingut en la configuració de l'espai urbà.

50 COONTZ, S.: *Teorías de la población y su interpretación económica*, Fondo de Cultura Económica. Mèxic. 1994, p. 204.

Els factors que fan prendre als individus la decisió de deixar el seu lloc de naixement i marxar cap a altres horitzons, són principalment econòmics, i deguts naturalment a la diferència de rendes entre els dos espais referenciats, l'emissor i el receptor. Dintre de la probabilitat de decidir un espai de destí o un altre juga un paper fonamental la proximitat geogràfica. Per aquest motiu farem una diferenciació al parlar de població immigrada, entre immigració provincial i extraprovincial. La primera mostra un comportament més estable en la seua proporció i també més continu, la segona té un comportament diferencial en la proporció i en el temps.

En absència de fonts que ens donessin la data d'arribada dels immigrants (no figura als padrons) i degut a la peculiaritat que les altes i baixes dels Padrons Municipals introdueixen per la segregació del nucli de les Alqueries, l'estudi ha estat efectuat a partir dels recomptes dels Padrons de 1960, 1975 i 1991, prenent com immigrants els que ho son pel lloc de naixement, però excloent els nascuts a Castelló que han estat inscrits al seu Registre, essent la residència materna Vila-real.

Quadre XXII

Evolució percentual de la població immigrada de Vila-real respecte al total d'habitants (1960, 1975 i 1991).

Origen	1960	1975	1991
Nascuts a Vila-real i Castelló	74,6	60,4	64,2
Població immigrada	25,4	39,6	35,8
Immigració provincial	9,9	9,7	7,8
Immigració extraprovincial	15,2	29,1	27,1
Immigració de l'estranger	0,3	0,7	0,9

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

Les dades del Padró de 1960 evidencien (veure el quadre XXII) que ja en aquest moment una quarta part de la població de Vila-real és immigrada. Ara bé, caldria ressaltar en aquest any un altre indicador, i és el

pes específic que la immigració procedent de les comarques properes (38,9%) té sobre el total d'immigrants, i fer la següent puntualització: la immigració provincial té encara en aquest moment una transcendència important. El component de proximitat ha fet desembocar cap a Vila-real de manera regular gent procedent de les comarques interiors, a més de la lògica interrelació entre els pobles voltants.

Quadre XXIII

Percentatges de població immigrada segons la procedència i total d'immigrants (1960).

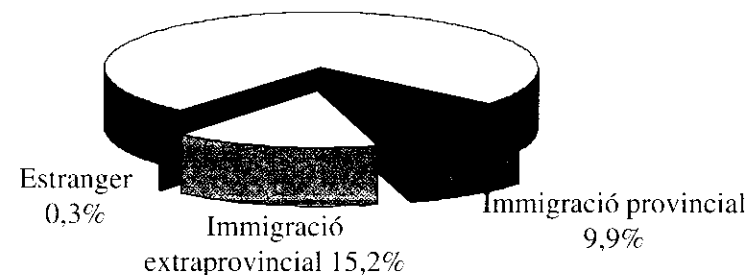
Vila-real i Castelló	15.234	74,6%
Plana Alta	504	2,5%
Plana Baixa	614	3,0%
Resta Comarques (CS)	900	4,4%
Resta P. Valencià	702	3,4%
Resta Espanya	2.406	11,8%
Estranger	64	0,3%
Total Immigrants	5.190	25,4%

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

Figura 20

Percentatges de població immigrada respecte del total d'habitants de Vila-real (1960).

Vila-real i Castelló 74,6%

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

També la immigració procedent d'Aragó, Catalunya i València l'any 1960, té una certa continuïtat temporal, València aporta ja el 13,5% del total de població immigrada. Aragó i Catalunya totes dues suposen l'11,8%. Agrupant aquests percentatges juntament amb la immigració provincial i la de la resta del País Valencià, suposen un 64,2% del total d'immigrats.

Quadre XXIV

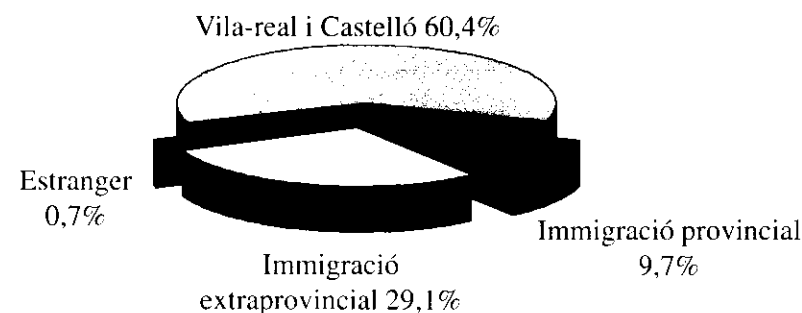
Percentatges de població immigrada segons la procedència i total d'immigrats (1975).

Vila-real i Castelló	19.762	60,4%
Plana Baixa	962	2,9%
Resta comarques	2.218	6,8%
Resta P. Valencià	1.142	3,5%
Andalusia i La Manxa	6.140	18,8%
Aragó i Catalunya	1.394	4,3%
Resta Espanya	844	2,6%
Estranger	234	0,7%
Total immigrants	12.934	39,6%

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

L'any 1960, la població procedent de la resta de Espanya suposava l'11,8% del total de la població. Aquests percentatges sofreixen l'any 1975 un canvi sobtat (quadre XXIV i figura 21). La població comarcal es manté percentualment respecte de la població total, així com la immigració procedent d'Aragó, Catalunya i València. El que sofreix un important impuls és la immigració extraprovincial sobretot la procedent de les comunitats d'Andalusia i de la Manxa que aquest any representa el 18,8% de la població i suposa ni més ni menys que el 47,5% de la població immigrada. Així, el pes relatiu de la immigració provincial ha sofert una important davallada que comparativament ha estat superada per l'extraordinària aflluència immigratòria d'allèn les comarques castellonenques.

Figura 21
Percentatges de població immigrada respecte del total d'habitants de Vila-real (1975).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

L'any 1975, marca el punt i final de l'aflluència immigratòria extraprovincial i a l'any 1991, com es pot apreciar al quadre XXV, el percentatge de població immigrada respecte al total de la població que a l'any 1975 era del 39,6%, es manté pràcticament sense creixement.

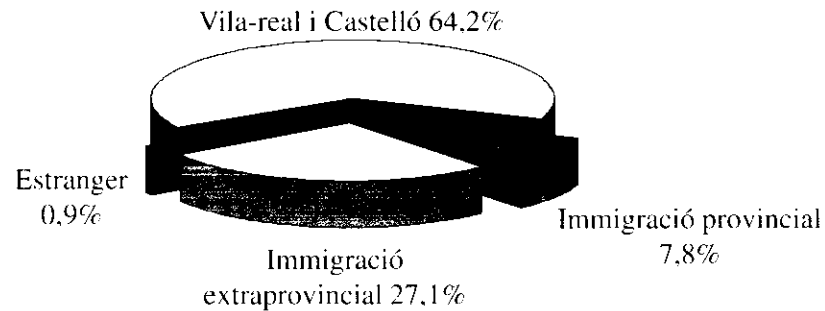
Quadre XXV

Percentatges de població immigrada segons la procedència i total d'immigrats (1991).

Vila-real i Castelló	24.365	64,2%
Plana Baixa	1.071	2,8%
Resta comarques	1.896	5,0%
Resta P. Valencià	1.253	3,3%
Andalusia i La Manxa	6.525	17,2%
Aragó i Catalunya	1.455	3,8%
Resta Espanya	1.070	2,8%
Estranger	327	0,9%
Total immigrants	13.597	35,8%

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

Figura 22
 Percentatges de població immigrada respecte del total
 d'habitants de Vila-real (1991).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

Les altes i baixes del Padró Municipal, des de l'any 1976, evidencien aquest atur immigratori. Des de 1966 fins al 1976, exceptuant els anys 1971 i 1975, la mitjana de la diferència entre les altes i baixes per canvi de residència, dóna una afluència de 350 persones per any. Després de 1976 fins al 1993, la mitjana ha davallat a 111 persones per any, essent el període 1982-1987 el que implica inclús saldos negatius.

VI. 1. LA IMMIGRACIÓ PROVINCIAL.

La proximitat geogràfica indueix un moviment poblacional des d'altres pobles i comarques voltants cap a Vila-real. Aquesta immigració, que podríem anomenar com tradicional, es revela al 1960 molt important. El 38,8% del total de la immigració, i quasi el 10% del total de la població, és immigrada des de la pròpia província. Les naturals relacions entre pobles propers duen a que siga la immigració procedent de la Plana (Alta i Baixa) la més nombrosa. El 55,1% del total de la immigració provincial.

La distribució per grups d'edat és molt regular. Es clar que el fet immigratori té una major mobilitat a edats determinades (20-45 anys); la gent més jove té una major empenta per a buscar millors condicions de vida. El que indica la regularitat temporal de l'arribada, és el major predomini dels grups de majors de 50 anys, sobre la resta de les procedències. El fet que es done una preponderància de la immigració femenina ve donat per una major oferta de treball, encara que temporera, per a les dones als magatzems de taronja, i també per la possibilitat de col·locar-se en el servei domèstic.

Quadre XXVI

Procedència de la immigració provincial, classificada per comarques i percentatges respecte de la població total (1960, 1975 i 1991).

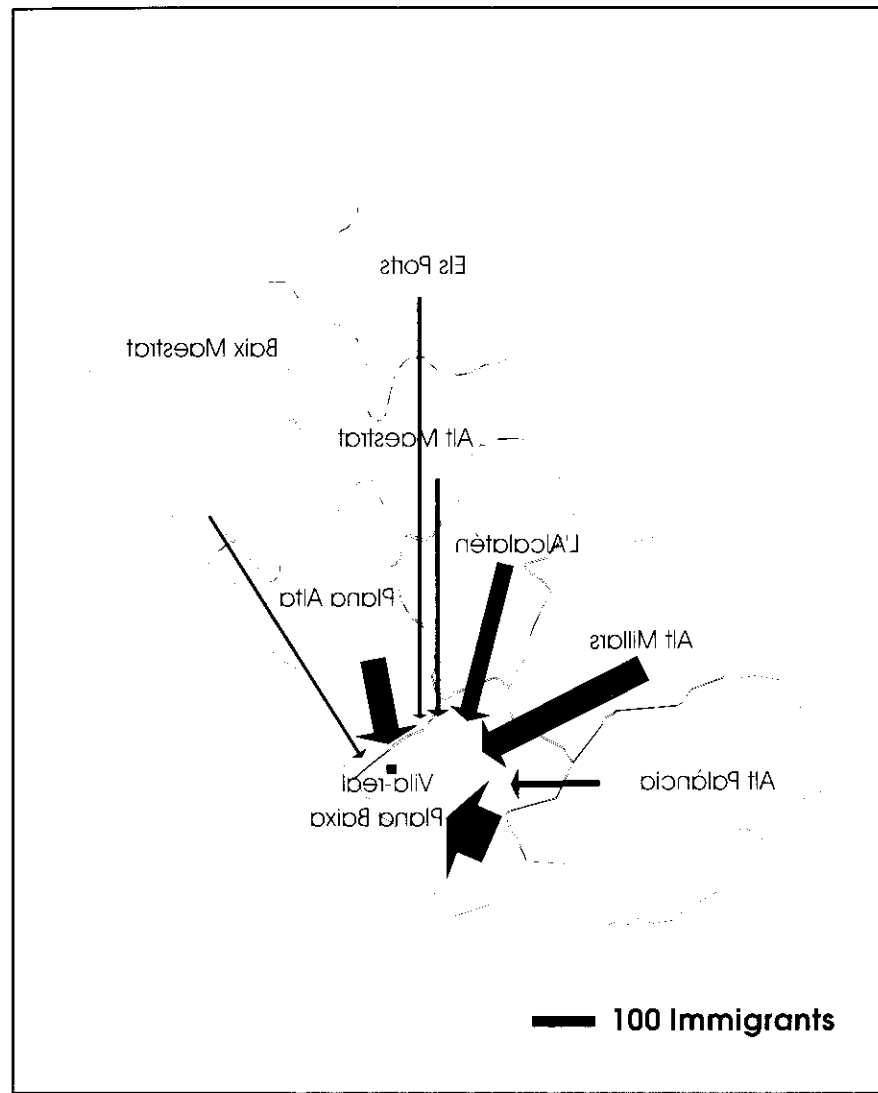
Comarques	1960		1975		1991	
	immigrats	% Pobl.tot	immigrats	% Pobl.tot	immigrats	% Pobl.tot
Plana Baixa	614	3,1	962	2,9	1.071	2,8
Plana Alta	504	2,5	550	1,7	523	1,4
Alt Millars	240	1,2	596	1,8	575	1,5
L'Alcalatén	322	1,6	474	1,5	326	0,9
Alt Maestrat	140	0,7	234	0,7	160	0,4
Baix Maestrat	74	0,3	124	0,4	93	0,2
Alt Palància	74	0,3	158	0,4	143	0,4
Els Ports	50	0,2	82	0,3	76	0,2
Totals	2.018	9,9	3.180	9,7	2.967	7,8

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

De les restants comarques de la província de Castelló, les més properes tenen lògicament un percentatge major. L'Alcalatén amb 322 immigrants i l'Alt Millars amb 240, suposen conjuntament el 27,8% del total d'immigració provincial. El restant 16,7% se'l reparteixen l'Alt i Baix Maestrat, l'Alt Palància i Els Ports, comarques més allunyades i que tenen uns altres centres d'atracció. El cas de l'Alt i Baix Maestrat i Els Ports

Figura 23

Procedència de la immigració provincial, classificada per comarques, 1991.

amb la seua vinculació amb la capital i també la major proximitat a la zona costanera de Vinaròs i Benicarló, i l'Alt Palància amb més proximitat i millors comunicacions amb el Camp de Morvedre i València.

Quinze anys després, el 1975, la immigració provincial ha continuat. Hi ha 1.162 immigrants més d'aquesta procedència que a l'any 1960, però la seua importància relativa respecte del total d'immigrants ha davallat i suposa sols el 24,5%. Ara la immigració provincial és tan sols el 9,7% de la població, evolució que es pot apreciar al quadre XXVI. La comarca que ha aportat un major nombre d'immigrants ha estat l'Alt Millars, amb 356 més que l'any 60. Segueix essent important la immigració des de la pròpia comarca. Totes les comarques aporten immigració, del que sembla no ésser una allau immigratòria, sinó una immigració continuada i constant.

El 1991 canvien sobtadament els indicadors, excepte la pròpia comarca de la Plana Baixa. Tota la procedència des de la resta de comarques castellonenques perd immigrants en nombre absolut. El percentatge de la importància relativa sobre la immigració total ha davallat al 21,8%. Menys d'una quarta part dels immigrants de Vila-real són de procedència provincial. De 3.180 passem a 2.967. Aquestes xifres no indiquen de cap manera un flux migratori negatiu, és a dir, la gent que va arribar el 1975, ara no se n'ha anat.

Per precisar aquest comportament, caldrà referenciar lògicament l'impacte que la mortalitat ha tingut sobre els grups d'edat més avançada i fer les comparacions que tenim als quadres XXVII i XXVIII. Tenint com a base la població immigrada de l'any 1975 i pressuposant que aquesta és una immigració de tipus permanent, caldria moure al padró de 1991 els grups d'edat convergents 15 anys després i veure on estan situades aquestes persones l'any 1991 i en quins grups d'edat s'aprecia pèrdua o guany.

En la Plana Baixa veiem als grups superiors a 65 anys, una pèrdua lògica associada a la mortalitat que afecta amb més mesura a aquests grups, una pràctica estabilització als grups intermedis entre 45 i 64 anys i per últim un aport encara prou important a les edats més joves, que al 1991 tenen entre 0 i 44 anys, un guany en nombres absoluts de 109 persones en quinze anys, no és ni molt menys un aport migratori exagerat, però demostra una certa immigració continuada. Val a dir que els flu-

xos immigratoris no són tots de tipus definitiu, hi ha fluxos caracteritzats per una durada curta. Són moviments diaris de població importants, però difícils de mesurar, que fan apropar-se cap a Vila-real per motius de treball, a persones procedents dels pobles propers. Les temptacions per a fer d'aquest flux diari un establiment definitiu, són molt grans i a la llarga acaben per convertir-se en immigració definitiva arrossegant a tota la família cap a la plana costanera (51).

Quadre XXVII

Variacions comparatives entre els immigrants procedents de la Plana Baixa per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
	56	150	166	122	120	156	98	94	962	
	↓	↓	↓			↓	↓	↓		
18	80	287	229	125	124	126	65	17	1.071	109
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més	

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

Quadre XXVIII

Variacions comparatives entre els immigrants procedents de la Plana Alta per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
	12	26	78	94	98	94	90	80	572	
	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑		
3	36	90	100	84	84	76	37	13	523	-49
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més	

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

51 BERNAT I MARTÍ, J. S.: *op. cit.*, p. 168.

Les comarques que perden un nombre menut d'immigrants, reflexen que la possible immigració existent no ha pogut compensar les pèrdues per mortalitat. Un comportament diferencial, el podem veure a la comarca de l'Alcalatén (quadre XXIX), que ha conegut els darrers anys una forta industrialització, encapçalada per la pròpia capital comarcal l'Alcora i pot ésser açò haja fet que un cert nombre d'immigrants procedents d'aquesta zona haguen iniciat el retorn. Cal veure que tots els grups d'edat referenciats l'any 1975, perden immigrants.

Quadre XXIX

Variacions comparatives entre els immigrants procedents de l'Alcalatén per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
	18	42	52	64	84	82	54	78	474	
	↓	↓	↓	↓		↓	↓	↓		
0	4	37	37	47	84	63	33	11	316	-158
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més	

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

Cal destacar que l'aport immigratori ha continuat des de la pròpia comarca. L'any 1991 pobles propers com Borriana, Onda, la Vall d'Uixó i, en menor mesura Nules, així com pobles més de l'interior com Tales, Suera, Eslida, Artana... segueixen aportant gent jove cap a Vila-real.

De l'Alt Millars pobles com Zucaina, Ludiente, Villahermosa, Arañuel o Cirat segueixen aportant immigrants, però aquest aport ja no és suficient per a compensar les pèrdues per mortalitat, i es produeix una pèrdua en el nombre d'efectius en termes absoluts.

VI. 2. LA IMMIGRACIÓ EXTRAPROVINCIAL.

La immigració extraprovincial és un fenomen que té també en la proximitat geogràfica un factor d'atracció important. Com veiem al quadre XXX, el 1960 s'havia iniciat ja el fenomen de la immigració extraprovincial; aquesta suposava més del 15% de la població. Ara bé, cal distingir el flux migratori respecte de les comunitats més properes i amb arrels culturals semblants, cas de la gent procedent del propi País Valencià, en especial de la província de València, catalans i també

Quadre XXX

Procedència de la immigració extraprovincial i percentatge respecte de la població total (1960).

Lloc d'origen	Nombre d'immigrants	% sobre Població total
València	624	3,0
Alacant	78	0,4
Andalusia	782	3,8
Castella -Manxa	712	3,5
Aragó	302	1,5
Catalunya	312	1,5
Extremadura	26	0,1
Múrcia	62	0,3
Resta Espanya	210	1,0
Estranger	64	0,3
Totals	3.172	15,5

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal.

aragonesos i la immigració des d'altres procedències. Aquesta immigració des de les comunitats properes, suposa al 1960 més d'una quarta part del total d'immigrants extraprovincials i té unes connotacions semblants a la immigració provincial. Els intervals dels grups d'edat estan molt proporcionats, la qual cosa suposa un aport continuat de gent al llarg del temps.

La immigració procedent d'Aragó es redueix a una zona de Terol molt propera; contigua a la província de Castelló, amb pobles com Mosqueruela, Puerto Mingalvo, Iglesiasuela...

La procedència valenciana té arrels culturals i comercials lògics. També la catalana amb relacions seculares, potser deguda al retorn d'immigrants que tradicionalment havien anat en èpoques precedents cap al Principat i que en temps de bonança econòmica retornen amb les seues famílies. Cal indicar el nombre de 23 infants entre 0 i 9 anys d'aquesta procedència.

El que s'ha començat a evidenciar és la importància de la immigració procedent d'Andalusia i de la Manxa. En 1960 suposen conjuntament el 7,3% del total de la població i un 28,7% del total d'immigrants. L'efecte de l'atracció de l'economia ha fet iniciar aquest fenomen. Els grups d'edat més destacats són aquells situats per baix de 39 anys, en especial el grup 20-29 (52).

Al 1975 la immigració extraprovincial suposava un total de 9.754 persones i són els immigrants vinguts des de les comunitats d'Andalusia i la Manxa els que han experimentat un major salt quantitatiu (quadre XXXI). D'aquestes dues comunitats eren 6.140 persones, que suposaven el 18,8% de la població total i quasi la meitat de la població immigrada. Les províncies de Jaén i Albacete son les que reporten un major nombre de persones.

La localització és veritablement molt específica, el nord-est de la província de Jaén, al voltant de les serres de Segura i de Cazorla i el sud-oest d'Albacete, totes dues àrees contigües.

52 El desequilibri entre sexes, que està a favor dels homes, no ve referenciat per una major aflluència d'homes, sinó pel grup 0-9 anys que té 28 xiquets i 10 xiquetes sols.

Quadre XXXI

Procedència de la immigració extraprovincial i percentatge respecte de la població total (1975 i 1991).

Lloc d'origen	1975		1991	
	Nombre d'immigrats	% sobre Població total	Nombre d'immigrats	% sobre Població total
València	1.034	3,16	1.133	2,97
Alacant	108	0,33	120	0,31
Andalusia	3.666	11,21	4.033	10,56
Castella-Manxa	2.474	7,57	2.492	6,52
Aragó	876	2,68	752	1,97
Catalunya	518	1,58	703	1,84
Castella Lleó	200	0,61	219	0,57
Extremadura	182	0,56	284	0,74
Múrcia	154	0,47	142	0,37
Madrid	106	0,32	145	0,38
Galícia	66	0,20	66	0,17
País Basc	40	0,12	95	0,25
Balears	36	0,11	44	0,12
Astúries	20	0,06	29	0,08
Cantàbria	20	0,06	13	0,03
Navarra	14	0,04	18	0,05
La Rioja	6	0,02	5	0,01
Canàries	0	0,00	10	0,03
Estranger	234	0,72	327	0,86
Totals	9.754	29,83	10.630	27,82

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals.

Des de Jaén, pobles com Siles, Orcera, Beas de Segura, Segura de la Sierra, Santiago de la Espada (Santiago-Pontones), Villanueva del Arzobispo, Villacarrillo, Santisteban del Puerto, Iznatoraf i Santo Tomé, representen els nuclis majoritàriament emissors de població. Des d'Albacete és l'aport que hi fan pobles com Nerpio, Elche de la Sierra,

Ayna, Liotor, Ontur i Bogarra i també uns xicotets nuclis enllaçats amb Jaén per la Nacional 322, com son el Jardín, el Robledo, el Ballestero, Masegoso i Casas-Lazaro. L'endarreriment econòmic que sofreix en aquest moment tota Andalusia i en especial aquesta zona muntanyenca de l'interior amb manca d'industrialització que fa dependre als homes d'efímers jornals temporers, ha forçat la pèrdua de població i que la seua gent no haja tingut més que la darrera opció de deixar el seu lloc d'origen.

Assistim des d'aquest context de localització espacial molt concreta, al fenomen de la immigració «assistida», basada en la solidaritat dels vincles de parentiu que dona acollida i suport a les famílies recent immigrades fins que troben viabilitat per al treball i l'establiment. De les altres províncies andaluses i manxegues, els percentatges d'immigració respecte de Jaén i Albacete són molt més migrats. Si cal assenyalar la procedència des de Huerca-Overa (Almeria), des d'Almodóvar del Río, el Viso i Fernán-Nuñez (Cordoba) o la procedència sevillana des de Lora del Río.

De la resta d'immigració extraprovincial, cal destacar també l'augment que ha sofert la procedència des d'Aragó, que suposa l'any 1975, el 6,7% del total de la població immigrada. També ha sofert un augment la immigració des de la província de València suposant un total de 1.034 persones. De les altres Comunitats Autònomes, més allunyades geogràficament, l'arribada immigratòria és quasi insignificant. Suposen tan sols en conjunt el 2,5% del total de població immigrada.

Del recompte fet l'any 1991, s'evidencia el fet significatiu que dels 9.754 immigrants extraprovincials que comptabilitzàvem l'any 1975, ara hi ha 10.630. L'augment ha estat en 16 anys de tan sols 876 persones. Aquesta xifra ha fet davallar el percentatge d'immigració respecte del total de la població al 35,8%. Hi ha Comunitats Autònomes que han sofert una pèrdua percentual i en nombres absoluts de la seua representativitat sobre el grup d'immigrats, com el cas d'Aragó. En general es mantenen quasi els mateixos indicadors, excepte per a la Comunitat d'Andalusia que ha reportat 372 immigrants més i és el grup més nombrós amb diferència.

D'aquesta Comunitat cal destacar la immigració procedent de la província de Jaén que l'any 1991 és encara de 2.339 persones, essent el total d'Andalusia de 4.038 persones. El pes sobre el total de la població immi-

grada és del 29,6%, és a dir, pràcticament la meitat dels immigrants són gent nascuda a Andalusia i d'aquests més de la meitat han vingut de les Serres de Segura i de Cazorla.

La immigració vinguda des d'Andalusia (la que més ha crescut els darrers anys), ha estat una immigració continuada. Fent l'apreciació que hi veiem al quadre núm. XXXII i mantenint la hipòtesi que la població immigrada l'any 1975 ha estat permanent, al pas de quinze anys ens adonem com han pujat en nombres absoluts tots els grups d'edat fins al 55-64. A partir d'aquest grup, ha estat el factor mortalitat el que ha tingut més incidència. Podem concloure que ha seguit mantenint-se una certa immigració des d'Andalusia.

Quadre XXXII

Variacions comparatives entre els immigrants procedents d'Andalusia per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
		122	672	776	638	612	422	282	152	3.666	
		↑	↑	↑	↑	↑		↓	↓		
	77	242	835	890	682	669	419	184	40	4.038	372
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més		

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

No ha ocorregut el mateix amb la procedència des de Castella La Manxa (quadre XXXIII). De mantenir-se la hipòtesi abans esmentada, la immigració ha estat molt migrada i ha suposat en termes absoluts respecte de l'any 1975, sols 18 persones. És clar que les pèrdues per mortalitat han estat encara compensades per un cert flux de gent jove, però poc important.

De les províncies manegues és Albacete la que reporta el grup més nombrós. El 47,9%, quasi la meitat de la població immigrada, és procedent de les Comunitats d'Andalusia i de La Manxa i de tots ells només els procedents de Jaén i Albacete suposen més del 60%.

Quadre XXXIII

Variacions comparatives entre els immigrants procedents de Castella-la Manxa per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
		62	332	576	468	392	368	176	100	2.474	
		↑	↑	↑			↓	↓			
	56	101	410	594	469	392	325	122	23	2.492	18
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més		

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

Amb una menor representativitat segueixen els immigrants procedents de València, Aragó i Catalunya, que es mantenen en nombres absoluts respecte de l'any 1975.

La gent vinguda des de Catalunya ha crescut en quasi 200 persones, mentre que ha davallat la procedència des d'Aragó. En el quadre XXXIV es poden apreciar pèrdues en tots els grups per sobre de 35 anys. La província de Terol és la que té més importància, amb 631 persones sobre 752 del total aragonès. De les restants Comunitats Autònomes, cap supera la xifra de 300 immigrants. S'apropa Extremadura, però la resta estan molt lluny de tenir prou representativitat.

Quadre XXXIV

Variacions comparatives entre els immigrants procedents d'Aragó per grups d'edat l'any 1975 i la projecció d'aquests grups d'edat en els immigrants enregistrats l'any 1991.

1975		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i més	Totals	Saldo
		36	12	149	148	162	136	84	50	877	
					↓	↓	↓	↓	↓		
	14	42	115	147	139	133	108	42	12	752	-125
1991	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84	85 i més		

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals de Vila-real.

En definitiva, hem assistit els darrers trenta anys a dues fases clarament diferenciades en l'evolució demogràfica. La primera que va fins al 1975, d'un intens creixement fruit d'un positiu balanç migratori que rejuveneix l'estructura per edats i conseqüentment revitalitza amb una major natalitat la població de Vila-real, i la segona, a la qual assistim en l'actualitat, condicionada per un flux migratori que no té ni de lluny les característiques d'èpoques precedents, que juntament amb la davallada del creixement vegetatiu degut a la caiguda de la natalitat, ha produït un aturament del creixement demogràfic.

VI. 3. LOCALITZACIÓ ESPACIAL DE LA POBLACIÓ IMMIGRADA

El paisatge urbà de Vila-real ha estat circumscrit a vuit grans àrees. Hem intentat que aquestes tinguessin una certa representativitat en funció de la seua pròpia singularitat, arrelada a la percepció que tenim d'aquestes zones com a espais característics de la ciutat, la qual cosa no suposa que els límits d'aquestes àrees estableixen barris realment diferenciats, però el condicionant que suposen les demarcacions oferides pels districtes i seccions censals ens ha obligat a una tasca de concreció, que adaptés les variacions sofertes per aquestes seccions al llarg del temps, a unes porcions de l'espai o zones el més homogènies possible.

Les zones són les següents:

I. El Centre Històric: Cobreix el perímetre de l'antiga vila murada i també el sector nord que inclou l'església arxiprestal fins al carrer Buenos Aires, delimitat pels carrers Zumalacàrregui i Sant Joaquim.

II. El Barranquet: Des de la vila al Barranquet, pel raval del Carme i les seues marges, des de la sèquia major fins a l'extrem que acaba a l'avinguda Alemanya.

III. El Barrio: Extrem sud-oest de la població que va des del Barranquet fins a l'avinguda d'Itàlia i Alemanya, zona tradicional que ha sofert una certa expansió cap al sud als voltants de l'avinguda Pius XII i el carrer València.

IV. Pilar-la Huerta: Travessada pel camí real, inclou la zona d'edificacions tradicional de La Huerta a una marge i la zona d'expansió del barri del Pilar i les noves edificacions que han sorgit al voltant del nou traçat de l'avinguda Riu Ebre.

V. Cedre-Avinguda Tàrrega: Des de l'avinguda de la Murà cap al sud-est fins a l'estació i l'avinguda de França. Zona de forta expansió en la qual hem inclòs les noves edificacions sorgides a l'eix de l'avinguda Tàrrega.

VI. Camí d'Onda: Enllaça amb el centre històric i és travessada per l'eix principal de la carretera d'Onda, finalitzant al jardí de la Panderola; emmarcada pels carrers Zumalacàrregui i Sant Joaquim.

VII. Evangelistes-Melilla: Des de l'eix de la carretera de l'Ermita cap a l'oest. Comprén el barri de Melilla, les edificacions al voltant del parc de la Panderola i la marge esquerra de l'eix de les avingudes d'Itàlia i Alemanya, incloent el barri d'Evangelistes, el carrer Miralcamp, la zona industrial de la Plana i l'Azuvi i les cases «del zorro» fins al camí les Voltes.

VIII. Santa Sofia-Río-Río: Des de la plaça del Llaurador i delimitat al sud pel carrer Calvari, va enllaçant cap al nord-oest el barri de la Sènia, les edificacions del carrer la Plana, el barri de Santa Sofia, el barri de Río-Río i Santa Quitèria, ja a la vora del riu Millars.

L'estudi de la localització de la població immigrada al 1960 arreplega a les diferents seccions censals percentatges que van del 10,9 al 44,3% d'immigrats respecte del total de la població d'aquestes seccions. La delimitació de les seccions censals, massa ampla, no ens ha permès fer una aproximació excessivament puntual. De tota manera, una visió de conjunt ens dona percentatges per dalt del 30% de població immigrada a aquelles seccions situades més a l'extrarradi de la població, és a dir, la secció 4 del districte 2, per exemple, que amb un percentatge del 42,2% de població immigrada cobreix un ampli espai, tot el sector nord-est de la ciutat, delimitat pel carrer Santa Caterina i que correspon poc més o menys

a la zona VIII i la secció 4 del districte 3, que amb un percentatge de població immigrada del 44,3% correspon íntegrament al barri de Melilla, incloent les «cases del sindicat» del carrer l'Ermita, fins al carrer Comte de Ribagorça.

Amb uns percentatges del 31,4% i 34,6% de població immigrada, estan les seccions corresponents a la zona III, el Barrio, que solapa a la seua demarcació, els barris dels Evangelistes i del «Zorro» i el carrer Miralcamp. Aquestes zones perifèriques tenen els percentatges més alts de població immigrada l'any 1960 i ens donen ja idea del que ha estat el procés d'assentament de la població immigrada. Seguint el traçat dels camins rurals i adequant-se moltes vegades al parcel·lari, buscant l'assequibilitat en el preu del sol, s'ha acomplert un procés de construcció d'estatges unifamiliars, on l'iniciativa particular ha suplert qualsevol planificació de tipus urbanístic (53).

Nous barris van nàixer a l'emparament d'aquest procés, fent de xicotetes parcel·les agràries, nuclis d'edificació amb un caràcter semi-dispers i amb mancança dels serveis mínims, la indústria, els horts i les zones d'hàbitat, tenen un acomodament arbitrari a la perifèria de la ciutat.

El 1975 la major delimitació de les seccions censals ens ha permès puntualitzar l'assentament de la població immigrada. Sis seccions tenen percentatges de població immigrada per dalt del 50%. Totes elles conformen les zones que hem anomenat Evangelistes-Melilla i Santa Sofia-Río-Río. Si, a més a més, comptabilitzem en aquestes àrees els menors de vint anys nascuts al poble, als que suposem dependents i per tant fills dels immigrants que hi viuen en aquestes seccions, els percentatges arriben quasi al 100%.

Aquestes seccions tenen tot el seu pes poblacional arrelat a la immigració. És lògic que aquestes zones més allunyades del centre estiguen ocupades per un major nombre d'immigrants, que han trobat a la perifèria de la ciutat millors condicions per establir-se (54). Són barris nascuts i

53 ORTELLS CHABRERA, V.: "Vila-real: La Imatge de la ciutat", en *Miscelánea, homenatge a José M^o Doñate*. Universitat Jaume I-Ajuntament de Vila-real. 1993, p. 116.

54 BAILA PALLARES, M. A.: "Población inmigrada en Vinaros y su distribución en el espacio urbano". Cuadernos de Geografía núm. 34. València 1984. pp. 99-117.

desenvolupats devers la necessitat d'estatge d'una població immigrada que intenta obrir-se un horitzó i fer-se un lloc en les expectatives de futur que Vila-real ofereix.

Són 4.892 persones immigrades que viuen al 1975 a aquestes dues zones. La concentració és ben palesa. Si a més analitzem aquelles seccions que tenen menys del 30% de població immigrada, hi veurem com aquesta ha quedat en gran mesura al marge de les zones urbanes tradicionals, delimitades en un rectangle quasi perfecte pel Barranquet, l'antiga carretera nacional (actual carrer Joan Bta. Llorens), el carrer Santa Caterina, a l'est i al sud-est la sèquia major. Dintre d'aquest perímetre, és majoritari el percentatge de vila-realencs d'origen. En altres ciutats, cas de la Vila-joiosa, no es produeix aquest fenomen, sinó l'invers, és el centre i els seus ravals, més degradats, els que assoleixen un major percentatge d'immigrants (55).

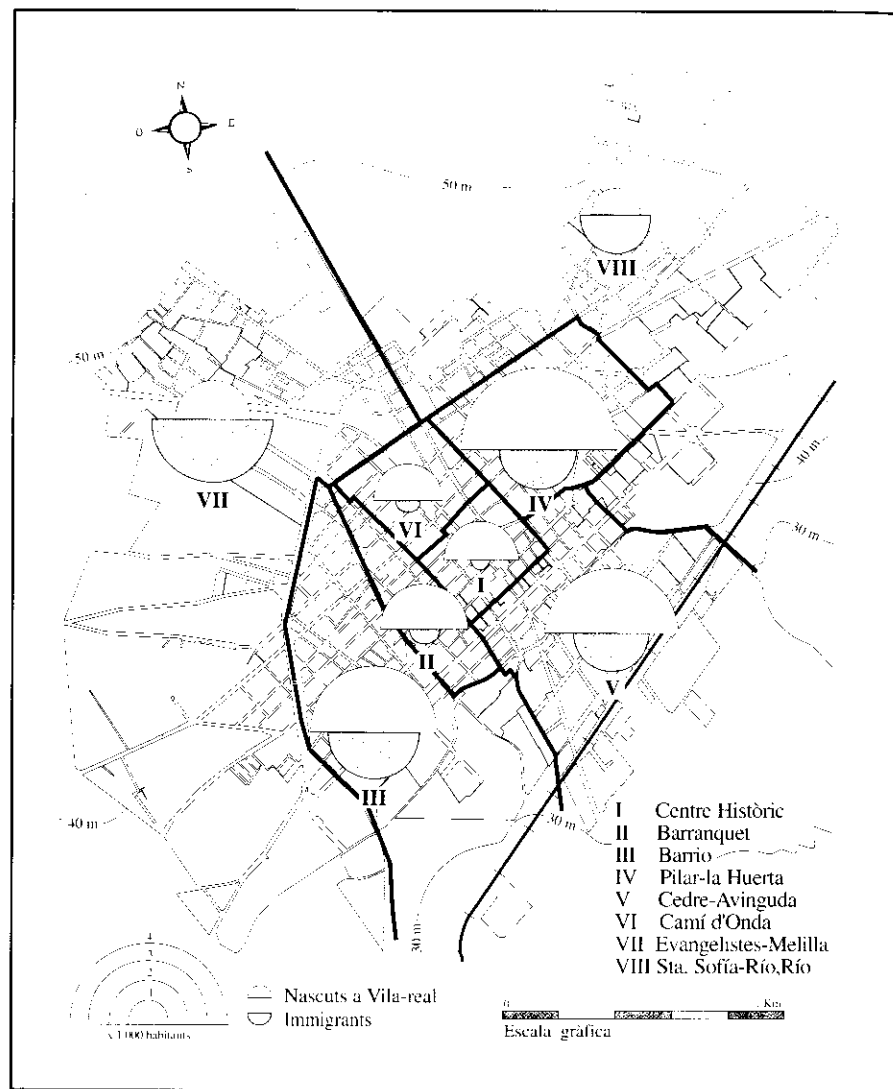
Al plànol (figura núm.24), hi podem veure la distribució de la població per sectors de la ciutat i la relació d'aquesta amb la immigració (56). Els sectors VII i VIII tenen majoria d'immigrants. Els sectors I, II i VI que corresponen al Centre, Barranquet i Camí d'Onda, majoria de vila-realencs i als altres tres sectors restants hi veiem un cert equilibri: el Barrio, el Cedre-Avinguda i el Pilar-la Huerta. En aquest últim cal assenyalar que la població immigrada es localitza més puntualment als voltants del carrer Calvari en la zona al nord de l'antiga carretera general. A aquest plànol es veu amb claredat que el fenomen migratori a Vila-real ha propiciat el desenvolupament de barris complets i la configuració del creixement a altres zones, com el Barrio o el Pilar, i també l'eixamplament de la zona als voltants de l'avinguda del Cedre.

55 SEBASTIA LINARES, C.: "Mutaciones demográficas y espaciales provocadas por la inmigración, en el municipio de la Vila-joiosa". en PEREZ APARICIO, C.: *Estudios sobre la Población del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V. València, 1988, Vol. II, pp. 987-1.004.

56 ROJO PEREZ, F.: "Nuevos sistemas de representación en Geografía de la Población". *Estudios Geográficos* Tomo XLVI, núm. 178-179. Madrid, feb-may 1985. pp. 123-135.

Figura 24

Distribució de la població immigrada a l'espai urbà de Vila-real (1975).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal.

L'any 1991, el percentatge de població immigrada ha davallat respecte al total en nombres absoluts. El creixement respecte de l'any 1975 ha estat al voltant de 700 persones, en canvi la població ha sofert en quinze anys un increment de quasi 5.000 persones.

Fent una relació de quines han estat les zones que perden o guanyen població respecte de l'any 1975, ens trobarem amb els següents fets: han perdut població la zona del Centre Històric i del Camí d'Onda, també tot el sector del Barranquet a excepció de la secció 6 del districte 3, que té una zona expansiva, que va des de l'avinguda Pius XII fins a la sèquia major. Aquestes eren les zones que tenien menys població immigrada l'any 1975. Els indicadors no han variat en la zona del Barrio. Totes les seccions han perdut també població a excepció de la secció 6 del districte 4, que conté les noves construccions de la part de l'avinguda Pius XII, on el nombre d'immigrants es manté.

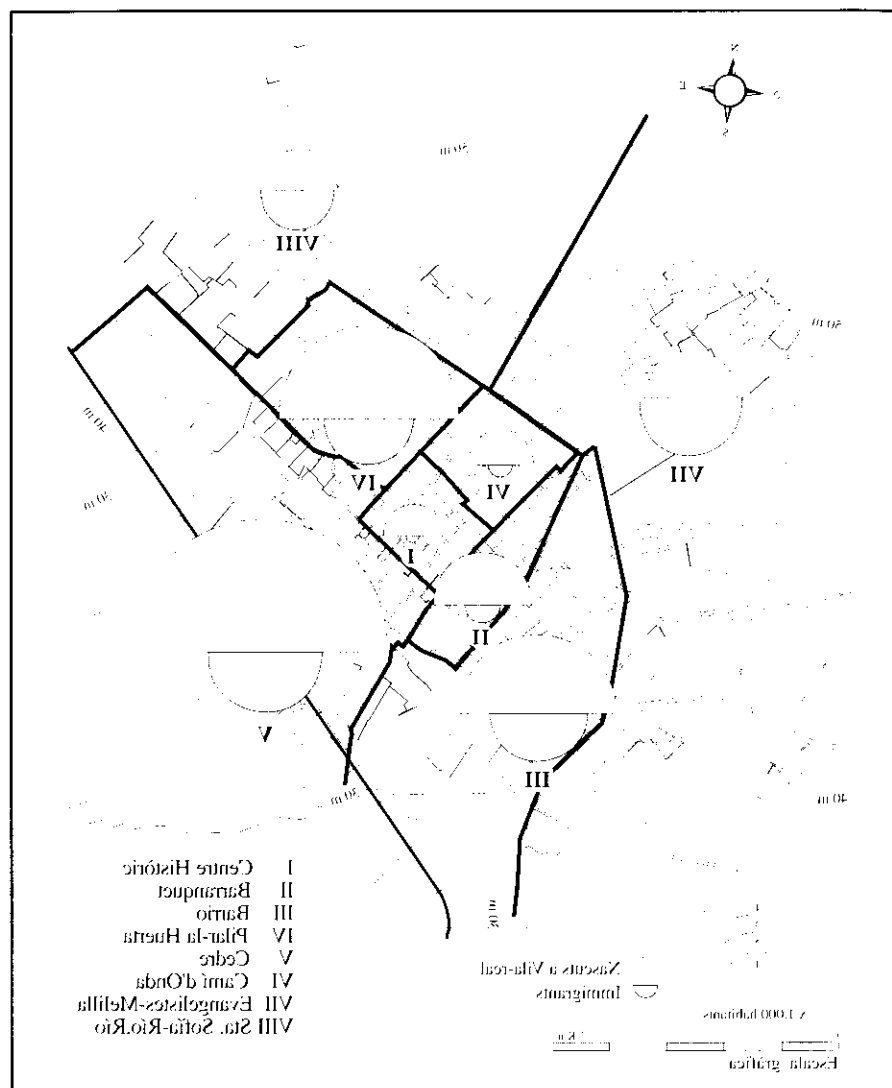
Al sector del Pilar-la Huerta passa el mateix. Aquelles seccions que podríem dir amb més tradició urbana que no han sofert un desenvolupament, han perdut població; en canvi han guanyat aquelles seccions que han vist incrementades les edificacions en altura, cas de les seccions 4 i 9 del districte 2, que agafen la zona de la avinguda Riu Ebre i els seus voltants, juntament amb les noves edificacions del barri del Pilar. El percentatge d'immigrants a les dues zones abans esmentades es manté respecte de l'any 1975.

En aquelles seccions que tenien percentatges d'immigració per dalt del 50% l'any 1975, els sectors VII i VIII veiem com la zona de Evangelistes-Melilla, que ha perdut població, encara té percentatges de població immigrada per dalt del 40%, però en aquest sector en concret, sols hi ha hagut guany de població a la secció 4 del districte 3, que compren les edificacions fetes a la marge esquerra de la plaça del Llaurador i algunes noves edificacions, al voltant del parc de la Panderola i avinguda Alemanya.

La zona de Santa Sofia-Río-Río ha guanyat població, ja que ha conegut una certa renovació urbana a la zona del barri la Sènia i al carrer del Calvari. Els barris que veiem fortament consolidats i que havien assolit el seu creixement en funció de la població immigrada, han perdut població l'any 91. Al plànol (figura núm. 25) hi veiem com més de 9.000 persones s'han concentrat al sector V, Cedre-Avinguda. Queda ben reflexat

Figura 25

Distribució de la població immigrada a l'espai urbà de Vila-real, (1991).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal.

el desequilibri poblacional, que l'any 1975 es mantenia encara equilibrat en funció de les densitats urbanes. Les noves edificacions han absorbit el creixement poblacional dels últims quinze anys, mentre van perdre població els barris tradicionals i també els barris nascuts de la immigració.

Les construccions en altura han fet concentrar la població al voltant de determinades artèries. L'eix d'avingudes Pius XII-Murà-Tàrrega i l'avinguda del Riu Ebre, juntament amb la del Cedre i França, han fet decantar el pes de la població cap a determinats sectors de l'espai urbà. Són aquestes avingudes en l'any 1991 les veritables àrees d'expansió urbana.

VII. NIVELL D'INSTRUCCIÓ.

El nivell d'estudis de la població és una dada que repleguem dels padrons i que a l'estudi demogràfic aporta un element de suport per a l'anàlisi. És eloqüent veure en la seua evolució, com s'ha produït un augment en la població del grau d'instrucció, i també com es fa patent la caiguda percentual de l'analfabetisme.

Al 1960 el padró conté sols el concepte, saber llegir i escriure. Fent un buidat al 100% i tenint sols en compte la població major de 10 anys, hi trobem a Vila-real 2.444 analfabets que suposen el 12% de la població, amb una major incidència de les dones que representaven el 71% de la població analfabeta.

Quinze anys després el percentatge d'analfabets se situava sols al 5,%, i al 1991 aquest percentatge estava en el 3,8% de la població total. D'aquests, els analfabets menors de 60 anys es redueixen a 392 persones.

Quadre XXXV

Percentatge d'analfabets sobre el total de la població de Vila-real (1960).

	Homes	Dones	Total	%
Analfabets	716	1.728	2.444	12%
Reste de població	8.990	8.800	17.790	88%
Població total	9.706	10.528	20.234	100%

Figura 26

Percentatge d'analfabetisme, Vila-real (1960).

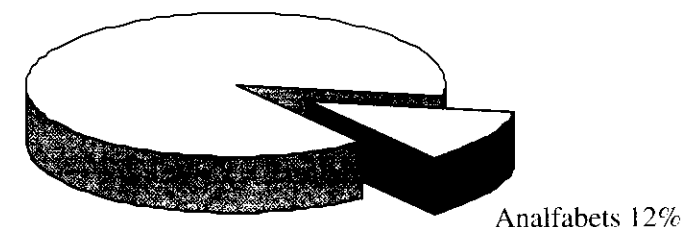
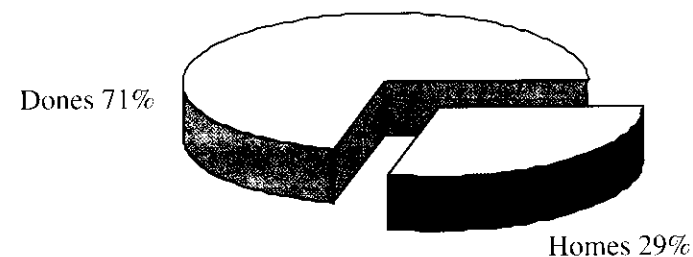

Figura 27

Percentatge d'analfabets distribuït per sexes, Vila-real (1960).

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal de Vila-real.

Per comparar graus d'instrucció als diferents anys hem fet una concreció en sis grans grups, dintre d'una ampla classificació de l'1 al 15 que conté el padró de 1991. Comprovant dintre d'aquests grups on s'ha produït un augment més significatiu, la classificació ha estat la següent:

1. Analfabets
2. Sense estudis, estudis primaris o elementals
3. Graduat escolar, FP1, Batxiller Elemental
4. BUP, Batxiller Superior, FP2
5. Titulacions Mitges
6. Titulacions Superiors

Els canvis més importants han estat en l'augment dels grups amb més estudis. Els percentatges sobre la població total, com podem veure al quadre XXXVI, han pujat ostensiblement. El 1975 el 89,4% de la població estava dintre de la classificació «*elemental*». En 1991, aquest percentatge ha baixat en favor d'aconseguir percentatges més elevats a les titulacions de graduat escolar, BUP, titulacions mitjanes i superiors.

Quadre XXXVI

Percentatges sobre la població de Vila-real segons el grau d'instrucció. (1975 i 1991)

Graus d'instrucció	Percentatges sobre la població total	
	1975	1991
1	5,0	3,8
2	89,4	63,0
3	3,0	21,2
4	1,4	6,8
5	0,7	3,1
6	0,4	2,1

Font: Padrons Municipals. Elaboració pròpia.

L'anàlisi detallat (quadre XXXVII) mostra al 1991 que tres barris tenen percentatges per dalt de la mitjana en Batxillers (6,8%), Titulats Mitjans (3%) i Superiors (2%). Són el Centre Històric, Barranquet i Cedre-Avinguda, aquests són també els barris que tenen percentatges més baixos d'analfabets (per sota del 2%), la relació inversa es dona en aquells barris que tenen els percentatges més alts d'analfabetisme i són el Barrio, Santa Sofía-Río-Río i Evangelistes-Melilla.

Quadre XXXVII

Percentatges de la població de Vila-real per barris de la ciutat, segons el grau d'instrucció (1991).

Zones	1	2	3	4	5	6
Centre Històric	1,1	59,9	16,9	12,0	5,9	4,1
Barranquet	1,9	60,2	23,0	8,1	4,2	2,6
El Barrio	5,4	68,0	20,5	4,0	1,3	0,8
Pilar-Huerta	2,7	67,7	20,8	5,9	1,8	1,1
Cedre-Avinguda	1,2	50,3	24,8	11,8	6,9	5,1
Camí d'Onda	4,5	69,4	17,2	5,9	1,7	1,4
Evangelistes-Melilla	8,0	70,1	17,9	3,0	0,7	0,3
Sta. Sofía-Río-Río	7,0	62,6	24,9	3,6	1,2	0,7

Font: Elaboració pròpia a partir del Padró Municipal (buidat al 100%).

Les diferències més fortes s'observen en funció de dos paràmetres: el percentatge de població immigrada de cada sector, i la proporció de grups d'edat per baix de 39 anys. Els dos exemples més extrems es troben entre la zona del Cedre-Avinguda, amb un percentatge d'analfabets de l'1,2% i un percentatge de Batxillers (grau 4), Titulats Mitjans i Superiors (graus 5 i 6), que suposen conjuntament el 22,7% de la població d'aquesta zona, i per contra, el barri d'Evangelistes-Melilla, amb un percentatge d'analfabets del 8% i només el 4% dels graus 4, 5 i 6 agrupats.

En conjunt, al 1991 s'observa un augment progressiu dels graus més alts entre el grups d'edat per baix de 39 anys. La població jove, les generacions que van nàixer dels anys 60 cap ací, han tingut un major accés a l'educació que les generacions precedents. Per baix de 29 anys fins als 15 quasi no hi ha analfabets, ni gent que estiga classificada sense estudis. Totes aquestes generacions han anat a l'escola i tenen almenys estudis primaris, augmentant en nombre absolut, els joves que tenen graduat escolar o han fet FPI sobre els que tenen estudis primaris (grau 2). Aquest és un bon indicador i cal esperar un augment favorable d'aquestes tendències per al futur.

VIII. LA POBLACIÓ EN RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT ECONÒMICA

Encetar aquest capítol, per veure l'estructura sòcio-professional de la població i quina ha estat l'evolució de l'activitat econòmica, hagués estat un exercici complementari de tot el que hem anat esbrinant al voltant de la població. Ara bé, tots els entrebancs s'han conjugat a l'hora d'obtenir les dades necessàries. El padró de 1991, no recull ni tant sols la relació amb l'activitat dels empadronats. Ens hem hagut de conformar en tractar aquest tema atenint-nos a les dades que hem pogut disposar.

VIII. 1. ELS GRANS SECTORS DE L'ACTIVITAT.

En principi caldria diferenciar els termes població activa i ocupada. Ocupats són els que hi treballen i actius són aquests juntament amb els aturats. Fem aquesta indicació per no confondre més endavant ocupació i activitat. Per exemple als padrons de 1960 i 1975, el terme aturat no s'enregistra o té qualificacions força incertes. Hem pres únicament la població ocupada.

Una lectura comparada dels anys 1960 i 1975 ens dona la clau del canvi sofert a l'economia. Al quadre XXXVIII hi tenim els percentatges que relacionen la població ocupada amb els grans sectors econòmics.

Quadre XXXVIII

Percentatges de la població ocupada de Vila-real distribuïda per grans sectors econòmics (1960, 1975 i 1981).

	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis
1960 Vila-real				
Homes	50,4	13,6	8,8	21,2
Dones	0,2	1,3	0,0	4,4
Total	50,6	14,9	8,8	25,6
1975 Vila-real				
Homes	18,9	34,6	12,0	13,9
Dones	0,5	13,4	0,1	6,7
Total	19,4	48,0	12,1	20,6
1981 Vila-real				
Total	18,6	34,4	9,7	37,3
1990 Plana Baixa				
Homes	10,8	26,1	7,5	20,1
Dones	4,3	14,5	0,1	16,6
Total	15,1	40,6	7,6	36,7

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals (1960 i 1975), Cens de població INE (1981) i Enquesta Sòcio-demogràfica IVE (Plana Baixa, 1990).

El primer que més destaca, és el fort descens del percentatge d'ocupats a l'agricultura. Al 1960 més del 50% dels actius eren agraris, tot i que cal pressuposar que amb una taxa d'ocupació de les dones del 0,2% en aquest sector, les dones no hi són comptabilitzades.

Quinze anys després, el procés d'industrialització ha estat tant fort que els actius agraris representen sols el 19,4% de la població ocupada. Al 1975 és el sector indústria el que ha pres l'avantatge amb el 48% de l'ocupació i d'aquest percentatge el 13,4% correspon a l'ocupació de les dones. La industrialització ha estat una porta oberta per a incloure a la dona en el procés productiu.

Dels altres sectors, el de la construcció és el que ha tingut un major creixement, baixant percentualment el pes dels serveis, tot i que aquest

últim sector manté una ocupació femenina del 6,7%, mentre que els homes tenen percentatges semblants entorn al 12-13% en els serveis i la construcció.

Amb les dades del cens de 1981 podem constatar la davallada un poc més del sector agrari i també la dels ocupats en el sector industrial i de la construcció. Per contra els serveis tenen el 37,3% de la població ocupada, situant-se per davant del sector industrial amb un percentatge del 34,4% dels ocupats. Es comença a manifestar una tendència cap a la terciarització. Açò ocorre quan els avanços tècnics incorporats a la indústria fan que aquesta requereisca cada vegada menys capital humà, que es desplaça cap als serveis.

Valga per últim fer la comparació d'aquests percentatges amb els que tenim per al conjunt de la Plana Baixa de l'any 1990. Al conjunt comarcal el pes de l'ocupació en el sector industrial és del 40,6%, pròxim al del sector serveis (36,7). Encara té l'agricultura un 15,1% de la població ocupada i la construcció el 7,6%. Les dones tenen una major presència en els serveis (16,6%) però també a la indústria en són actives el 14,5%.

És el sector industrial el que marca les pautes d'ocupació arreu del conjunt comarcal, encara que l'agricultura comercial és bàsica per mantenir altres subsectors: alimentació, fusta, inclús sectors de serveis com el transport de la fruita per carretera.

VIII. 2. ELS PRINCIPALS SUBSECTORS ECONÒMICS.

Per completar la informació (quadre XXXIX), hem desagregat el sector de l'activitat en els principals subsectors econòmics. Del 1960 al 1975 s'ha produït un trasbalsament de l'ocupació des de l'agricultura cap al sector industrial. Són els subsectors de la ceràmica, metall/tallers i també la construcció els que han absorbit més mà d'obra.

Els que al 1960 en l'agricultura es classificaven com a jornalers, han triat altres activitats amb remuneracions més bones i segures, deixant la incertesa del jornal a «collir» per «l'obra», els tallers i les fàbriques de taulell. La major oferta de treball del sector industrial ha acollit gran part

del capital humà que es dedicava a l'agricultura, no tant sols els jornalers sinó també menuts propietaris que veuen en una ocupació fixa no pocs avantatges econòmics. La indústria també ha estat capaç de donar treball als immigrants que des de 1960 han anat arribant. Com assenyala Ortells, en l'any 1981, els barris amb més població immigrada eren els de major activitat industrial amb més del 50% dels seus actius (57).

Quadre XXXIX

Percentatges de participació dels ocupats, en els principals subsectors econòmics, Vila-real (1960 i 1975).

Subsectors Econòmics	1960	1975
Agricultura	49,8	18,6
Ramaderia	0,8	0,8
Construcció	8,9	12,1
Tèxtil	0,4	0,6
Fusta/Paper	2,2	6,1
Ceràmica	2,4	14,6
Química	0,0	0,7
Metall	6,4	10,0
Ind. Vàries	2,5	4,7
Alimentació	1,0	11,3
Transport	2,5	2,7
Comerç	6,6	4,6
Sanitat	0,5	1,3
Ensenyament	1,0	2,0
Banc/Adm.	4,5	3,8
Serveis	10,4	6,1

Font: Elaboració pròpia a partir dels Padrons Municipals.

El ram de l'alimentació, comprés majoritàriament pels magatzems de taronja, ha conegut un gran desenvolupament. Aquest punt caldria matissar-lo. És un sector insignificant l'any 1960, però cal pensar que les dones que treballaven als magatzems, com que ho feien sols a la «temporà», no es replega la seva activitat. En 1975 és un sector molt important de l'economia, l'únic on les dones són més que els homes (870 dones front a 450 homes). Les dones han anat ocupant part de l'activitat al sector industrial amb certa representativitat en els subsectors de la ceràmica, fusta i paper, a banda d'altres activitats considerades com més tradicionals dintre dels serveis: comerç, sanitat, ensenyament o feines de neteja.

VIII. 3. ELS INACTIUS.

Aquest col·lectiu contempla als jubilats que han finalitzat la seua relació amb l'activitat, els menors, estudiants i també al grup de dones dedicades a les feines de la llar. Hem tret percentatges de la importància que té cadascun d'aquests grups dintre dels inactius (quadre XL).

Quadre XL

Percentatges de població inactiva, Vila-real (1960-1991).

Anys	Jubilats	Estudiants	Feines llar	Altres
1960	9,23	37,84	52,93	0,00
1970	14,30	46,54	37,46	1,70
1986	21,60	47,16	30,09	1,15
1991	25,75	46,36	27,37	0,52

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Cens de població INE (1960 i 1970), Padró Municipal IVE (1986) i dades provisionals del Cens IVE (1991).

Al 1960 el percentatge més elevat el tenien les dones dedicades a les feines de la llar, quasi totes les dones eren comptades en aquest grup, perquè la seua possible ocupació, al camp, magatzems etc., no era considerada com activitat. En 1970 es produeix l'ascens dels menors i dels estudiants que suposen al 1986 la meitat dels inactius, sols al 1991 davalla el seu percentatge.

El grup de jubilats ha anat en progressiu augment. L'any 1991 ja suposen una quarta part dels inactius, mentre que ha davallat el percentatge de dones que resten a casa, en part degut a la seua incorporació al treball i també per la major pressió dels altres dos grups. L'any 1991 el nombre total d'inactius és de 17.378 persones. La distribució a l'estructura per edats explica fonamentalment els percentatges que assoleix cadascun dels grups d'inactius i el seu pes dintre del conjunt.

VIII. 4. TAXES D'ACTIVITAT, OCUPACIÓ I ATUR.

La taxa d'activitat relaciona el nombre total d'actius amb el total de la població de 16 anys i més (58). Nosaltres hem pres l'edat mínima de 10 anys per a les taxes de 1960 i 1975 perquè per dalt d'aquesta edat ja hem trobat infants treballant. La taxa d'ocupació era el 1960 del 42,44% (quadre XLI). Les dones sols suposaven dintre d'aquest percentatge el 4,76% (com dèiem pot ésser una taxa infravalorada).

Al 1975 la taxa d'ocupació ha pujat al 43,69%. Hi ha més persones ocupades, tot i considerant l'augment de la població que s'ha produït. La indústria ha ofertat llocs de treball suficients per fer pujar la taxa

58 Tenint en compte que la població total es refereix normalment als major de 16 anys, les taxes utilitzades han estat:

$$\text{Taxa d'activitat} = \frac{\text{Actius}}{\text{Població total}} \times 100$$

$$\text{Taxa d'ocupació} = \frac{\text{Ocupats}}{\text{Població Total}} \times 100$$

$$\text{Taxa d'atur} = \frac{\text{Aturats}}{\text{Actius}} \times 100$$

Quadre XLI

Taxes d'activitat, ocupació i atur de Vila-real (1960-1991), província de Castelló i País Valencià (1991).

	Taxa d'activitat	Taxa d'ocupació	Taxa d'atur
1.960 Vila-real			
Homes	----	84,67	----
Dones	----	4,76	----
Total	----	42,44	----
1.975 Vila-real			
Homes	----	70,91	----
Dones	----	17,61	----
Total	----	43,69	----
1.986 Vila-real			
Homes	73,03	64,42	11,79
Dones	27,63	21,88	20,80
Total	49,77	42,62	14,35
1.991 Vila-real			
Total	53,76	46,62	13,27
1.991 Castelló			
Total	52,70	46,60	11,60
1.991 País Valencià			
Total	51,10	43,10	15,70
1991 Espanya			
Total	49,09	41,07	16,35

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Padrans Municipals (1960 i 1975), Padró IVE (1986), dades provisionals del Cens IVE, Vila-real (1991), estadístiques d'ocupació, Conselleria de Treball i Afers Socials, Castelló (província) i País Valencià (1991).

d'ocupació que inclou un percentatge més elevat de dones, essent ocupades el 17,61%. A l'any 1986 la taxa d'ocupació és del 42,62%, mentre la taxa d'activitat se situa en el 49,77%, enregistrant-se una taxa d'atur del 14,35%. L'atur és ja un important fenomen que incideix en la població activa, mantenint al marge de l'ocupació un nombrós grup de persones amb capacitat per a treballar. La seua incidència es deixa sentir fortament en els grups d'edat entre 16 i 29 anys (1.332 aturats). La taxa d'activitat

femenina ha anat pujant fins a situar-se en el 21,88% i la dels homes suposa el 64,42%.

En 1991 la taxa d'activitat situada en el 53,76% (relacionada amb la població de 15 i més anys) és més elevada. L'arribada a l'edat de treballar de les generacions més nombroses, nascudes els anys setanta, ha fet augmentar el nombre d'actius. La taxa d'ocupació també és més elevada (46,62%) absorbint en part aquest augment de població activa, tot i que la taxa d'atur se situa en el 13,27% dels actius (entre 15 i 29 anys hi ha 1.241 aturats).

Aquestes taxes estan més pròximes a les provincials i més allunyades de les del conjunt del País Valencià, que té una taxa d'atur més elevada (15,7%) amb una menor taxa d'activitat (51,1%). Els indicadors que es recullen per a Espanya encara són més greus taxes d'atur del 16'35% sobre una taxa d'activitat de sols el 41'07%.

Ens trobem en una etapa clau. A hores d'ara el major percentatge d'inactius se situa encara en els estudiants (l'allargament de l'etapa formativa fa romandre al grup d'inactius un fort contingent de joves, entre 15 i 19 anys hi ha 837 ocupats i 1.883 estudiants). Aquests, tard o d'hora, deuran incorporar-se al mercat de treball. A curt termini les taxes d'activitat seguiran pujant i si l'oferta no aconsegueix absorbir aquesta major població activa, seguiran havent taxes d'atur elevades.

Cal comptar també que no tardarem en assistir a un nou procés. La forta caiguda de la fecunditat d'ençà els anys vuitanta farà inevitablement davallar les taxes d'activitat (els canvis demogràfics han estat molt sobtats i oposats). Aquestes minvades generacions proporcionaran cada volta menys actius. Açò pot tenir com a compensació a mig termini unes majors taxes d'ocupació i pot propiciar una major participació de la dona en l'activitat productiva, passant a perdre posicions dintre del grup d'inactius. Aquesta solució pot donar viabilitat al procés, però a llarg termini i de mantenir-se una fertilitat per baix del reemplaçament de les generacions, el major pes dintre dels inactius acabaran assolint-lo els jubilats. Caldrà pendre mesures al respecte perquè les noves generacions, força minvades, no podran mantenir una població cada vegada més envellida.

Aquesta hipòtesi de futur, que ja es deixa sentir com a preocupant, sembla encara llunyana, mentre assistim en l'actualitat a taxes d'atur tant elevades. El handicap és encara aconseguir la plena ocupació.

IX. PREVISIONS DEMOGRÀFIQUES FINS L'HORITZÓ DE L'ANY 2.001

Per concloure l'anàlisi hem cregut necessari introduir un epígraf dedicat a la prospecció demogràfica, projectant l'estructura per edat i sexe de l'any 1991 fins el 2001, per veure com evolucionarà aquesta en els propers 10 anys. La confecció d'aquestes projeccions s'ha basat en el programa informàtic «DEMOS» (59), que empra l'estructura de la població per grups quinquennals i desagrega l'impacte de les variables de naixements, defuncions i saldo migratori. L'hipòtesi de la projecció és única. Es tracta d'una projecció oberta que inclou el saldo migratori i que manté la natalitat i la mortalitat en els mateixos índexs que l'any 1991. La natalitat s'entén desagregada per l'edat de la mare i la mortalitat i el saldo migratori segons el sexe i distribuït en grups quinquennals. Les hipòtesis amb les quals hem confeccionat les projeccions són les següents: hem mantingut el nombre i la distribució de les variables demogràfiques de l'any 1991, perquè hem constatat que s'observa molt poca variació en les taxes als darrers set anys.

59 BOSQUE, J., MORENO, A., MUGURUZA, C. i altres.: *Demos. Un programa para el estudio con ordenador del crecimiento de la población*. Cuadernos del ICE. Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1.990.

La mitjana de naixements del període 1986-92 és de 310 naixements, la mitjana de defuncions de 431 i la mitja de saldo migratori de 133 persones, xifres gaire bé equivalents a les introduïdes en la projecció.

La natalitat l'any 1991 i 1992 ha pujat en nombre absolut respecte als anys anteriors, encara que la diferència de ambdós anys és tant sols d'un infant. Pressuposant que es mantinga la natalitat al nivell de 1991, hem introduït la taxa de l'11,6‰, un punt més elevada que la taxa de natalitat del període 1986-90, tot i pensant per als anys vinents, un cert augment de la natalitat respecte de l'últim quinquenni dels anys vuitanta.

La mortalitat, l'any 1991, té una taxa del 8,7‰, taxa que mantenim com indicativa d'una pràctica estabilització de la mortalitat, que per al quinquenni 86-90 era del 8,2‰. Els saldos migratoris han sofert alts i baixos anuals que van des d'un mínim de 9 en l'any 1986 a un màxim de 275 l'any 1989. La xifra de l'any 1991 estaria poc més o menys en un terme mitjà.

La desagregació de totes les variables incideix sobre la fiabilitat de la projecció. Pressuposem aquesta distribució semblant a la de l'any 1991 on no s'aprecia mortalitat infantil, natalitat màxima en el grup de dones 25-29 anys i saldo migratori major als grups de 20-24 i 25-29 anys.

Una projecció sobre un col·lectiu de població tan restringit és arriscada, perquè qualsevol canvi per menut que siga pot tenir més incidència que sobre un col·lectiu major. La intenció fonamental no és sols fixar un nombre final d'habitants, sinó que l'exercici ens permeta tenir idea de l'evolució de l'estructura per edats. En aquest aspecte les dades que ens ofereix la projecció ja son prou fermes.

Les dades de base utilitzades per a la projecció tenen una importància cabdal; aquestes dades han estat les que ofereix el Padró Municipal de Vila-real a data 1-1-92. Aquest mateix any s'inclouen al Padró Municipal 745 altes per omissió (degut a una subinscripció en el moment de la renovació padronal). Aquestes altes introdueixen una certa distorsió i deuriem en tot cas ser sumades al nombre final d'habitants que resulta de la projecció.

Figura 28

Projecció de la població de Vila-real, any 1996.

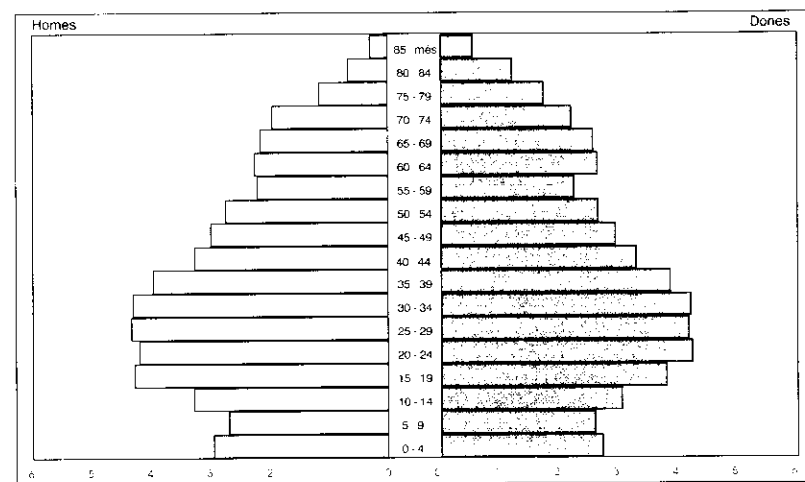
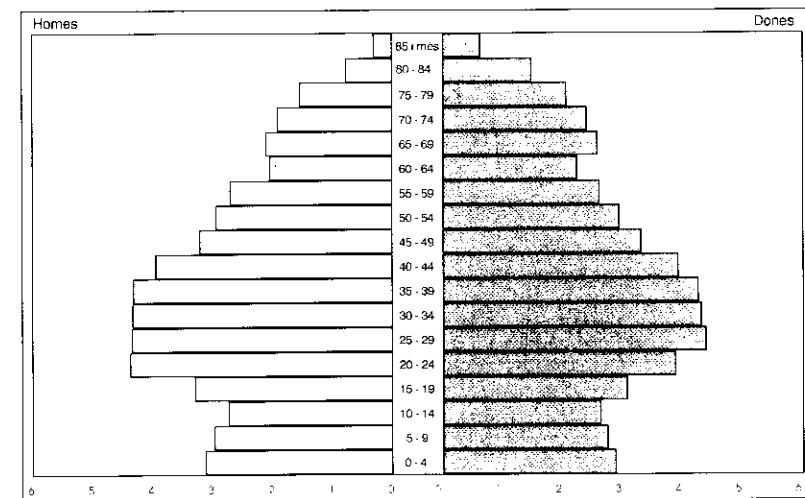

Figura 29

Projecció de la població de Vila-real, any 2001.

Formalitzar la hipòtesi d'un envelliment continuat és el que podem extraure d'aquestes previsions. Les piràmides simulades dels anys 1996 i 2001 fonamenten aquesta hipòtesi.

Tot i mantenint una taxa de saldo migratori positiu del 2,9‰, al 1996 (figura núm.28), s'aprecia un augment de la taxa d'envelliment al 84,1. El primer esglaó de 0-4 anys és un poc més ample que els situats immediatament per dalt, i deu haver una certa recuperació de la natalitat respecte dels anys 80, encara que es manté un índex sintètic de fecunditat d'1,36 fills per dona. La fecunditat se situa per baix del reemplaçament de les generacions. Hi ha més naixements relacionats amb l'augment de dones en edat fecunda. Mantinent-se una taxa de creixement natural del 2,8‰, el nombre final d'habitants serà de 39.326. Quan es renove el padró l'any 1996 difícilment pujarem molt més d'aquesta xifra.

La característica fonamental de la piràmide del 2001 (figura núm.29), és el manteniment d'un cos central molt ample que reflexa els canvis bruscos dels comportaments en la fecunditat, on precedeixen taxes de natalitat elevades els anys seixanta i setanta a unes generacions molt minvades els anys vuitanta. Amb la permanència d'una fecunditat que dona un índex sintètic d'1,43 fills per dona, ja no es tracta d'un entrant en la base sinó del manteniment de tota l'estructura per unes generacions entre 0 i 19 anys excessivament retallades. La taxa d'envelliment se situarà ja en el 92,4% i la taxa de dependència en el 46,6%. Ja no creiem que es pugui parlar de creixement de la població sinó de pràctica estabilització.

PART II. MORFOLOGIA URBANA

I. SÍNTESE DE L'ORIGEN DE LA CIUTAT

Les campanyes de conquesta que al segle XIII dugué a terme Jaume I, Rei d'Aragó, per terres valencianes, marquen sense dubte l'abans i el després d'una nova configuració del territori i el procés de desenvolupament dels nuclis de poblament que ja hi eren o van començar d'aquesta fita el seu esdevenir històric. La conquesta comença per Ares i Morella, segueix amb el setge de Borriana, el 16 de juliol de 1233, el 1238 ja és conquerida València i l'any 1234 li és atorgat a aquesta ciutat un nou Codi Foral que va estar redactat el 1250.

El territori costaner que unia el port fluvial de Tortosa amb la ciutat de València, es converteix en un indret de primera importància estratègica, degut a dues qüestions: en primer lloc, la creació d'una xarxa de ciutats que suposaven un sistema de cabotatge que recolzés l'ajut de la flota catalana i en segon termini, a l'ésser creat un nou camí terrestre que anava pels corredors litorals des de Tortosa a Almenara i donava preponderància als interessos catalans front als aragonesos (1).

1 BARCELO, M. C., DOMINGO, C., TEIXIDOR, M. J.: "El papel de las ciudades en la configuración del Reino de Valencia". *Quaderns de Geografia*, núm. 34, València 1984, pp. 63-80.

L'arribada dels cristians introdueix un nou esquema organitzatiu establint un veritable canvi en l'ordenació espacial del poblament d'aleshores. Com assenyala Ortells, el 30% dels pobles de la Plana inicien el seu camí a partir del segle XIII, la major part d'ells al litoral (2). Quant a la plana costanera, hi havia un poblament escàs i dispers de caire rural. Només algunes alqueries vorejades de paret, com Borriana i Moncofa i cases disperses a Xilxes i la Llosa (3) formaven assentaments de certa importància. Els centres de població se situaven a les serres interiors amb nuclis com Onda, Artana i Eslida (4).

A mesura que la conquesta s'afiança al territori, se succeeixen les noves fundacions, Vinaròs, Benicarló, Orpesa, Castelló, Almassora, Vila-real i Nules en son exemples (5). Per tant, el motiu fundacional de Vila-real sembla estar dintre d'aquest context (6) i es desdiiu d'afirmacions que hi parlen com si d'un caprici del Rei es tractés. Cal replegar motius addicionals com el contenir possibles insurreccions de musulmans que habitaven a les serres interiors (7). O bé motius econòmics per la possibilitat

de convertir en regadiu una zona de terres abundants i allunyada de Borriana. També pot ésser per la necessitat de nous repartiments de terres entre els empleats de la casa reial o la dels infants, que no havien estat inclosos en donacions anteriors (8). Dissset empleats compta Ferrer entre els nous pobladors de la vila (9).

Les prioritats que sorgeixen després de la conquesta es basen en garantir els assentaments cristians. Per aquest motiu s'emprèn la dotació d'un sistema de recs que es resol amb la construcció de noves sèquies (10). En el cas de Vila-real es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó el document pel que el propi rei En Jaume I ven les seves rendes a Borriana, per construir una nova sèquia a Vila-real (11).

Ara bé, el que se suposa més important, és aconseguir una repoblació efectiva. Ramon Muntaner refereix, tal vegada inflant el part de guerra, que el setge de Borriana permet l'evacuació de 7.032 moros, que sortiren cap a les zones d'influència musulmana (12). Gual Camarena ens presenta la problemàtica musulmana (13) que degut a una política duta per Jaume I de capitulacions, permet restar als musulmans en les seves terres amb certes condicions i pactes. Així la població musulmana al segle XIII l'estima en quatre o cinc vegades superior a la cristiana, amb el que aquesta superioritat demogràfica suposa per a la seguretat del territori, que donaria lloc a la sublevació musulmana d'Alazdrach i altres revoltes a finals del regnat de Jaume I (14).

2 ORTELLS CHABRERA, V. M.: *Geografía urbana y del poblamiento en la Plana de Castelló*. Premi Humanitats "Ciutat de Castelló". Ajuntament de Castelló. 1987, p. 84.

3 ORTELLS CHABRERA, V. M.: *op. cit.* p. 82.

4 BARCELO TORRES, M. C.: "L'Alfondeguilla y Castro. La situación de los mudejares de Castellón en el siglo XIII". *B.S.C.C. LVI*. 1980, pp. 126-137.

5 ROSSELLÓ VERGER, V. M.: "Villas planificadas medievales del País Valenciano". *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* 7. ed. Universidad Complutense. 1987, pp. 509-525.

"Los ejemplos más perfectos de villas planificadas y levantadas generalmente ex novo, son fundaciones de Jaime I y sus inmediatos sucesores, casi todas ellas en el camino meridiano litoral ...", p. 524.

6 TORRES BALBAS, L.: "La Edad Media". En *Resumen histórico del urbanismo en España*. I.E.A.L. Madrid 1968, pp. 77-85.

"Hecho fundamental para comprender nuestra historia ... es la razón, casi siempre militar, de la fundación en la Edad Media de la inmensa mayoría de las villas y ciudades, no nacidas de un mercado, como muchas de las extranjeras ... Su creación respondió, pues a una necesidad momentánea, persistieron luego con vida lánguida y tenacidad asombrosa durante siglos". pp. 72 i 73.

7 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: "Desarrollo urbano de Villarreal". En *Datos para la historia de Villarreal*. T. I. Ajuntament de Vila-real, 1972, pp. 147-162.

8 FERRER NAVARRO, R.: "Una fundación de Jaime I: Villarreal". *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*. T. X. Saragossa. 1975, pp. 403-437.

9 FERRER NAVARRO, R.: *op. cit.* p. 23.

10 BARCELO, M. C., DOMINGO, C., TEIXIDOR M. J.: *op. cit.* p. 70.

11 Citat per FERRER NAVARRO, document núm. 3. A.C.A. reg. 19 fol. 128 vº.

12 MUNTANER, R.: *Crònica*. ed. Barcino, Barcelona, 1927.

13 GUAL CAMARENA, M.: "Mudejares Valencianos. Aportaciones para su estudio". *Saitabi* VII. València, 1949, pp. 165-199.

14 GUAL CAMARENA, M.: *Las Cartas Pueblas del Reino de Valencia*. Presidència 1989, ed. Generalitat Valenciana, p. 210.

Així, la necessitat d'una repoblació cristiana es feu patent i explica l'interés reial pels assentaments de nous pobladors que amb la modalitat del repartiment individual, confereix a cadascun terres i horts als nuclis de màxim valor estratègic (15).

Tota mena de franquícies, cartes pobles i privilegis en son atorgats per afavorir els nous poblaments, que van donar com a resultat la creació del Municipi, una de les institucions més avantatjoses i democràtiques de l'Edat Mitjana (16).

El 20 de febrer de 1274 li és atorgada a Vila-real Carta Pobla segons Furs d'Aragó. Aquesta data ha estat emprada com a fundacional, encara que autors com Viciàna diuen que es va començar a edificar anteriorment (17) i Ferrer cita documents de donacions fetes abans d'aquest moment (18).

II. VILA-REAL: LA FUNDACIÓ I EL CLOS MEDIEVAL

Vila-real, sembla ésser junt amb Almenara l'únic nucli de nova fundació de la Plana (19) i respon en la seua morfologia a un sistema de planificació ortogonal o en quadrícula que enllaça amb l'arrel cultural mediterrani, des de Mohenjo-Daro o Kahun, passant per les ciutats hipodàmiques i els campaments romans (20). Aquesta configuració perfectament regular del seu plànol primigeni ha estat exemple de l'urbanisme medieval planificat (21) connectat per les similituds del seu traçat amb les bastides franceses de terres aquitanes com Villeneuve Sur-Lot, Montpazier (creada al 1284) i altres, planificació que es transmesa als campaments militars com el cas del campament de Santa Fe a Granada, establert pels Reis Catòlics i després a les fundacions colonials en terres americanes.

15 VICENS VIVES, J.: *Historia Económica de España*. ed. Vicens-Vives. Barcelona. 1959, p. 787.

16 CHUECA GOITIA, F.: *Breve historia del urbanismo*. ed. Alianza, Madrid, 1982, p. 93.

17 VICIANA, M. DE: *Cronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*. Universitat de València. Departament d'Historia. ed. facsimil de la edició de 1564. València 1972. Tom III.

18 FERRER NAVARRO, R.: *op. cit.* p. 401.

19 ORIÉLLS CHABRERA, V. M.: *op. cit.* p. 83.

20 CHUECA GOITIA, F.: *op. cit.* p. 102.

21 TORRES BALBAS, L.: *op. cit.* pp. 122-123.

Torres Balbas addueix que aquest model d'assentament és justificat com de ciutat ideal pel teòleg Fra Eiximenis (1340-1409), que coneixedor de ciutats estrangeres traça tota una teoria urbanística preludi del Renaixement (22). L'historiador Doñate apunta l'hipòtesi que Eiximenis va conèixer Vila-real (23) i que aquest fet li va inspirar el capítol tercer de la seua obra «*Lo Crestià*», que anomena «*Quina forma deu haver ciutat bella e bé edificada*». Les similituds de la «ciutat bella» del frare franciscà i la antiga vila son gairebé sorprenents:

«Al mig de cada costat deu esser un portal principal que sia lluny de cascun angle de mur seu per cinchcents passes: e del portal d'orient fin al portal de ponent pas carrer gran e ample traversant tot la ciutat de part en part: semblant sia del portal principal que guarda mig jorn fins al altre principal qui guarda tremontana» (24).

De la descripció dels principals elements de defensa de la Vila esmentats per José Mª Doñate (25) i del plànol (Figura núm.1) que l'historiador ens proporciona, veiem quins serien els portals principals que van ésser construïts en primer lloc, anomenats de València, d'Onda, de Castelló i d'Enmig, així com la configuració de la trama de carrers que encara avui s'endevenen al traçat actual, pel que els urbanistes han anomenat llei de persistència del plànol (26). Els carrers principals formarien un encreuat (que ens recorda al Cardus i Decumanus dels campaments romans), amb l'eix transversal anomenat carrer Major, el que avui són els carrers Sant Domènec i major Sant Jaume. Travessant perpendicularment, estaria l'eix longitudinal, format pels carrers Comte Albay i la vorera de la plaça Major fins a l'avinguda de la Murà. Paral·lels al carrer Major estarien el d'Amunt i el d'Avall que son ara els carrers Sant Antoni-Sant Roc i Desamparats-Cova Santa respectivament.

22 TORRES BALBAS, L.: *op. cit.* p. 152.

23 DOÑATE SEBASTIÀ, M.: «*La festa de la Puríssima ...*» en *Datos para la historia de Villarreal*. Tomo V, Ajuntament de Vila-real, 1982, pp. 243-248.

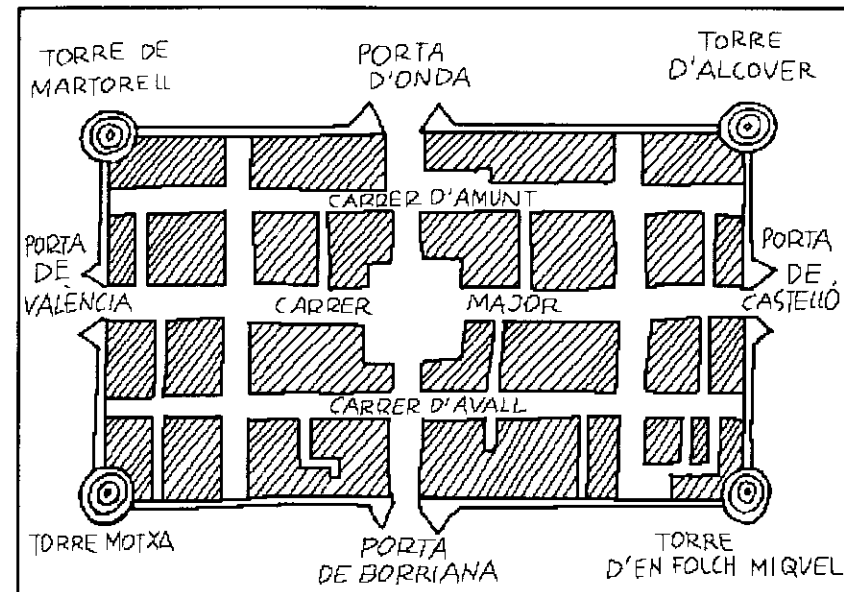
24 EIXIMENIS, F.: *Lo Crestià*. Edicions 62. Barcelona 1983, pp. 310

25 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: *op. cit.* en «*Desarrollo urbano ...*». p. 157.

26 CHUECA GOITIA, F.: *op. cit.* p. 34.

Figura 1

Vila-real plànol de la antiga vila.

Aquestes dues vies principals dividien el recinte en quatre «quarters», anomenats Sent Julià, Sencta Llúcia, Sencta Maria i Sencta Catherina (27) i la seva confluència formava la plaça de la Vila, anteriorment porxada en els quatre angles, de qualitat urbanística inqüestionable que va estar ampliada a costa d'extirpar en mal hora la doble illa del Convent de les Dominiques i «Ca la Vila» (28).

27 EIXIMENIS cita:

“E per consegüent la ciutat hauria quatre cuartons principals: ço es quatre parts: es cascun part poria hauer plaça gran e bella: e en cascuna part poria star qualche gent special”.

28 ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *op. cit.* p. 520.

Així, quan Torres Balbas ens parla de les places de Sant Pau de Girona, d'Ainsa en Osca o de les franceses d'Auvillans, Montauban i Montpazier, podem veure sense posar-li gens d'imaginació quina va ésser la plaça porxada de la nostra vila:

«Tienen estas plazas amplios soportales abiertos por arcos bajos y desiguales, agudos y semicirculares, de mampostería y sillería. Los edificios que las cierran suelen ser desiguales, pero la unidad se logra, a pesar de lo vario de sus arcos, por los soportales que bordean todo su perímetro» (29).

Formant un paral·lelogram en forma de rectangle, que envoltava tot el traçat, estaria el mur, construït amb dos llenços de seixanta centímetres d'amplada i omplert al seu dintre de terra, aquest mur tindria al complet un metre vint d'amplada i vorejaria els actuals carrers de l'avinguda de la Murà, Pere III, Zumalacarregui i el carrer Ecce-homo (encara que més endarrerit de l'actual façana de les cases), anant a tallar l'església arxiprestal pel lloc on ara és la pica de baptisme en sentit longitudinal.

Al voltant del mur en la part externa se situaria el vall de secció trapezoïdal, amb dotze metres d'amplada per la part de dalt i nou metres d'amplada al fons, amb una alçada o profunditat de vuit metres (30), així com una berma (31), de deu metres que posteriorment seria emprada com a espai edificable, la qual cosa augmentaria el perímetre de l'antiga vila essent el mur completament cobert per les edificacions (32). Al Padró de la Propietat Urbana de 1843 (33), es confirma aquesta hipòtesi, en tant que el pany de cases situades a l'espatlla del mur al carrer Ecce-homo son incloses dintre del Raval d'Onda (no dintre de la Vila) com deuria ésser en temps pretèrits quan el mur encara existia.

29 TORRES BALBAS, L.: *op. cit.* p. 161.

30 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: "La Torre Motxa" en *Datos para la historia de Villarreal*. Tomo V. Ajuntament de Vila-real, 1982, pp. 161-180.

31 Al diccionari Pompeu Fabra arpleguem el terme berma:

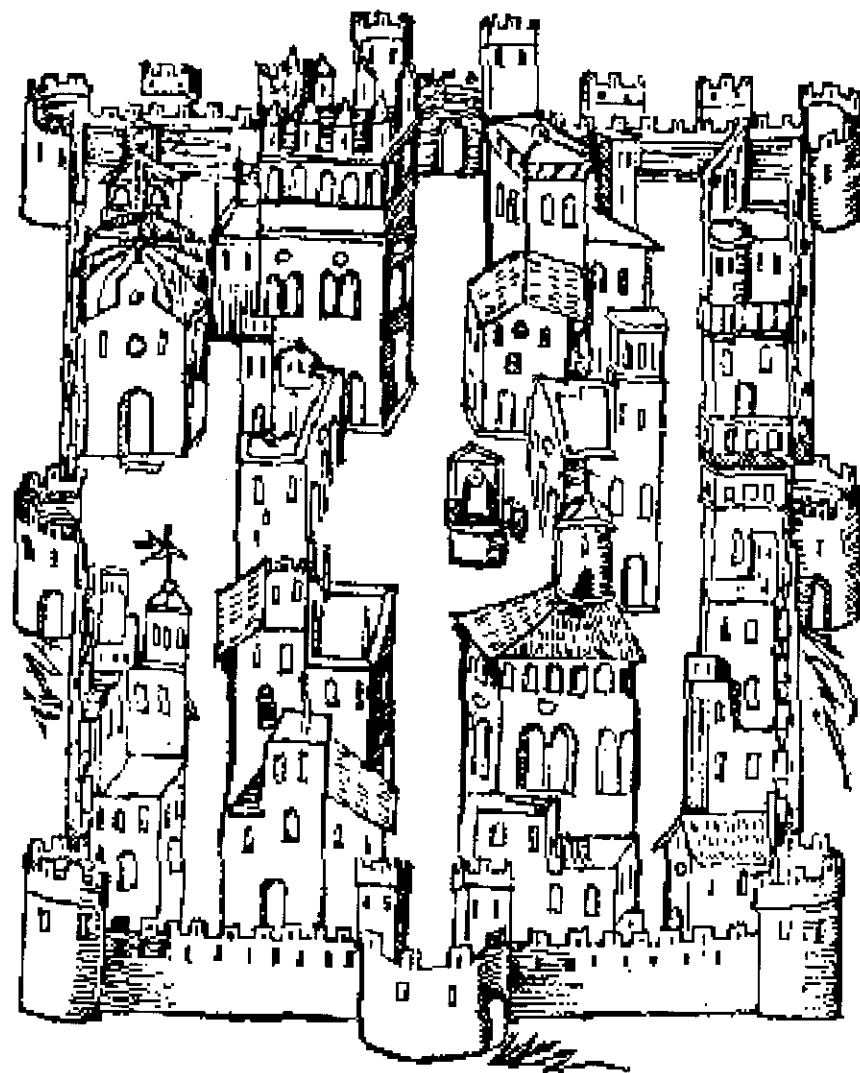
"Espai estret pla al peu del parapet i en la part superior del terraplè al llarg del vall".

32 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: *op. cit.* "La Torre Motxa". Mapa apèndix.

33 Arxiu Municipal de Vila-real. Padró de bens 1843. T. VIII doc. 895.

Figura 2

Vila-real segle XVI, segons Viciana.

Als quatre vèrtexs del mur se situarien les torres anomenades d'En Martorell, d'Alcover, d'En Folch i la torre Motxa. Tant mur, com torres i vall començaren a edificar-se al mateix temps que la Vila (34) i la seva conservació i tasques de reconstrucció com la de la torre Motxa refeta l'any 1410, suposen un constant esforç a l'hisenda municipal. Finalment, al segle XVI, culminant amb aquestes tasques estarien les reformes realitzades per Joan Cervelló entre 1543 i 1548 que porta a cap la construcció dels baluards situats front als portals principals amb la construcció de troneres i arpilleres, i les obres que encarregades per Felip II el 1563 realitza Joan Baptista Antonelli (35).

Els edificis principals se situaven al voltant de la plaça: així, la sala, l'obrador, els hostals, l'almudí, la taverna i la primitiva església esmentada per Viciana:

«La yglesia principal de la villa es so titulo de Santiago Apostol... Esta yglesia fue pricipiada a VI de abril año MCCLXXXVIII. Según entedi por auctos públicos conservados en el archivo de la villa...».

Deuria ésser la que apareix al seu gravat (Figura 2) i estaria ubicada al solar mateix de l'actual casa abadia, amb la nau central paral·lela al mur. La seva entrada principal donaria al pla de l'església, el lloc on ara és el campanar i la placeta enreixada. Tenia porta d'accés secundària pel carrer d'Amunt, actual Sant Roc (36).

34 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: *op. cit.* "La Torre Motxa". p. 168

35 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: *op. cit.* "Desarrollo urbano ...". p. 151

36 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: "Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida" en *Datos para la historia de Villarreal*. Tom V Ajuntament de Vila-real, 1982. pp. 7-42.

II. 1. ELS PRIMERS RAVALS.

La fórmula emprada pel rei En Jaume, per atraure pobladors a la vila fos la dels repartiments mitjançant donacions concretes a títol personal. Aquestes donacions es composaven de terres i un solar per a edificar o casa i comportaven l'obligatorietat d'aveïnar-se i no vendre les terres durant un temps. Els inicis del poblament a Vila-real, degueren ésser força durs a pesar de les nombroses donacions fetes pel Rei (37). Alguns d'aquests primers pobladors abandonaren les terres i cases que els havien estat atorgades.

Pere III, intenta recompondre l'establiment de pobladors. Ho demostra el que l'any 1276 ordena al seu batlle a Vila-real Salomó Vidal, citar als pobladors absents amenaçant-los de la pèrdua dels seus béns cas de no tornar (38) i confirma les donacions que fa Salomó Vidal de terres que havien estat atorgades per abandó de la vila dels seus propietaris, alhora que concedeix al seu batlle a València, Muç de Portella, llicència i plens poders per fer noves donacions a Vila-real (39).

Pocs pobladors tindria la vila quan la necessitat d'habitants força a En Pere III, a enviar una carta als moros que habiten les poblacions frontereres amb Múrcia, Biar i Castalla, convidant-los a vindre i concedint-los alhora protecció i custòdia especial, fundant per ells una moreria fora del mur al Raval de Castelló i ordenant al seu batlle que construís per als moros casa coberta amb un corral cercat de tàpia (40). No seria molt efectiva la mesura quan el 1301, Jaume I, dona a en Guillermo de Gallifa les cases i patis que restaven sense propietari a Vila-real.

Pot ésser que per aquestes dades, encara no fos del tot complet d'edi-

37 FERRER NAVARRO, R.: *op. cit.* Cita 47 donacions fetes pel Rei Jaume I.

38 MARIA, PARE RAMÓN DE: "El Repartiment de Burriana y Villarreal" B.S.C.C. 1935, ed. facsimil, Caixa Rural de Vila-real, 1983, p. 312.

39 FERRER NAVARRO, R.: *op. cit.* document nº 5 datat el 5 de febrer de 1276.

40 FERRER NAVARRO, R.: *op. cit.* pp. 436 i 437.

ficacions el recinte emmurallat, restant d'entre les cases alguns solars, patis i horts, que més endavant serien reomplerts. Rosselló en veu una possible reserva urbana a la vora del ponent del carrer d'Amunt (41), el que nosaltres creiem seria l'hort de l'abadia que estaria intramurs.

De tota manera i seguint el traçat del camí reial, aviat comencen les cases a eixir per fora de la muralla i apareixen els raval. Al raval de València, anomenat de Santa Llúcia (ara del Carme), hi havia des dels primers temps de la fundació un hospital amb l'advocació de Sant Miquel i Santa Llúcia, que va ésser construït per especial privilegi del Rei En Jaume, concedit a Pere Dahera, situant-se a l'altra banda del barranc. Aquesta seria la primera edificació, que tenim constància, fora de la murada. Viciàna a la seua crònica, ens diu de l'hospital:

«En el arraval de esta villa por la parte de Valencia hay una yglesia antiguamente fundada... con un grande e cumplido hospital en el que hay muchas camas e aposentos necesarios para hospedar e servir a los pobres viandantes...»

En aquest raval s'establiren els artesans (teixidors, ferrers, tintorers...), inclús es crea l'hostal del Bordell, per acollir les dones de «guany» (42). Potser la coincidència amb el pla d'Eiximenis, ens dóna la raó d'aquesta ubicació:

«E spitals, lochs de leprosos, bordells e tafureries e scorriments de clavergues deuen star a la part contraria d'aquell vent que més se usa a la ciutat: per tal que lo vent aquell no tir les infeccions del dit loch, ans les luny e no les li hi leix acostar».

L'espai emmurallat deixa fora el que no s'acomoda al «modus vivendi» dels seus habitants, establint una clara distinció social entre els que hi viuen dintre i fora de la murada. D'aquest sentit de segregació de l'època naix el Raval de Castelló (com hem apuntat abans), per ubicar

41 ROSSELLÓ VERGER, V.: *op. cit.* p. 320.

42 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: *op. cit.* "Desarrollo urbano ...". p. 156

l'any 1280 la moreria. La comunitat morisca pot ser no fos massa nombrosa, ja que al 1566 es comptabilitzen 213 moriscs propietaris de terres al terme, encara que residents tots ells a Betxí i altres poblacions properes (43).

II. 2. LA CIUTAT PRE-INDUSTRIAL (S.XVI-XIX)

El que indueix realment el creixement del raval de Castelló seguint el traçat del camí reial, fou l'ermita del Rosari (ubicada al solar de l'actual temple de Sant Pasqual) i la construcció del convent dels alcantarins, que el 8 d'octubre de 1578 demanaven al Consell el seu trasllat des de l'ermita de Gràcia i el permís per fer un convent (44).

També el carmelites calçats, poc després, el 18 de juliol de 1593, demanen llicència al Consell per fundar un convent al raval de València (45).

L'interès del clercat secular per establir-se a Vila-real és indicatiu de la importància que va tenint la vila, importància que deu ésser referenciada dintre de l'ordre de les ciutats, on Vila-real té un lloc puntual. Així ho arreplega el cartògraf Abraham Ortelius a la seua obra «*Valentae Regni olim Contestanorum si Ptolomeo, Edetanorum si Plinio credimus typus*» (46), datada al 1584. Vila-real ja té cabuda, dintre de la xarxa de ciutats que conformen l'Antic Regne de València. La seua situació és determinada en aquest mapa mitjançant la silueta d'un campanar. Cap cam-

43 DOMINGO PÉREZ, C.: "Evolución de la estructura de la propiedad en la Plana de Castellón (S. XVI - XX)". *Estudios Geograficos*. 1983, pp. 371 - 393.

44 TRAVER GARCIA, B.: *Historia de Villarreal*. Imprenta de Juan Botella. Vila-real 1909 p. 562.

45 TRAVER GARCIA, B.: *op. cit.* p. 379.

46 Full 13 del *Theatri Orbis Terrarum*, que es troba en reproducció a la Biblioteca Nacional.

panar hi havia aleshores, ja que la primera pedra de la Torre del Campanar, fou posada l'any 1682, essent conclosa la dita torre l'any 1703 (47).

El que suposa el trencament del traçat de l'antiga vila medieval, fou l'enderrocament de la primitiva església, per construir-ne una de nova (l'actual església arxiprestal), l'any 1752 (48). La nova església es desdiu del mur i busca eixamplar-se fora del recinte. Antonio Ponz diu d'aquesta església:

«Ademas de la parroquia, tiene Conventos de Descalzos de San Francisco, de Carmelitas Descalzos, y de Monjas Dominicas. La Iglesia Parroquial es obra nueva de tres naves, y acaso la más grande de quantas tiene España en linea de Parroquias, atendiendo á su buque, que sobraría para una Catedral» (49).

A més de l'església i els convents esmentats, hi havia l'església de la Sang i xicotetes capelles com la dels Àngels, Sant Roc, Sant Antoni... i també l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Eren les esglésies, convents i capelles, fites urbanes importants. Al seu voltant, s'organitzava la major part de la vida social i espiritual de la ciutat, tal i com assenyala Estebanez:

«Tal vez el legado más llamativo y más vigente en el paisaje urbano actual de la ciudad renacentista y barroca sea su arquitectura eclesiástica... de tal modo cabe hablar de una conventualización de la ciudad. En efecto, el espacio ocupado por las iglesias parroquiales con sus atrios, cementerios y espacios de respeto, así como la superficie ocupada por los conventos: iglesias, cenobios, huertos, cementerios etc... y otros edificios religiosos era tal que constituían los hitos de la ciudad y determinaban el perfil del paisaje urbano y su legibilidad» (50).

Vila-real compleix aquesta afirmació de coventualització, disposant-se els edificis religiosos disseminats al llarg de tot l'espai urbà.

47 TRAVER GARCIA, B.: *op. cit.* p. 274.

48 TRAVER GARCIA, B.: *op. cit.* p. 266.

49 PONZ, A.: *Viaje de España*. T. XIII. Madrid, 1788. p. 130.

50 ESTEBANEZ ALVAREZ, J.: *Las ciudades: morfología y estructura*. ed. Síntesis. Madrid 1991, p. 37.

III. LA MORFOLOGIA DE LA CIUTAT EN BASE AL PLÀNOL DEL PADRÓ DE BENS DE 1843.

Molts esdeveniments marquen la vida de la ciutat i dels ciutadans, l'evolució demogràfica dels quals és clau per parlar d'expansió urbana. Aquesta evolució ha estat estudiada per Vilanova, que recull un creixement demogràfic al llarg del segle XVIII, duplicant-se la població entre 1700 i 1800 (51).

Aquest augment demogràfic deu marcar sens dubte el creixement de la ciutat, que podem establir i analitzar en base al primer plànol del qual disposem, el que conté el Padró de Bens de 1843 (52), que recull un plànol general i altres cinc dels barris de la ciutat: la Vila, els ravals primer i segon de Castelló, el raval d'Onda i el raval de València. També fa relació de les cases, carrers i numeració. Prenent com a base aquest plànol hem confeccionat la figura núm. 3, per establir puntualment les dimensions del plànol a la trama de carrers i illes actuals.

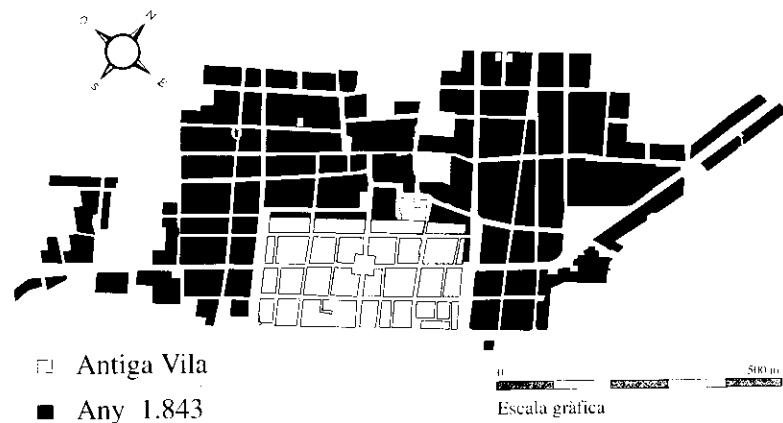
51 VILANOVA ANÓ, S.: *Gent d'ahir*. Temes Vila-realencs, sèrie III, núm.6. Ajuntament de Vila-real, 1988, p. 57.

"Creiem que el creixement real seria al s. XVIII per a Vila-real del 118% en passar la població de 3.200 habitants l'any 1700 als 7.000 habitants al 1800".

52 Arxiu Municipal de Vila-real. Padró de Bens de 1843. T. VIII. doc. 895.

Figura 3

Vila-real 1843, segons el Padró de Bens.

El creixement urbà respecte de l'antiga Vila, ha estat un creixement continu, és a dir, l'extensió de les edificacions ha estat una prolongació directa de les parts ja construïdes, seguint els eixos marcats per la malla ortogonal de la vila medieval, essent respectat el traçat i creixent els carrers com a natural continuació dels existents.

El desenvolupament de l'àrea edificada ha duplicat en extensió el recinte murat i els primers ravals, formant al seu voltant i en la mateixa disposició un compacte que s'eixampla al seu respecte en les direccions nord, est i oest i que ha dissenyat una major extensió dels ravals.

Al raval de Castelló han anat les cases fugint al llarg del camí real (53), essent un creixement lineal seguint aquest eix. El creixement continu del ravals arriba fins on els límits o barreres ho permeten. Aquestes

53 El Padró de Bens arreplega l'ubicació dels carrers, entre ells el camí real: "Comprende desde la acequia hasta el final del pueblo siguiendo por la carretera..."

54 ORTELLS CHABRERA, V.: *op. cit.* p. 113.

barreres físiques són com assenyala Ortells (54), la xarxa de drenatge natural, constituïda pel Barranquet i la Palafanga, que actuen com a barreres de l'expansió al nord-oest i al sud-oest. Sols un grup de cases han travessat el Barranquet, ubicant-se a l'anomenat carrer de l'Hospital, són el germen que organitzarà després un creixement polar i constituïran el Barri de l'Hospital.

Al sud de la Vila, no apareix cap edificació, potser per la ubicació de la sequiola que discorre en paral·lel al mur, actuant també com a continent del creixement (la sequiola discorria pels actuals carrers Pérez Báyer- Torrehermosa- Avinguda de la Murà- Barranquet). Per contra, l'altre canal d'aigua derivat de la sèquia major, la sequieta, que anava pel carrer del mateix nom (actual Aviador Franco) fins al Barranquet, no va actuar sinó com inductora del creixement, afavorint l'extensió del plànol entre la seua ubicació i la Palafanga. Cal assenyalar la necessitat del habitants de tenir prop un corrent d'aigua ja que aquesta a més de servir per al reg dels horts situats dintre de l'entramat urbà i per al bestiar, serveix per al consum humà. Tal com diu Traver (55):

«El vecindario se abastecia del agua del rio, teniendo que valerse de grandes recipientes, durante las grandes avenidas de aquel, para que reposara de ellos y beberla clarificada».

La xarxa de sèquies ha estat puntal bàsic i determinant en la organització primitiva i el creixement posterior en l'espai urbà (56).

El resum del Padró de béns dona un total de 1.919 cases distribuïdes 394 en la Vila, 483 en el raval de València, 279 en el d'Onda, 393 en el primer de Castelló i 370 en el segon de Castelló. Per aquesta mateixa època Madoz (57) dona la xifra de 4.539 veïns i 8.207 ànimes (nombre d'habitants que no difereix excessivament del que dona el primer cens de

55 TRAVER GARCIA, B.: *op. cit.* p. 232.

56 OBIOL MENERO, E.: "La dualidad espacio rural-espacio urbano en la comarca de la Plana". *Estudis Castellonencs* núm. 9. 1984-85, pp. 379-398.

57 MADOZ, P.: *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar.* (1845-50) Edició facsímil. Tom II. Alfons el Magnànim, València, 1987.

població d'època estadística de l'any 1857), encara que limita el comentari de l'aspecte urbà dient que Vila-real té 1.300 cases molt desiguals, de 14 a 60 pams d'alçada que formen diversos carrers amples i rectes. Un comentari més extens de la tipologia dels habitatges al segle XVIII el fa Gil, diferenciant clarament els tipus d'habitatges dels ravals, més austers i senzills, de les cases de dintre de la Vila (58).

Finalment, al 1900 Vila-real aplega a la xifra de 14.082 habitants que suposa un nombre de població important que ha reconduït de nou el creixement urbà.

58 GIL VICENT, V.: "Vila-real en los libros de viaje franceses e ingleses del siglo XVIII". Cadafal setembre 1984.

"Las casas del raval de Valencia tienen un solo cuerpo de dos crujiás. La planta se articula sobre "el pas de carro" que atraviesa la casa perpendicularmente a la calle. Son casas pequeñas, pocas tienen una fachada superior a los cuatro metros y todas presentan unos muros de tapial... en el interior... encontramos una o dos habitaciones y, en algunos casos, sólo la cocina... el cuerpo principal está separado por el corral de los anexos económicos: la cuadra y la pallisa".

IV. EL CREIXEMENT A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

Basem l'estudi de la morfologia, en el plànol que publica Traver a la seua obra «*Historia de Villarreal*», datada al 1909. Hi podem veure a la figura núm. 4 el que hem referenciat respecte del plànol de 1843.

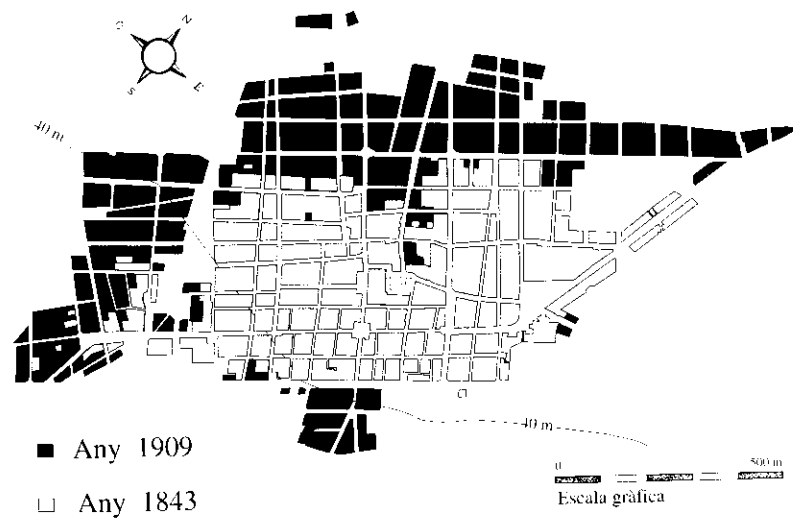
El creixement ha estat molt important, duplicant quasi en superfície edificada el que hi havia. Aquest es manifesta com un creixement en compacte. Ja s'han vist superades per les edificacions les barreres físiques que suposaven la xarxa d'evacuació d'aigües del Barranquet i la Palafanga. Aquesta última via de drenatge ha estat terraplenada i és un nou carrer (c/ Mijares), que ha servit per acollir part del traçat de la línia fèrria del «*tramvia a vapor*» la Panderola.

Aquest tramvia, que va ésser inaugurat l'any 1889 en el seu trajecte de Castelló a Vila-real, ha esdevingut en vint anys un nou pol d'atracció que ha fet estendre's les cases cap al nord buscant la ubicació de la seua estació. L'ampliació del traçat de la línia cap a Borriana quinze anys després (59), que voreja tota la població per l'oest, tindrà també importants repercussions en l'evolució del creixement urbà.

59 DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.: "De las cosas que no ocurrieron (ocurrencias en torno a la Panderola)". Cadafal, maig 1987.

Figura 4

Vila-real 1909, segons el plànol de B. Traver.

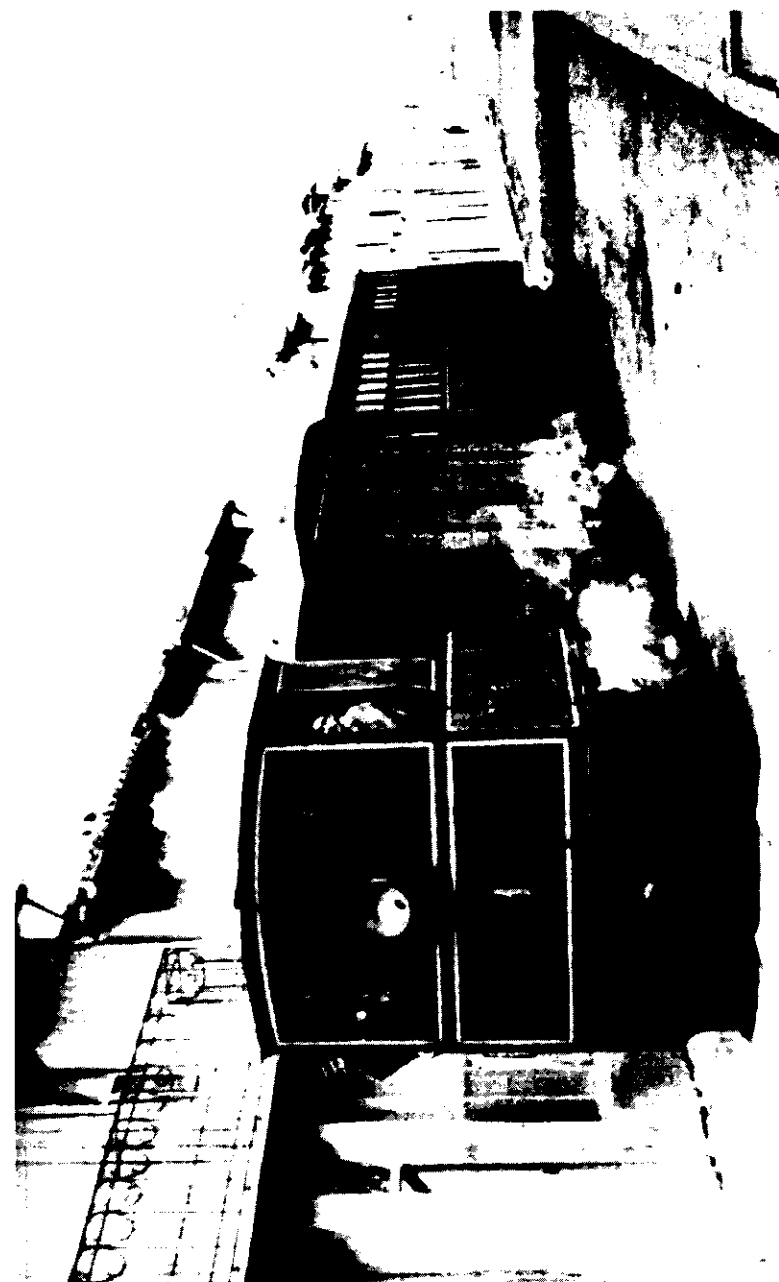

En aquest moment, es fa necessària una bona accessibilitat entre el centre de la població i l'estació per part del trànsit rodat i s'enllesteix l'obertura del carrer anomenat travessa de la carretera d'Onda, enderrocant-se per a tal fi la capella dels Àngels. Traver es testimoni d'aquest fet:

«Algunos dias despues, hemos presenciado el completo derribo de la capilla y las casas correspondientes a la alineacion de la carretera, habiendo quedado la via recta y despejada, lo que no deja de ser una mejora para Villarreal...» (60)

Al barri de l'Hospital, el desenvolupament ha estat força important. Ja no és una xicoteta agrupació de cases sinó tot un barri que ha anat

60 TRAVER GARCIA, B.: op. cit. p. 322.

A.M.V. Fons d'imatges. La Panderola

creixent en direcció nord-oest a l'altra banda del Barranquet, estenent-se cap al nord i també als voltants de la plaça d'Aliaga. El nexa d'unió amb la resta del poble segueix essent el pont que travessa el Barranquet pel costat de l'Hospital, però els nous carrers mantenen la perpendicularitat amb els que hi estan situats a la banda contrària del barranc en el raval d'Onda. Els voltants immediats del Barranquet, no s'han complert d'edificacions per la seua insalubritat i les cases mantenen distància prudent respecte del seu traçat.

Al 1862, ja s'havia posat en funcionament la línia del tren Castelló-València, però l'estació, que es constituirà més endavant en pol de creixement cap al sud, encara resta allunyada de les primeres illes de cases sorgides a l'altra banda de l'Albereda (actual avinguda de la Murà) que travessant la sequiola s'enfilen per la carretera de Borriana i cap a l'estació, molt tímidament.

Per l'extrem est, al costat del Camí Real, aquesta via de comunicació segueix essent, de moment, barrera de contenció, limitant l'expansió. Encara a dintre de l'entramat urbà resten espais sense omplir, són patis i horts, el més extens dels quals donarà lloc a popularitzar el nom d'una zona de la ciutat i el col·legi que es va edificar després: «la Huerta».

Cap al nord-est, ha estat especialment intens el creixement lineal sorgit al mateix costat del traçat de la Panderola i el nucli d'edificacions que conformen el naixement del barri del Calvari, sorgit a la vessant esquerra de la plaça del mateix nom que ha estat al 1896 revaloritzada com a espai urbà, una volta s'ha produït el trasllat del fossar que hi havia cap al camí l'Ermita.

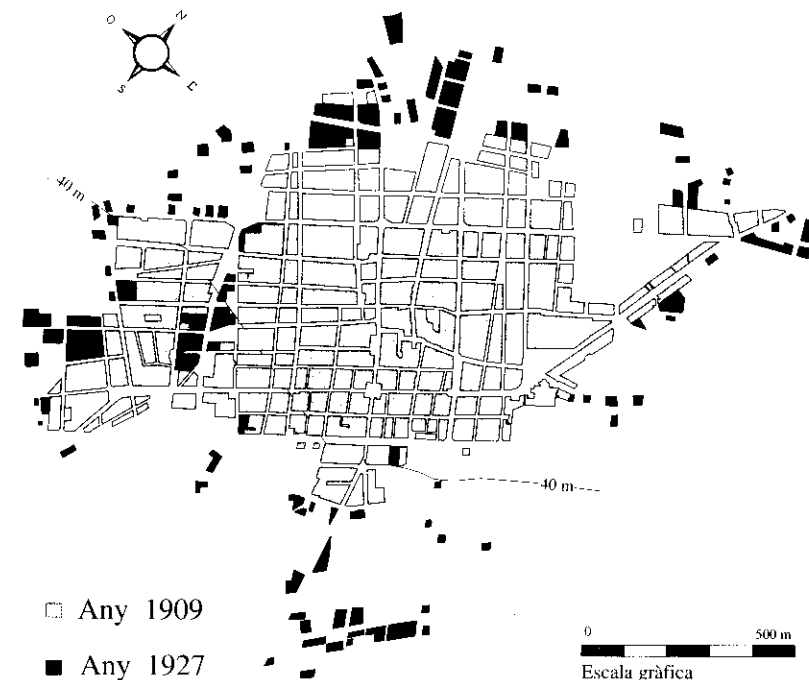
Els anys vint han estat una dècada on la taxa de creixement de la població ha segut negativa (61). Açò pot ésser ha condicionat un creixement migrat del plànol que hem disposat del 1927 i que reproduïm a la figura núm. 5 (62).

61 Aquesta taxa de creixement com referíem en l'anàlisi de l'evolució de la població absoluta, va ésser del -0,466.

62 Arxiu Municipal de Vila-real: "Proyecto de distribución de aguas potables de la ciudad de Villarreal". Fulla 1 Plànol General escala 1:1000, datat a València el 12 d'abril de 1927, signat pels enginyers A. MORENO i V. JIMENEZ DE LA IGLESIA.

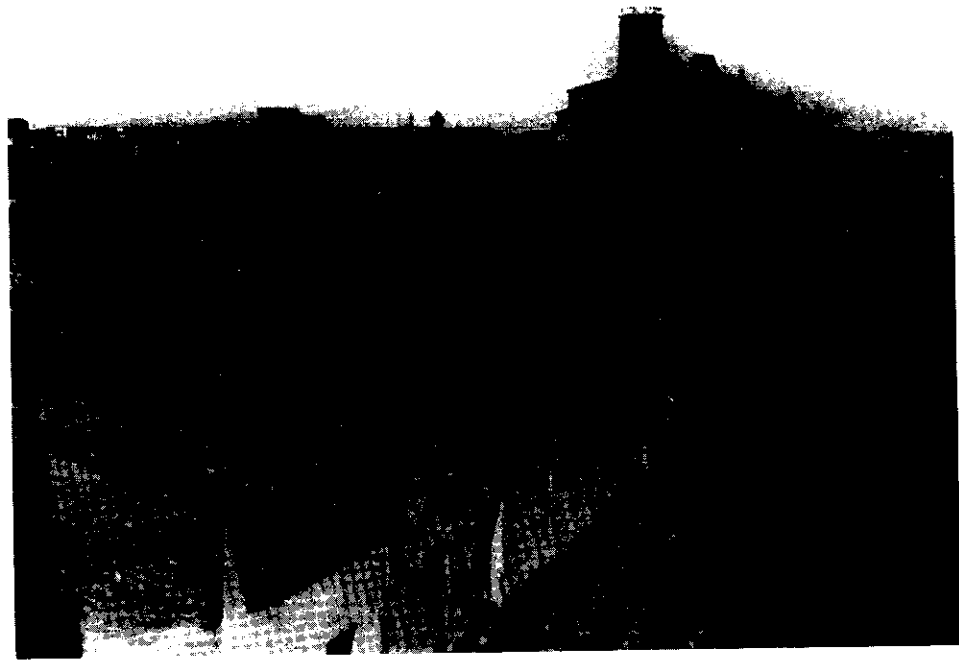
Figura 5

Vila-real 1927, Projecte d'aigües potables.

Ara bé, aquest plànol reflecteix ja clarament les tendències del desenvolupament que es van a produir. Existeix una gran dispersió. Per tot arreu i en totes direccions, han anat eixamplant el plànol construccions que aniran perfilant el desenvolupament ulterior.

Les més importants àrees de creixement s'han fixat junt al barri de l'Hospital que continua la seua expansió. Han colmatat les edificacions les dues bandes del Barranquet. El límit de l'extensió del barri cap a l'oest i nord és aleshores la línia de la Panderola en el seu trajecte cap a Borriana.

A.M.V. Fons d'imatges. Carretera de Borriana.

Fins aquesta línia es dona un creixement que inclou cases disseminades. Als voltants de l'estació d'aquest tramvia i també pel carrer l'Ermita es produeix un cert creixement, així com al camí de Borriol, on algunes edificacions aïllades van sorgint. Cap al sud de la població el més significatiu ha estat l'efecte d'atracció que ha produït el tren, que ha propiciat l'ubicació de magatzems i naus de caire industrial: són els magatzems de taronja.

Pocs anys després, al 1934, un nou plànol, el de la figura núm. 6 (63) ens dona les pautes de la nova delimitació de l'espai urbanitzat. Aquest plànol planteja ja un desenvolupament important, en relació al poc temps que ha transcorregut i reflexa una major cohesió en les illes i cases que s'han anat configurant. S'hi consoliden àrees i pols de creixement la més important de les quals ha estat la que ha aconseguit colmar tot l'espai que restava lliure a la zona del barri de l'Hospital fins al traçat de la Panderola cap a Borriana (que discorria per les actuals avingudes d'Itàlia i Alemanya), inclús noves cases han travessat ja aquesta barrera i s'ubiquen més enllà, perllongant a l'altra banda de la via el carrer de la Pietat. A l'extrem nord del carrer santa Llúcia i als voltants de la Plaça de Sant Ferran, les edificacions abans disperses assoleixen ara una major cohesió dintre d'un traçat rectilini i definit.

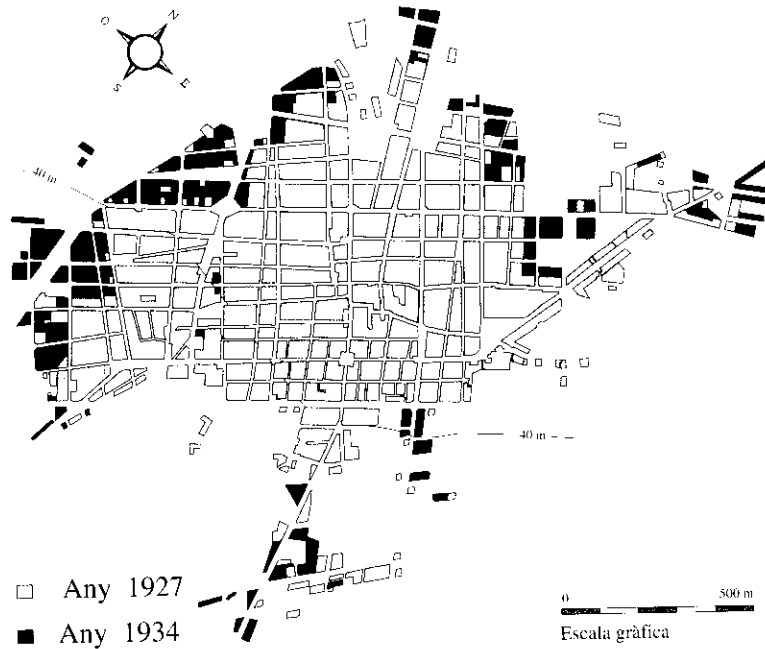
El desenvolupament s'ha produït en totes direccions. També al sud, després que el 1932 comença la urbanització del camí del Cedre i s'ubica l'escola Cervantes, comença l'inici de una nova àrea d'expansió de la ciutat. També el barri del Calvari assoleix un cert creixement, la zona coneix un desenvolupament important. El Sindicat Catòlic ha promogut l'edificació d'unes illes de cases al carrer l'Ermita que iniciaran la nova configuració i el creixement del carrer Cordó.

Finalment, a la carretera de Borriana, s'han anat ubicant noves naus industrials que dissenyaran una de les primeres àrees industrials de la ciutat.

Al 1957, el creixement que ens mostra el plànol (figura núm. 7), no ha estat ni molt menys espectacular. Relacionat amb els fets socials i econòmics, entre les dues dates de 1934 i 1957 es produeix la Guerra Civil

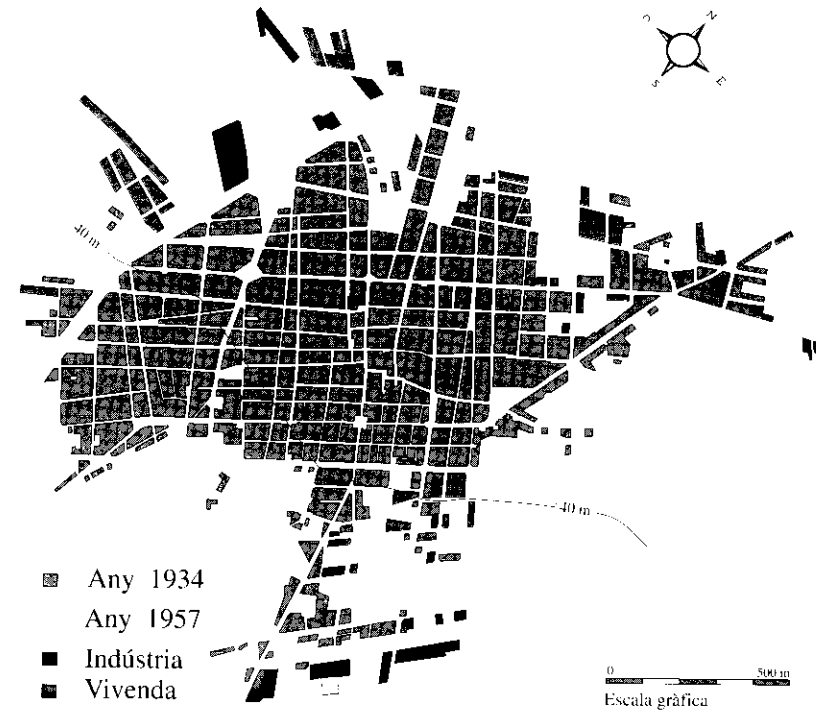
63 Arxiu Municipal de Vila-real: sig. 25 (III) 1948.

Figura 6
Vila-real 1934.

i els difícils anys de post-guerra, una etapa d'estancament econòmic i també demogràfic. La població des de 1900 a 1950 sols s'havia incrementat en un 27,28%. El creixement més important es produeix al anys cinquanta que equiparen en deu anys l'índex de creixement dels cinquanta anys precedents. Aquest fet demogràfic és factor del relançament del desenvolupament urbà que es dona puntual però significativament. Les noves edificacions es duen a terme gairebé en tots els districtes urbans. La Caixa d'Estalvis de València promou al camí Cedre la construcció de 54

Figura 7
Vila-real 1957.

habitatges protegits. La Caixa Rural emprèn la construcció del seu edifici social a la plaça de la Vila l'any 1953. També iniciarà la construcció de 28 habitatges, l'any 58 al carrer José Antonio (actual avinguda Pius XII), fent-se resó de la necessitat d'habitatges d'una població que inicia el seu creixement. Els particulars comencen a construir cases unifamiliars i a urbanitzar la zona compresa a l'altra banda de l'avinguda d'Itàlia, perllongant els carrers Pietat, Sagunt, Sant Manuel etc..., acollint aquesta zona una nova expansió. Es consolida el barri dels Evangelistes. És, en defini-

tiva, l'inici de l'aparició dels barris perifèrics, essent l'extrarradi del nucli consolidat el lloc que més acusa aquest moviment. Com exemples, l'aparició de noves cases al carrer Cordó, que donen origen en un primer pas al sorgiment del barri de Melilla, l'inici del barri de Santa Sofia i la major expansió que s'està produint al barri del Calvari.

Per altra banda, el que també és molt significatiu és la major ocupació d'extensió superficial que van adquirint progressivament els usos industrials. Així es dona aquest punt al Primer Sedeny (avinguda de França), on els magatzems de taronja s'assenten principalment i sobre tot el desenvolupament industrial que coneix el carrer Circumval·lació on s'instalen la paperera Clariana, la fàbrica de taulells la Plana i l'any 1956 l'Azuvi demana permís d'obres per començar la seua implantació.

La indústria s'està ubicant a la perifèria del poble quan aquest inicia la seua expansió a les mateixes àrees i eixos on s'estan produint localitzacions de tipus residencial. És en aquest moment i no abans que es produeix el germen d'un greu problema urbanístic a Vila-real. El desordre en les ubicacions d'habitatges assentades sobre els eixos dels camins rurals (un exemple, la llarga cua de cases que s'estenen pel camí Miralcamp), i sobretot l'ensolapament dels usos residencial i industrial que donarà lloc a un conglomerat d'assentaments sense ordre ni concert. Allí on qualsevol ha desitjat construir un habitatge o indústria amb característiques d'incompatibilitat ha estat permès. No va donar cap mal de cap aquest concepte en el seu moment i ha restat aleshores una herència urbanística que ha propiciat el constrenyiment de les vies d'accés a la ciutat i els camins, ha afavorit la segregació de nuclis de vivendes a la perifèria i sobre tot es va donar permís per edificar en zones que no estaven dotades de la més mínima infraestructura, sense vials, clavegueres ni res semblant.

V. EL CREIXEMENT URBÀ ACCELERAT, 1960-1991.

V. 1. CONSIDERACIONS GENERALS.

A l'anàlisi demogràfic fonamentàvem complidament la hipòtesi que és a la dècada dels anys seixanta quan es pot començar a parlar d'un veritable creixement demogràfic, creixement que es fonamenta en el fort procés immigratori i també en les altes taxes de creixement natural. Remarcarem doncs que des de 1960 fins a 1991 la població de Vila-real ha conegut un augment del 75% en els seus efectius humans i aquest augment té òbviament una relació directa i estreta amb el desenvolupament urbà que s'ha produït a les tres últimes dècades.

La urbanització del territori devem emmarcar-la lògicament dintre de dos paràmetres, en primer lloc l'extensió del plànol i en segon lloc el creixement en altura de les edificacions, que ha aconseguit augmentar les densitats del nucli urbà assolint una major proporció d'habitants en una més reduïda porció de terreny en superfície.

Juntament amb el creixement dels espais residencials s'ha donat l'ocupació del sòl per als usos industrials. La indústria que comença a prendre força també a la dècada dels seixanta, ha anat assolint per a la seua ubicació cada volta més extensió superficial, produint una important urbanització i extensió de l'espai edificat.

Un altre component que devem incloure és el de la massiva ocupació de l'espai per les segones residències «els masets», en la qual ha primat l'horitzontalitat front a la verticalitat dels habitatges col·lectius i que ha produït un fenomen d'extensió del plànol i una clara transformació del territori.

Tots aquest aspectes han estat causa i són alhora la conseqüència d'un creixement urbà accelerat acomplert tant en l'eixamplament gradual de l'espai urbanitzat com en la densificació d'aquest espai. Amb aquestes premisses intentarem aprofundir el que ha estat el desenvolupament urbà en aquests últims anys i cap on es recondueix aquest creixement.

V 2. LA CIUTAT EN 1960.

Vila-real en 1960 té una població de 21.518 habitants, d'aquests 1.493 són població que viu disseminada a les diferents partides del terme. El 47,6% de la població activa treballa a l'agricultura. Aquesta activitat econòmica és la que defineix Vila-real com un poble eminentment agrícola que està indissolublement lligat al conreu del taronger. És aquesta l'activitat de base que incideix directament i indirecta en la demanda de mà d'obra, tant en les feines estrictament agràries com en altres activitats de tipus industrial que han sorgit complementant les demandes del sector agrari: els magatzems i les cooperatives de taronja, les fàbriques de paper (timbrats de seda), tallers de maquinària, serrereries, cartonatges o els transports. L'estacionalitat del conreu produeix un cert moviment de població que arriba en època de collita, però el saldo migratori positiu, és a dir, la gent que es queda permanentment a viure, és poc significatiu. Entre 1950 i 1958 es dona un saldo positiu de 904 persones (64). La forta immigració que produirà transformacions rellevants a l'estructura per edats i en les tendències del creixement, no tardarà en arribar i el moment clau

64 A. M. V.: Informe del Negociat d'Estadística sobre el fet migratori enviat al delegat de treball a data 24 de març de 1959. doc. 192/75.

serà quan es dona en l'activitat productiva un gir manifest cap a l'industrialització i l'oferta de treball és suficientment important per absorbir els treballadors que hi arriben. La major variació censal es produirà encara al període 1964-1966 amb un increment de 4.584 persones en tres anys (65). Són veritables mobilitzacions humanes que tindran puntuals repercussions en el creixement urbà i que potser varen fer pensar que aquest era un procés que tindria continuïtat en les magnituds i en el temps, produint un efecte desencadenant de creixement quasi il·limitat. Cal recordar que per aquestes dades sorgeixen els grans establiments industrials dedicats a la fabricació de taulell: Zirconio en 1965 i Todagrés l'any 1968, fàbriques prou més intensives en mà d'obra en un primer moment (66), on el continu procés de renovació tecnològica ha permès que s'hagin ampliat, augmentant la seua producció sense un increment paral·lel de mà d'obra (67).

L'etapa de recessió econòmica que s'havia produït després de la contesa civil i els llargs anys de post-guerra i autarquia, incloent els efectes desastrosos que va provocar la gelada de l'any 1946, comencen a prendre un altre caire a partir dels anys cinquanta. Ja s'inicia l'industrialització i a més dels magatzems de taronja, al traçat de la N-340 (que discorria des de 1928 per J. B. Llorens i trencava per sant Manuel), s'ubiquen les primeres implantacions industrials, sorgint també nuclis de residència. Eren els anys del «desarrollisme» i es produeix l'inici del creixement urbà que trencarà amb el que fins aleshores havia estat, conformant un tall entre un model de creixement per addició continuada d'espais, que adopta el traçat ortogonal i va eixamplant-se a mesura que s'opera un creixement demogràfic, afegint als carrers existents nous trams i, el model de creixement del «laissez faire» on tant les implantacions industrials com les d'habitat sorgiren amb incontrolada espontaneïtat eixamplant l'espai i produint

65 A. M. V.: Memòria descriptiva del P.G.O.U. de 1975 doc. 123/73.

66 GOMIS MARTÍ, J. M.: *Evolució històrica del taulell*. Colec. Universitària. Diputació de Castelló. 1990, p. 320.

67 ROSSELLÓ VERGER, V. M.: *Geografia humana del País Valencià*. Colec. Opera Geographica Minora nº 10. Oikos Tau. 1989, p. 93.

la desarticulació del territori, sense previsions de dotacions ni haver cap planificació.

Un reflex del que havia estat el creixement urbà fins els anys seixanta l'hem analitzat en capítols anteriors i es pot identificar significativament amb les dades que ens aporta el Cens de 1960 (68), que arreplega un total de 7.055 habitatges privats, dels quals en edifici amb una sola vivenda hi ha 6.345 i en edifici amb diverses vivendes hi ha tan sols 338.

Encara és molt incipient el creixement en altura i el paisatge urbà es defineix en extensió horitzontal. De tota manera ja comencen les primeres llicències d'obra que sol·liciten construccions en altura: al 1959, en el raval de Sant Pasqual, un edifici amb locals comercials i 14 habitatges, en 1961 es construeix un edifici amb 43 habitatges al carrer Sant Joan Bosco. Des de 1950 a 1958 s'havien construït 582 habitatges (69) que resultaven insuficients per a una població que entre 1950 i 1960 havia conegut una taxa de creixement interanual acumulat de l'1,84%.

V. 2. 1. Infraestructures físiques.

Lògicament, en un context d'incipient desenvolupament, resultaven insuficients les infraestructures de les quals aleshores disposava el poble, però aquestes dotacions no havien arribat ni tan sols a les àrees edificades i consolidades feia ja molt temps. S'emprenen importants i molt necessaris projectes que havien estat aturats llarg temps, iniciant-se una intervenció de millora de les qüestions relacionades amb l'evacuació d'aigües, pavimentat i enllumenat, que intenten resoldre les mancances en aquest sentit.

L'abastament d'aigua potable era aleshores un problema enllestit, quasi bé tots els habitatges en disposaven, dos pous resolien les necessi-

68 I.N.E.: *Censo de población y viviendas de 1960*. T. II. Xifres generals de vivendes a 31 de desembre.

69 A. M. V.: Informe del Negociat d'Estadística. doc. 192/75.

tats del consum, hi havia 29.575 metres de xarxa distribuïdora que arribava fins a 6.160 abonats i el consum es xifrava en 1.995.000 m³ d'aigua per any (70). El que restava més retallada era la xarxa de clavegueres que comptava amb 10.770 metres lineals, abans de l'execució del projecte de sanejament que es va promoure l'any 1959. Xarxa que tenia un perímetre en aquest moment que no anava més enllà de l'àrea delimitada pels carrers Barranquet-avinguda J. B. Llorens-Santa Bàrbera- Murà i encara així molt incompleta.

Els antecedents d'intentar millorar aquesta necessària xarxa d'evacuació d'aigües residuals, se situa en el Projecte General de Sanejament de l'any 1932 (71), projecte que va restar en gran part sense dur a terme. L'any 1946 es redacta el primer «*Proyecto de alcantarillado parcial*», aquest és un projecte un tant especial que comprén sols el tros del raval de Sant Pasqual i carrers Sta. Clara- Sta. Bàrbera fins al carrer Calvari. Era l'any de la «gelà» i la certificació del llibre d'actes celebrades per la Corporació que acompanya el projecte és significativa del que està passant:

«*Se propone a la Corporación la realización con carácter de urgencia de las obras de alcantarillado en las calles de Sta. Bárbara y Sta. Clara y trozo de S. Pascual... al objeto de remediar en parte la crisis obrera existente... como el Municipio carece de numerario suficiente... apertura de un crédito de 50.000 ptas.*» (72).

Aquest projectes no assoliren veritablement un pla unitari per a tot l'espai edificat, així l'any 1949, un altre projecte de continuació preveu dotar de clavegueres el tros del carrer Ramón i Cajal perquè en aquest moment s'anava a realitzar la «*construcción de firme especial en la carretera de Onda a Burriana*». Se succeeixen als anys cinquanta, quasi bé any per any, projectes parcials per a dotació de clavegueres. Aquests afecten ja a vies importants, són el camí Cedre, els carrers Assumpció- Sole-

70 A. M. V.: Dades per a la ressenya estadística provincial referits a 1960. doc. 91/60.

71 A. M. V.: "Proyecto General de Saneamiento" del any 1932. doc. 56/32-36.

72 A. M. V.: "Proyecto de alcantarillado parcial de la ciudad" del any 1946. doc. 57/45.

dat, Sant Vicent- Sta. Llúcia (73) i altres trams menors. La veritable empena es promou l'any 1959, quan es proposa un projecte complet que mitjançant el sistema de preu fet, intenta cobrir gran part de l'espai edificat. Set obres partides, algunes d'elles en primer i segon tram, reparteixen les tasques, adjudicant sectors molt concrets del poble. Aquestes tasques comencen a acomplir-se l'any 1960 i s'enllesteixen l'any 1962 (74) quan es conclou la construcció d'una estació depuradora situada a l'extrem entre el Barranquet (xicotet barranc intraurbà, avui canalitzat) i el Primer Sedeny (camí rural).

A la figura núm. 8 es reflecteix l'eixamplament que varen suposar aquestes tasques de sanejament. En aquest moment les indústries abocaven les seues aigües residuals a la xarxa general, ara bé a data 7 de juliol de 1960, una ressenya manada a la Comissaria d'aigües del Xúquer, sols inclou entre les fàbriques que aboquen aigües residuals, la fàbrica de paper, l'escorxador municipal i les fàbriques de derivats d'agrís (75).

Abans inclús d'ésser finalitzat aquest projecte de l'any 1959, ja resulta parc en solucions, en quan sols s'adreça a dotar de xarxa de clavegueres els terrenys que estaven consolidats amb edificacions feia molt temps, sense projectar un major eixamplament per a aquelles àrees que estaven assolint un fort creixement en aquest mateix moment. Parlem de les zones d'indústria i habitatges que sorgien a la perifèria.

Algunes millores puntuals es varen anant complint. Van ésser actuacions «*a posteriori*» que varen permetre abans els assentaments, sense les necessàries dotacions. Fins l'any 1974 aquesta va ésser la xarxa bàsica i sols en aquest any es decideix millorar i eixamplar els trams. El títol del projecte resumeix les actuacions:

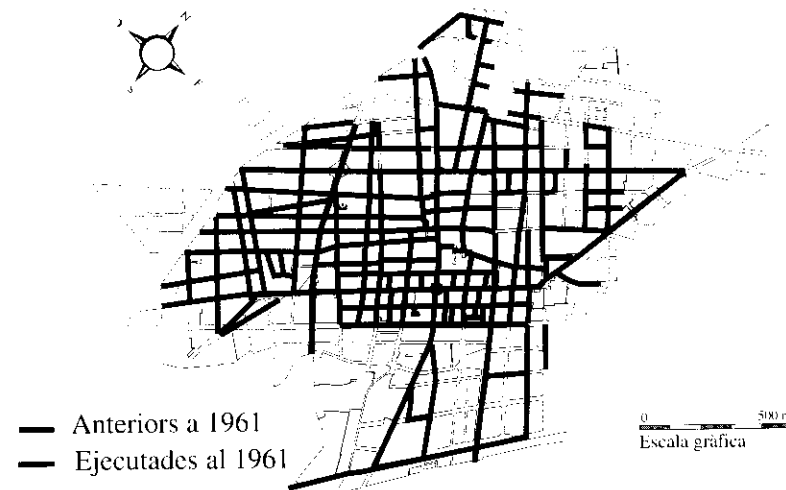
73 A. M. V.: "Proyecto de alcantarillado de la calle Sta. Lucía" del any 1955 (des del raval del Carme a Vte. Sanchez). doc. 67/50-68.

74 A. M. V.: Certificacions de obres del sanejament de la ciutat. doc. 87/60.

75 A. M. V.: Ressenya estadística manada a la Comissaria d' Aigües del Xuquer. doc. 192/75.

Figura 8

Vila-real 1961, Xarxa de clavegueres.

«Obras destinadas a obras complementarias, destinadas a aumentar la presión del circuito y a mejorar el alcantarillado con el ensanche de los colectores principales y la revisión de la depuradora que no depura suficientemente» (76).

En el concepte de pavimentacions també les actuacions anaven molt endarrerides. L'any seixanta la ciutat tenia un aspecte prou diferent del que a hores d'ara hi estem acostumats. El trànsit no tenia ni de lluny les característiques que ara té i el parc de vehicles es composava de 132 ca-

76 A. M. V.: Obras complementarias. doc. 184/74.

mions, 181 cotxes, 1.123 carros i 7.028 bicicletes (77). Aquest transport es completava amb els autobusos de línia, el tren i també la Panderola.

La pavimentació estava reservada als eixos principals de comunicacions: la N-340, que discorria per dintre del poble igual que la carretera de Borriana a Onda, alguns trams interiors i l'enllaç des de la carretera general pel carrer València fins al Camí Real.

L'any 1960 s'emprenen projectes de pavimentació de certa importància (78), entre ells caldria destacar la pavimentació de l'avinguda de la Murà fins al carrer Torrehermosa, el carrer General Mola (actual passeig de l'Estació), Sta. Bàrbera, Zumalacàrregui, Sta. Isabel, Vázquez de Mella i altres. Eren millores necessàries d'uns carrers que coneixien un trànsit purament local però que anava en augment i produïa no pocs emborronats:

«calles que disponen en la actualidad de un afirmado de terreno natural... todas ellas fluyen a otras calles principales pavimentadas ya con hormigón mosaico de granito o riego asfáltico sobre las que el tránsito deposita el polvo procedente de aquellas...» (79).

Al plànol (figura núm. 9) es pot veure quins eren els carrers que gaudien de paviment l'any 1961, després d'acomplerts aquests projectes.

Mes endavant, l'any 1966, s'emprén la pavimentació d'altres carrers circumdants a la xarxa existent; eren Josep Nebot, Sta. Caterina, Creus Velles, Sta. Llúcia, Soledat i d'altres. L'any 1968 encara aconseguiran aquesta millora altres carrers situats al barri de l'Hospital com ara el carrer Alconchel, Exèrcit, Lleó XIII, Vilavella, etc... Els projectes anaven molt poc a poc i també molt endarrerits de les realitzacions urbanes que s'estaven produïnt.

L'enllumenat elèctric havia ja començat el seu funcionament a les darreries del segle XIX. En setembre de 1897 hi havia estat posat a

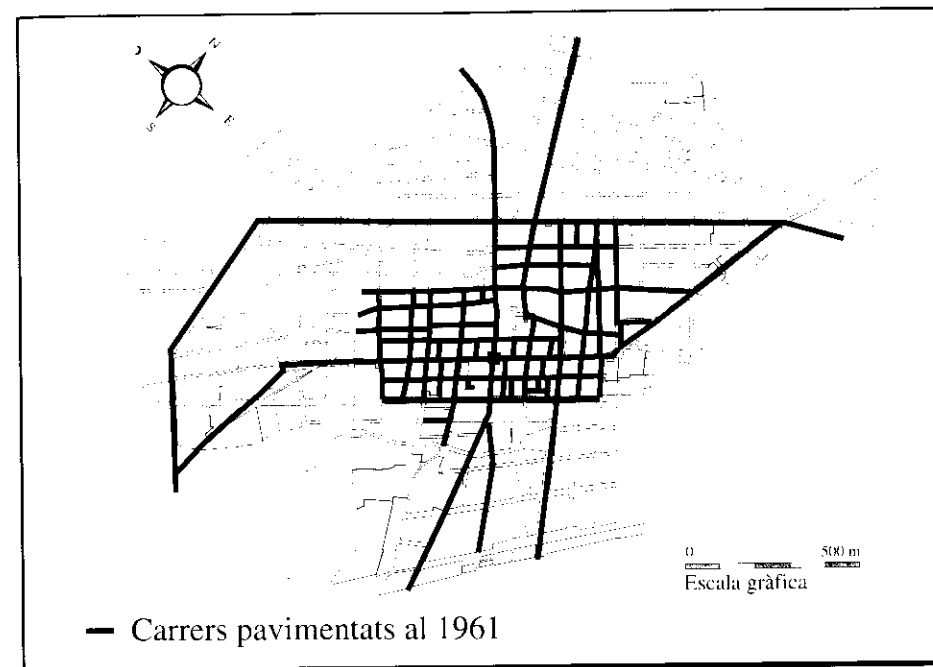
77 A. M. V.: Ressenya estadística. doc. 91/60.

78 A. M. V.: "Proyecto de pavimentación de la avenida Tte. General Torrente..." doc. 119/60.

79 A. M. V.: "Proyecto de pavimentación de varias calles". doc. 89/60.

Figura 9

Vila-real 1961, carrers pavimentats.

càrrec de l'empresa Sociedad Eléctrica Ricard y Cia. (80). Al 1929 hi ha un projecte per a dotar d'enllumenat elèctric tot el poble amb delimitació de la xarxa i col·locació de les casetes transformadores (81), inclús poc després hi va haver un intent de municipalitzar el servei. De tota manera al 1960 l'enllumenat dels carrers i de les llars era cosa feta. 23.814 habitants disposaven de llum dintre de sa casa, és a dir gairebé tota la població de fet incloent la de les Alqueries. En canvi sols 599 abonats gaudien del servei telefònic.

80 MELIÀ TENA, C.: *Origen y desarrollo de los servicios eléctricos en la provincia de Castellón*. Societat Castellonenca de Cultura. Estudis econòmics VIII. Castelló, 1975. p. 114.

81 A. M. V.: "Proyecto de alumbrado eléctrico". doc. 674/29.

V. 2. 2. Les dotacions de serveis.

Els serveis municipals l'any 1960, en matèria d'instal·lacions educatives, estaven conformats per cinc escoles: Cervantes, Vázquez de Mella, Concepció Arenal, Pius XII (xics i xiques) i el Grup Escolar Betxí. A més de les escoles nacionals hi havia d'altres privades com Fundació Flors, Col·legi de la Consolació, Franciscans i «el Patronato». Estava a punt d'acomplir-se el projecte de l'Institut de Segon Ensenyament. Contava el poble amb Jutjat Municipal, Caserna de la Guàrdia Civil, Casa de Socors, Correus i Telègraf. Els serveis religiosos eren oferts per un total de nou parròquies. Les oficines bancàries ja hi començaven a proliferar i a més de la Caixa Rural i la Caixa d'Estalvis de Castelló hi tenien sucursal el banc Hispano-america, l'Espanyol de Crèdit, el Banc de València i el de Bilbao. El temps d'oci s'acomplia amb l'oferta de vuit cines, cinc de temporada i tres d'estiu a més del trinquet i el camp de futbol.

Eren dotacions molt bàsiques que prompte restarien desbordades, sobretot en el terreny educatiu i assistencial -sanitari, per l'increment de la població que s'estava produïnt, on les previsions anaren sempre endarrerides de les necessitats, sobretot als moments de màxim creixement poblacional.

V. 3. MORFOLOGIA DEL DESENVOLUPAMENT URBÀ EN L'INTERVAL DE 1959-1971

Aquest interval de temps entre 1957 i 1971, ha estat un període on s'ha donat un desenvolupament molt intens. El plànol de la ciutat ha conegut extraordinàries modificacions, coneixent un creixement radial i desarticulat entorn als eixos de comunicació. Eixos com el traçat de la N-340 o la carretera d'Onda que juntament amb els camins rurals han estat

el suport físic de l'ocupació del sòl. A la figura núm. 10 es distingeix per una part el creixement dels habitatges i per l'altra l'ocupació industrial, ambdues activitats han modificat substancialment la morfologia del plànol.

L'ocupació de terrenys destinats a l'ús industrial, ha estat realment molt dispersa, en totes direccions s'estenen les activitats industrials envoltant el nucli urbà.

El recompte de les llicències d'obres ens dona la clau d'aquesta dispersió. Alguns exemples: l'any 1962 Carrosseries Gozalbo en la carretera de Castelló, l'any 1963 l'Azuvi en el carrer Circumval·lació (av. Itàlia) i sols l'any 1967, la Plana en el camí Artana, Mainzu en el camí la Travessa, els magatzems d'Arrufat en el camí vell de Borriana, Zirconio en la partida Pinella, Muelles i Ballestas en el camí vell d'Onda i així exemples un darrere l'altre esvaïts i dispersos que configuren tot un cúmul d'assentaments industrials, que ocupen les vies d'accés a la ciutat i els camins, localitzant-se inclús al mig del terme en espontània ubicació, sense mitjançar cap tipus de planificació.

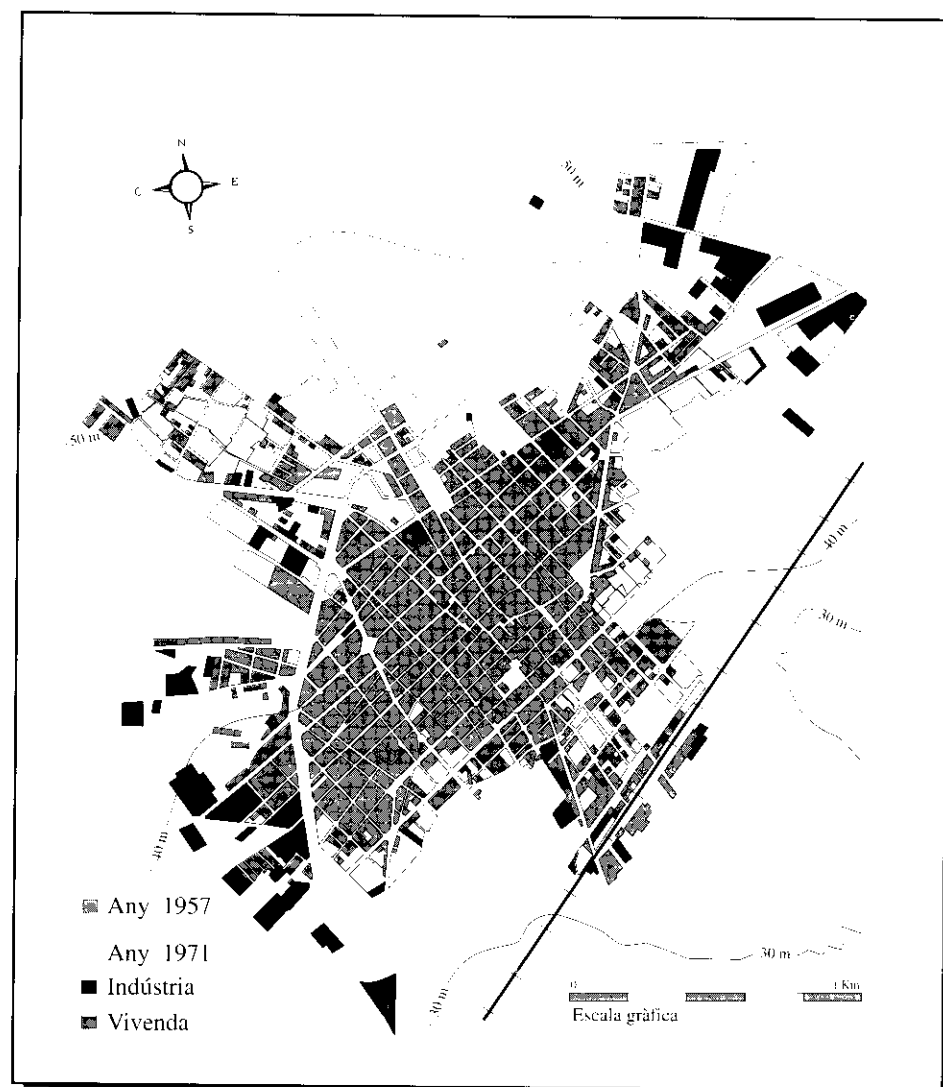
El creixement industrial ha donat lloc a una infinitat d'àrees ocupades per aquest ús, que es defineixen als voltants de les avingudes d'Itàlia - Alemanya i camins d'accés, la carretera de Borriana i l'estació, la carretera d'Onda i també cap a l'est la zona del camí vell d'Onda - carretera general-camí la Travessa.

No cal cap comentari afegit per a matisar que aquest problema d'ubicació serà d'ara endavant un entrebanc de difícil solució que repercutirà, com a hores d'ara ja és un fet, en l'envoltament de tot el nucli urbà d'un cercle d'assentaments industrials que en cap moment trobaran restriccions de localització, més que per al nucli urbà consolidat estrictament (prohibint l'ampliació) i que produïran el desenvolupament de les àrees industrials que començaven a definir-se en aquest moment.

El creixement de les zones destinades a vivenda és en aquest període decisiu, sobretot l'assentament que es produeix conjuntament a les mateixes zones que la indústria. L'exemple més destacat són les cases del «Zorro» situades quasi dintre de la mateixa Azuvi, també tota la zona de desenvolupament urbà de les avingudes Alemanya-Itàlia amb l'exemple del barri dels Evangelistes.

Figura 10

Vila-real 1971.

La carretera d'Onda i el carrer Sant Joan Bosco constreñen el desenvolupament d'un barri sorgit a la perifèria amb identitat pròpia, és el barri de Melilla que coneix en aquest període un fort creixement.

A l'extrem nord-est, alhora que una nova zona industrial, sorgeixen els barris de Sta. Sofía, Río-Río i Sta. Quitèria. El nombre de llicències i habitatges construïts en aquesta zona no apareix com molt important, però cal indicar que potser es van construir habitatges sense llicència (recull l'any 1970 una petició de legalització d'habitatges al carrer Sta. Sofía).

Als quadres I i II es distingeix per una part quines són les àrees urbanes que han conegut un major desenvolupament dels habitatges i per l'altra el nombre de llicències demanades, aquesta distinció fa relació de la construcció d'edificis amb diverses vivendes.

A la zona d'Evangelistes - Melilla es produeix una major incidència constructora dels anys 1961, 1963, 1968 i 1970. El nombre total de vivendes construïdes entre 1960 i 1971 es de 402, són quasi bé totes de tipus unifamiliar, llevat d'algun bloc d'edificació.

L'àrea compresa entre l'antiga carretera general i el carrer Calvari coneix també un fort creixement. Aquesta zona, inclosa dintre del que hem anomenat Pilar-la Huerta, ha sofert un fort increment en el nombre de vivendes construïdes. Són claus l'any 1963, amb 105 nous habitatges, el anys 1967 i 1968 amb un total de 225 i l'any 1971 amb 131. El total de vivendes construïdes en tot el període és de 801.

El Centre Històric coneix un increment en el nombre de vivendes els anys que van de 1961 a 1964, són els anys quan el Pla de Reforma Interior (82) ha enderrocat l'Ajuntament i el Convent de les Dominiques, conformant l'espai de la plaça major i revaloritzant-lo per a les preferències d'habitat, propiciant també les construccions en altura al seu voltant que aconseguiren trencar l'homogeneïtat del traçat medieval, especulant sobre l'incentiu d'un espai central que mai no deuria haver estat tocat. Un exemple, la «torre» de la Caixa Rural (quasi més elevada ja que el campanar) es va començar a edificar l'any 1963 i com ella altres edificis de semblant alçada que envolten la Plaça Major.

82 A. M. V.: "Proyecto de Urbanización y Reforma interior de la población" doc. 185/61.

Quadre I

Relació de llicències d'obra destinades a vivenda i núm. de vivendes. (1960-1975).

Àrees urbanes	Centre Històric	Barranquet	Barrio	Pilar La Huerta	Cedre Avinguda	Cami d'Onda	Evangelistes Melilla	Sta. Sofia Rfo. Rfo	S/determinar	Totals
60	2	3	13	14	5	5	11	4	5	62
61	2	4	14	21	27	6	12	6	7	99
62	10	4	25	23	8	8	8	3	0	89
63	37	4	29	26	15	8	62	4	0	185
64	8	7	20	21	27	5	10	3	1	102
65	33	11	35	71	134	7	10	3	1	305
66	13	11	20	26	14	7	7	0	1	99
67	42	25	53	105	82	19	89	0	2	417
68	12	9	25	18	17	8	11	0	3	103
69	44	84	87	51	136	14	25	0	14	455
70	5	2	23	23	7	4	5	1	0	70
71	14	6	56	40	37	7	7	2	0	169
72	7	6	22	19	15	7	6	2	6	90
73	11	9	21	29	24	5	11	1	5	116
74	24	24	60	114	147	29	30	1	14	443
75	7	14	22	32	26	21	15	3	2	142
76	24	48	82	111	284	63	52	3	18	685
77	4	6	19	9	8	3	6	4	5	64
78	14	22	51	39	36	5	22	4	17	210
79	8	8	12	6	5	5	6	1	5	56
80	42	22	74	39	59	27	72	1	17	353
81	3	6	4	15	8	5	8	4	2	55
82	17	14	6	137	22	6	13	5	2	222
83	4	7	13	13	12	5	3	1	2	60
84	7	23	29	61	54	8	5	1	5	193
85	1	6	11	9	5	2	5	1	0	40
86	7	28	23	29	95	3	21	1	0	207
87	10	3	15	10	2	6	4	3	1	51
88	10	3	16	13	2	6	4	3	2	59
89	8	12	18	20	25	6	12	5	1	107
90	16	28	64	116	376	15	25	11	0	651

Núm. de Vivendes → ← Núm. de llicències

Quadre II

Relació de llicències d'obra destinades a vivenda i núm. de vivendes. (1976-1991).

Àrees urbanes	Centre Històric	Barranquet	Barrio	Pilar La Huerta	Cedre Avinguda	Cami d'Onda	Evangelistes Melilla	Sta. Sofia Rfo. Rfo	S/determinar	Totals
76	4	9	13	11	10	5	17	3	0	72
77	16	15	27	185	99	23	147	3	0	515
78	8	8	19	20	18	11	5	2	5	96
79	16	11	150	65	232	75	7	2	7	565
80	1	6	16	16	14	10	11	7	5	86
81	1	38	120	103	294	59	31	188	38	872
82	7	7	12	10	12	6	11	2	3	70
83	16	18	15	46	200	31	30	20	16	392
84	7	7	6	13	15	6	16	5	2	77
85	15	13	26	77	430	120	173	11	36	901
86	8	8	11	14	10	3	9	4	1	68
87	38	15	49	54	118	5	98	18	1	396
88	5	8	5	1	4	4	4	1	1	33
89	10	4	13	1	25	11	8	1	4	177
90	6	4	7	5	2	3	8	2	1	38
91	12	5	21	37	28	11	11	32	1	158
92	5	4	3	7	6	3	1	1	1	31
93	10	11	4	49	15	5	1	1	0	96
94	2	7	3	4	8	1	2	2	0	29
95	3	23	6	15	106	1	2	87	0	243
96	6	3	3	5	4	1	1	1	0	24
97	24	16	10	30	136	1	1	1	0	219
98	4	7	5	5	5	3	1	2	0	32
99	12	24	17	39	54	3	1	2	0	152
100	6	5	8	11	10	2	2	2	0	46
101	8	25	93	52	215	3	3	23	0	422
102	5	2	9	18	5	2	2	5	0	48
103	10	13	27	96	108	4	9	69	0	336
104	7	5	14	15	8	3	3	9	0	64
105	22	59	47	50	139	10	4	65	0	396
106	6	2	11	14	12	2	5	13	1	66
107	24	14	68	42	157	39	24	87	20	475

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu Municipal de Vila-real, referides a la relació de llicències d'obra des de 1960 fins a 1991.

A.M.V. Fons d'imatges. Foto aèria

La urbanització de laavinguda Pius XII i del carrer Gamboa, a més de puntuals renovacions en la part consolidada, marca l'augment del nombre d'habitatges a la zona del Barranquet. Les àrees anomenades camí d'Onda i el Barrio coneixen també noves construccions però són quasi tot renovacions o ampliacions dels edificis existents, d'ahí la quasi paritat existent entre nombre de llicències i nombre d'habitatges construïts.

En la zona del Cedre l'auge de la construcció comença l'any 1962 amb l'edificació de 134 vivendes continuant fins l'any 1968, any en què sols amb 26 llicències es fan un total de 284 habitatges. El total de vivendes construïdes en aquests set anys és de 938 i el creixement en altura la tònica dominant que ha conformat la fesomia de tota la zona amb edificis d'altura mínima de quatre plantes. La ubicació de l'Institut de Batxillerat va propiciar l'eixamplament cap a l'est i la configuració del carrer Ausiàs March on aquest se situa.

El nombre total d'habitatges edificats entre 1960 i 1971 és de 3.862. El cens de 1970 (83) és indicatiu del creixement que s'ha produït, reflecta 11.180 habitatges familiars dels quals 8.866 són principals, 868 secundaris i estan buits 1.004. L'altura de les edificacions ha sofert un veritable augment proporcional, així ho constata el cens adduït que en edifici amb un sol estatge hi ha 6.943, en edifici entre dos i quatre estages hi ha 1.258 i en edifici amb cinc o més es comptabilitzen 2.226 estages.

El desenvolupament en la construcció ha anat aparellat amb una taxa de creixement anual acumulat de la població en el període 1960-1965 del 4,46% i del 2,11% en el període 1965-1970. No ha anat igual d'aparellat l'augment de dotacions i infraestructures en tot aquest període. L'ocupació constant del sòl per contigüitat additiva de l'edificació que s'anava creant eliminava tota possibilitat de reservar espais per a les dotacions (84).

Així, com assenyala Terán, a la dècada dels anys seixanta no hi va haver conformitat en recolzar una llei, la Llei del Règim del Sòl i Ordenació Urbana de 1956, renyida amb altres decrets com el Decret de Liberalització Industrial de l'any 1963 que autoritzava la lliure instal·lació, am-

83 INE.: *Censo de la población, de la vivienda y de los edificios de España*. 1970. fasc. 12. Província de Castelló. Separata del tom I.

84 TERÁN, FERNANDO DE : *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*. ed. Alianza Universidad, Madrid, 1982, p. 463.

pliació i trasllat de tota mena d'indústries. En la pràctica diària l'Administració Local negava mitjançant tota una sèrie d'actuacions el desenvolupament del nou sistema de planificació. Així, la llei contínuament transgredida en molts àmbits, en el cas de Vila-real, que no disposava ni tan sols de Pla General d'Ordenació, no va ésser necessari transgredir-la, tant sols ignorar-la juntament amb la negació de l'esperit d'aquesta llei que volia posar ordre a una problemàtica urbanística que s'estava produint, essent en el seu moment premonitòria del procés que poc després arribaria a incidir plenament en el nostre poble (85).

85 BOE núm. 134 i 135, de 13 i 14 de maig de 1956, p. 773. "Exposición de motivos de la Ley de Régimen del Suelo y ordenación urbana".

"La normativa vigente en todo el territorio del Estado contempla, en efecto, la actuación urbanística desde perspectiva puramente local y circunscrita a su reducido ámbito, se satisface con intentar la solución de los problemas derivados del aumento de la población; abandona el régimen del suelo a la más amplia autonomía de voluntad y libertad de tráfico; prevé la ejecución de las urbanizaciones sin imponer la observancia de un orden de prioridades... ha motivado la falta de previsión en lo que respecta a la formación de reservas de suelo, para la escalonada expansión de los núcleos urbanos; la irradiación desmesurada del perímetro de extensión de las ciudades, en las que al construirse arbitrariamente se crean superficies de urbanización desproporcionadas..."

V. 4. EL CREIXEMENT EN LA DÈCADA DELS ANYS SETANTA.

L'antic Pla d'Alineacions aprovat en 1921 i les ordenances municipals permeten encara l'eixamplament dels carrers sense necessitat de projectar dotacions ni infraestructures, res més senzill que fixar l'altura de les edificacions en funció de l'amplada dels vials. Així com assenyalàvem, en absència de cap tipus de planejament i front a una llei (la Llei del sòl de 1956), tinguda de costat, es va produir el creixement urbà de Vila-real. En la primera meitat de la dècada dels setanta la construcció d'habitatges coneix un cert aturament fins l'any 1975, és a partir d'aquest any i després d'ésser aprovat per la Comissió Provincial d'Urbanisme el primer Pla General d'Ordenació Urbana de Vila-real en gener de 1975, que comença a reviscolar la construcció de vivendes.

Era un Pla sorgit a l'empar d'una llei, la llei del sòl de 1956 just quan es procedia a la seua reforma per llei 19/1975 de 2 de maig i just també quan els indicadors demogràfics coneixien per una part l'aturament del moviment immigratori i sols un quinquenni després, ja començarà a repercutir la caiguda de les taxes de creixement vegetatiu. Les taxes de creixement de la població absoluta que al període 1970-1975 se situaven per damunt del 2% anual acumulatiu, han davallat ja al quinquenni següent a l'1%.

El Pla General d'Ordenació de 1973 basant les previsions en el creixement poblacional que s'havia donat fins aquell moment preveu una població final per a l'any 1995 de 63.435 habitants (7.000 deuria corres-

pondre a les Alqueries). Aquestes previsions no s'han acomplert com tampoc algunes de les realitzacions urbanes que introduïa el nou Pla, entre les més importants destacar la construcció d'una via perimetral que deuria haver envoltat tota la ciutat, perllongant l'avinguda Alemanya pel nord discorrent per darrera dels Carmelites, trencant pel carrer Andalusia, creuant el carrer Río-Río fins a la carretera general i enllaçant amb la perllongació que es preveia de l'avinguda Tte. General Torrente (avui avinguda Tàrraga) i discorrent per baix de la sèquia major fins al Barranquet aconseguint enllaçar amb l'avinguda Circumval·lació (avui avingudes Alemanya-Itàlia). Inclús s'estableix un pas elevat sobre la via del tren que deuria haver permès el trànsit de la carretera Onda-Borriana per l'exterior del poble sense necessitat d'utilitzar el pas a nivell existent (86).

El Pla de 1973, havia nascut quan el desordre urbanístic era ja cosa feta i així ho contempla (87). La major part dels projectes de dotacions mai no es van dur a terme, ha restat l'exemple de que sols les bones intencions no són suficients quan es manca d'un programa d'actuacions i una visió de planejament a curt i mitjà termini. Deuria haver estat un veritable intent de canviar el signe negatiu de la urbanització que s'havia produït fins aquell moment.

L'any 1976 la promulgació del Reial Decret 1346/1976 de 9 d'abril, pel qual s'aprova el Text Refós de la Llei sobre Règim del Sòl i Ordenació Urbana, estableix com un principi bàsic el desenvolupament de programes d'execució dintre dels plans generals d'ordenació així com un termini mínim de vigència per a dur-los a terme (88), aquesta era precisament una de les principals mancances del Pla recentment estrenat. Açò dóna peu al plantejament de la necessitat d'acomodar-lo a la nova legislació. Es va redactar una revisió del Pla General (89), tot i que mai va

86 A. M. V.: P.G.O.U. 1973. Memòria Descriptiva, p. 12

87 A. M. V.: P.G.O.U. 1973. Memòria Descriptiva, p. 3.

"Con independencia del desordenado crecimiento de la ciudad a que ya hemos aludido, nos encontramos ante una serie de circunstancias que coartan grandemente la libertad de establecer un plan ideal de ordenación."

88 R. D. 1346/ 1976 de 9 - IV de Llei del Sol i d'Ordenació Urbana . article núm. 10

89 A. M. V.: "P.G.O.U. adaptado a la nueva Ley del Suelo". doc. 275/ 1977.

entrar en vigència, mantenint-se el Pla General de 1973 fins l'aprovació d'un nou Pla General el 26 d'octubre de l'any 1983 (90).

Les àrees urbanes que més es van desenvolupar durant el període 1971-1977 es distingeixen amb facilitat a la figura 11. Assoleixen un major creixement aquelles zones que en els anys seixanta ja s'havien configurat com les més expansives, són el Pilar-la Huerta i el Cedre. En aquest període cal destacar els anys 1975, 1976 i 1977 on el nombre de vivendes construïdes és de 651, 515 i 565 respectivament. El total de vivendes construïdes en tot el període és de 2.188.

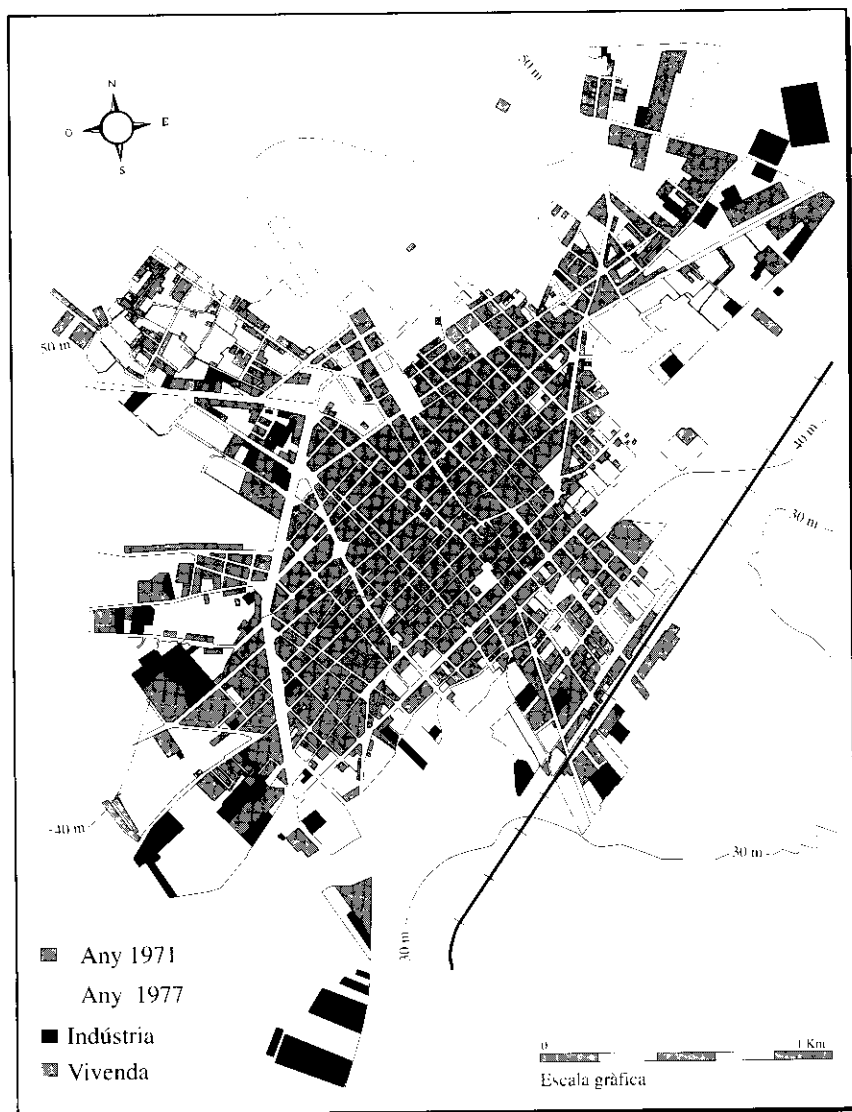
Els habitatges de la zona Pilar-la Huerta es concentren ara en el barri del Pilar que coneix un veritable canvi en la seua configuració. A la zona del Cedre es dóna per tot arreu una massissació de l'espai, es reomplen gran quantitat de solars. Sols l'any 1975 es construeixen 376 habitatges en aquesta zona. Un creixement més puntual es dóna al barri de Melilla i a la zona del Calvari, en canvi resten pràcticament paralitzades les zones del sud-oest, és a dir, el barri Evangelistes, perllongació del carrer la Pietat i adjacents. Sols el Barrio coneix l'any 1977 l'increment de 120 habitatges, són blocs d'edificació que sorgeixen a l'avinguda Pius XII i a l'avinguda Itàlia.

La indústria creix i es desenvolupa, aquest creixement també es pot contemplar a la figura 11. Algunes d'aquestes implantacions industrials corresponen a ampliacions d'empreses existents i altres són de nova creació. És obligat referenciar el desenvolupament que coneix la zona industrial que es fixa a l'eix de la carretera N-340 a l'eixida cap a València amb fàbriques com Eidos l'any 1974 o Porcelanosa l'any 1975. Nous assentaments industrials sorgeixen també configurant un creixement lineal al llarg de la carretera d'Onda, tallers com Jois-Benassi, Granell i fàbriques de vernissos com Vidres en són els exemples. També s'amplien instal·lacions al camí vell d'Onda, al camí la Travessa i a la carretera de Borriana.

90 P.G.O.U. 1993. Memòria I, pag.1.

Figura 11

Vila-real 1977

Tot aquest creixement industrial va anar conformant ja plenament la ubicació de les àrees industrials que ocuparen vies d'accés principals i també antics camins rurals, i que en absència de tota planificació que limitara el creixement desarticulat i concentrara la indústria en adequats polígons, dotant-los de la infraestructura necessària, va afavorir la dispersió i la inadequada ubicació de les indústries.

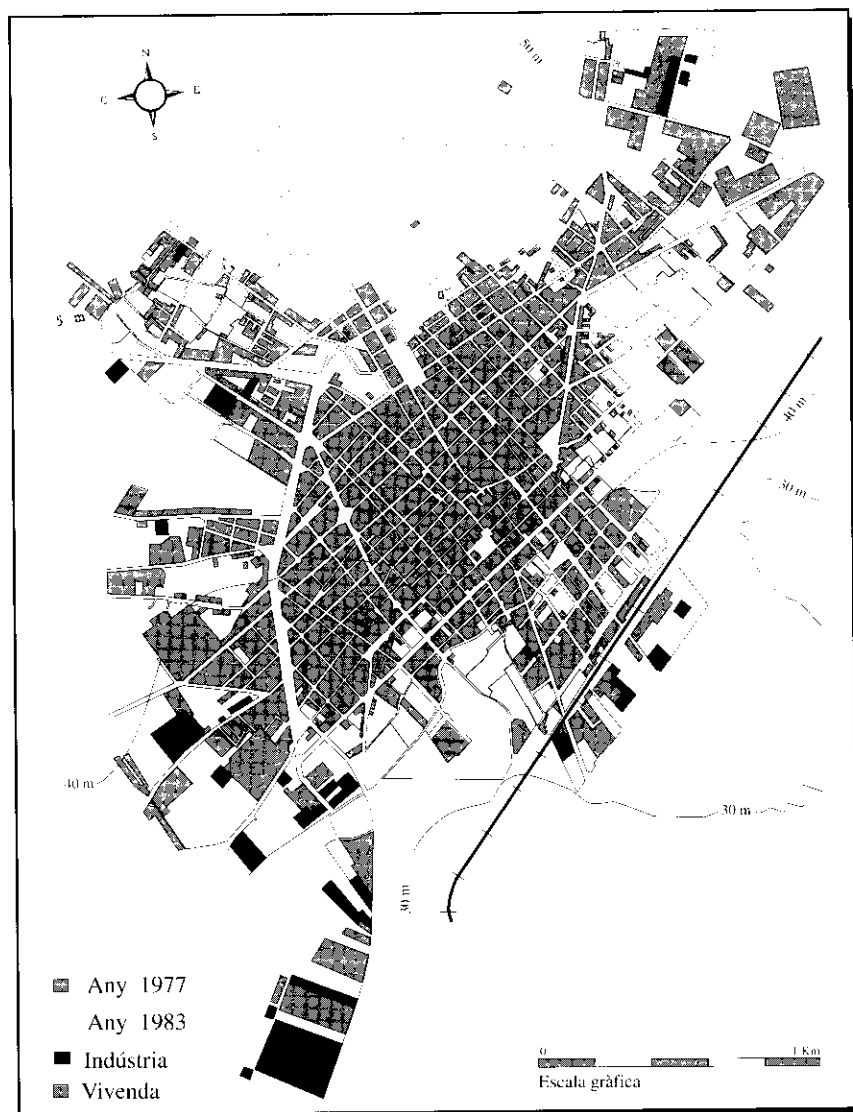
El Pla General de 1973 potser preveia excessiu sòl industrial, en la revisió que es fa l'any 1976 (que assimila la nova terminologia de zonificació i correspon a les mateixes àrees), en sòl urbanitzable no programat per a ús industrial es preveien 344,1 Ha, d'elles 204,15 Ha es localitzaven a la carretera d'Onda i pretenien incloure dintre del sòl industrial els assentaments de fet que s'havien produït anteriorment de manera dispersa, com Zirconio o Todagrés, per exemple. Tot i que ja en sòl urbà es preveia per a usos industrials un total de 240,61 Ha. Realment a la vista de l'augment d'ocupació del sòl per part de la indústria en els darrers anys es va poder pensar que el desenvolupament seria il·limitat.

V. 5. EL CREIXEMENT EN LA DÈCADA DELS ANYS VUITANTA.

Després de 1977 fins al 1983 un nou plànol, el que mostra la figura núm. 12, ens aproxima a la morfologia que va adquirint la dimensió en superfície de Vila-real. Els anys 1978 i 1980 han conegut un augment en el nombre d'habitatges edificats de 872 i 901 cadascun dels anys respectivament. Quasi 3.000 vivendes es construeixen en sols sis anys, l'edificació d'habitatges col·lectius ha estat la tònica dominant omplint l'espai urbà de torres d'edificis i canviant la fesomia de determinats sectors del poble. Es continua amb un model de creixement on l'ocupació intensiva del sòl amb excessiva alçada dels edificis, condiona un aprofitament de l'espai de caire especulatiu.

Figura 12

Vila-real 1983

L'obertura de nous carrers com ara l'avinguda Tàrraga i la ubicació de l'escola Escultor Ortells han propiciat en primera instància el creixement de la ciutat cap a l'est, també un major desenvolupament del barri del Pilar es produïa en aquest període. Les noves construccions són ben puntuals i encara que amb molts habitatges sols es produeix l'eixamplament del plànol en la zona de l'avinguda Tàrraga. Tampoc el creixement industrial ha estat excessivament important, a més de l'efecte que la crisi de l'any 1973 té sobre la indústria, en aquest període, es pot dir que han finalitzat els grans assentaments industrials. Així el Pla General d'Ordenació Urbana de 1982 (91) ja havia reduït dràsticament el sòl urbanitzable no programat per a usos industrials, retallant en gran mesura tot el terreny dels assentaments industrials de la carretera d'Onda.

Eren els anys dels primers ajuntaments democràtics triats per sufragi universal l'any 1979 i tot just emprengueren la tasca urbanitzadora amb esperit renovat i redactaren un nou Pla General d'Ordenació Urbana. Pla que segueix a grans trets un criteri d'ajustar la dotació de sòl tant el destinat per al usos industrials com el destinat a habitatge en les previsions que en aquell moment es feien. En un context de crisi econòmica i també d'aturament del creixement demogràfic calia revisar les suposicions. De tota manera, es projectaren dues àrees d'eixamplament per als habitatges, una referida a la zona de l'avinguda de Tàrraga amb edificació semi-oberta que deuria vorejar la zona industrial del camí la Travessa, amb un criteri de reserva d'espai verd dintre de les illes d'edificació i també d'aparcament i l'altra la zona situada entre el camí vell de Borriana i el perllongament del Barranquet fins a la via del tren amb el mateix tipus d'edificació. Es preveu, en definitiva la possibilitat de construir en sòl urbà quasi 5.000 habitatges de 120m² a més de 150 parcel·les, amb un aprofitament brut de 5m³/m² de superfície i amb un índex d'ocupació de 3,6 habitants per habitatge per a una previsió de població de 58.705 habitants. El càlcul no degué tampoc tenir en compte que els indicadors demogràfics estaven canviant i que la immigració ja no resoldria un creixement d'aquestes magnituds en sols vuit anys que tenia l'horitzó del Pla.

91 A.M.V.: P.G.O.U. 1982. doc. 330/1982.

L'augment de sòl urbà sols es podia justificar en la mesura que posava en circulació gran quantitat de terrenys edificables i açò podia repercutir en l'abaratiment del preu del sòl, ara bé açò requeria alhora una important previsió en dotacions.

Les previsions de creixement urbà no es van acomplir; així tampoc les importants previsions de dotacions es van dur a terme. El que va ocórrer és que l'aturament de l'activitat constructora entre els anys 1982 al 1987 (sols es construïren un total de 1.045 habitatges en sis anys) va produir que restaren ja com molt llunyanes les previsions que feia el Pla General. A la figura núm. 13 es pot identificar el migrat creixement que es va donar en aquest període i com no es van realitzar les previsions d'ocupació del sòl, no acomplint-se l'eixamplament de noves àrees urbanes.

Una important previsió de dotacions acompanyava el Pla General amb 38,81 Ha per a equipaments i 13,44 Ha de zones verdes. Importants transformacions urbanes si que es van acomplir, entre elles la urbanització del Barranquet i també de l'avinguda d'Alemanya que ara ja no era la línia divisòria entre el casc urbà consolidat i la perifèria sinó l'avinguda més ampla (amb 31 metres d'amplada) i verda del poble. Es van dur a terme també majors dotacions escolars i sanitàries (el Centre de Salut "la Bòbila" tan necessari), inclús li va arribar l'hora a la urbanització d'alguns nuclis perifèrics, millorant les infraestructures i dotant-los d'espais verds, com el que es va dur a terme a la plaça de la Llibertat. Fins i tot la urbanització de l'antiga carretera general (que s'havia desviat per fora del poble) marcava un fita, tornant-li a aquest carrer el sentit d'una via on es podia pensar en viure.

L'eixamplament de noves àrees urbanes no es va produir, inclús alguns projectes de dotació d'espais verds van restar al marge de les realitzacions que preveia el Pla, alguns ubicats molt a la perifèria i subordinats a un creixement que no va arribar i d'altres van restar per a millor ocasió, com ara el parc públic Municipal que es preveia ubicar darrere de les instal·lacions del centre de Formació Professional del carrer Miralcamp.

Figura 13

Vila-real 1988

VI. LA CIUTAT ACTUAL

A partir de l'any 88 reviscola de nou l'activitat constructora i fins l'any 1991 es construeixen un total de 1.629 habitatges en quatre anys, amb una clara concentració a la zona del Cedre-Avinguda. La recerca del nombre de llicències d'obra ens ha permès quantificar sobre tot en quines àrees urbanes s'ha produït un major increment en la construcció d'estatges, fet que resulta bàsic per comprendre la dinàmica del creixement, no solament en la morfologia del plànol, sinó també en la tercera dimensió, és a dir, el creixement en altura de la ciutat.

El Cens de 1990 (92), arreplega la xifra indicativa de que el 63,7% dels habitatges han estat construïts des de l'any 1961 cap ací, és a dir, prou més de la meitat dels habitatges que hi ha al poble tenen l'antiguitat del període en el que hem centrat l'anàlisi del creixement urbà.

Aquest augment en el nombre de habitatges ha tingut una característica definitòria que es reflexa també al cens, el 49% del total de les vivendes s'ubiquen en edificis de quatre o més plantes, és a dir, propor-

92 INE: Cens d'edificis i locals, 1991

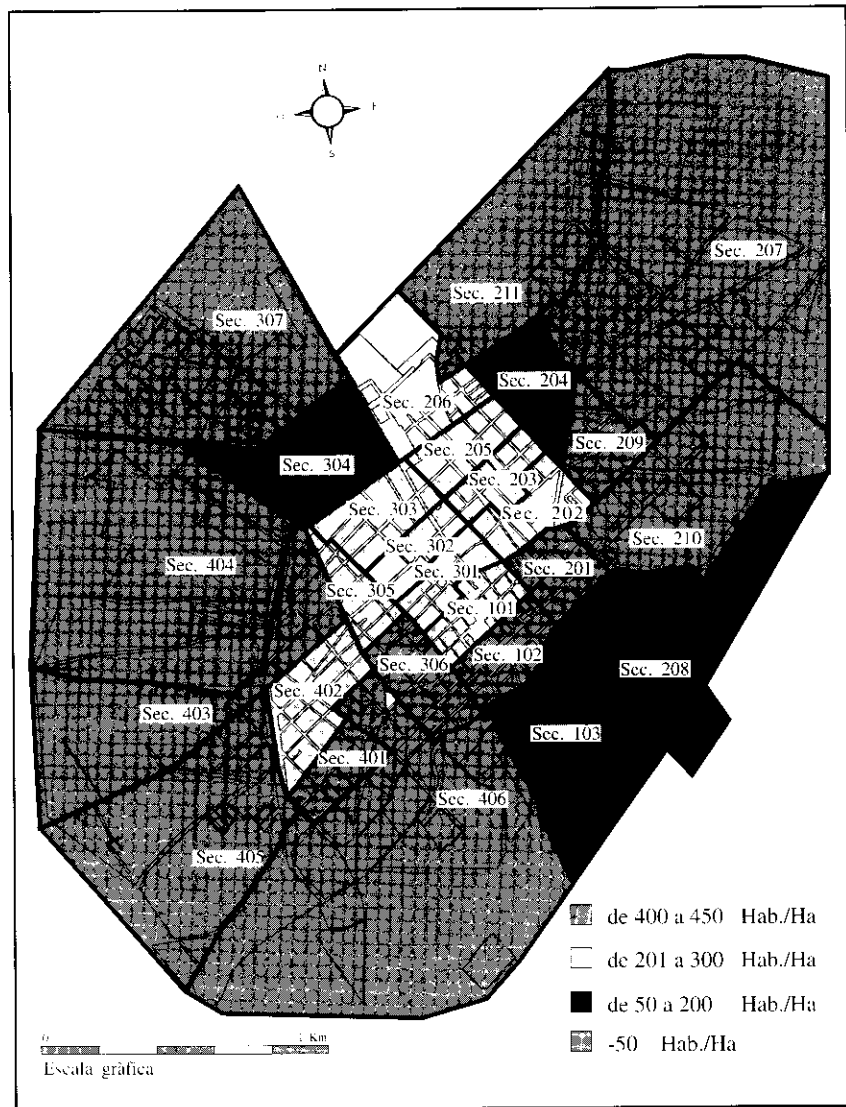
cionalment la meitat de la població deu viure en un habitatge col·lectiu, però aquests habitatges col·lectius definits com aquells edificis que tenen més d'una vivenda, sols suposen el 17% dels edificis en tota la ciutat i encara es redueix més aquest percentatge si deixem de banda aquells edificis on d'una casa rehabilitada s'ha construït un pis elevat o dos perquè visca el fill o la filla. Així els edificis que contenen quatre o més vivendes sols suposen el 10,3% de tots els edificis del poble i en ells hi viu la meitat de la població.

Amb aquest percentatge del 10% hem volgut introduir una idea que ens pareix bàsica: el predomini que tenen les cases en el conjunt de les edificacions essent majoritàries en quasi totes les àrees urbanes. Ara bé, l'impacte urbanístic dels habitatges col·lectius ha estat més important en aquelles àrees que han conegut un fort creixement, són sobre tot les avingudes i les principals vies de trànsit de la ciutat, aquest impacte es defineix clarament en les densitats urbanes.

Aquelles seccions que tenen densitats per dalt de 400 hab./Ha són sols 5 i segueixen en sentit lineal tota l'àrea de creixement de l'eix conformat per les avingudes Pius XII-Murà-Tàrrega i també l'avinguda Riu Ebre. A la figura núm. 14 es pot apreciar aquesta concentració, el que cal matisar també és que són aquestes àrees urbanes les que contenen els majors percentatges de població. Ha ocorregut lògicament un trasbalsament intra-urbà de població en funció d'on s'ha produït una major oferta d'habitatges. Com quedava reflexat a l'anàlisi demogràfic, hi havia altres àrees urbanes que han anat perdent població i sobretot població jove, assolint fortes tendències cap a l'envelliment.

L'anàlisi de les densitats reflexa a grans trets les tendències que s'han produït de concentració però es poden apreciar també algunes paradoxes, sobre tot en funció de l'àrea delimitada per cadascuna de les seccions censals. Així ocorre que quasi totes les zones situades a la perifèria tenen densitats per baix de 50 hab./Ha, però caldrà puntualitzar clarament que aquestes baixes densitats de la perifèria contenen zones ben diferenciades, per exemple a la secció 5 del districte 4 que és la zona del barri del «Zorro», una densitat per sota de 50 hab./Ha es dona per la coexistència d'espais d'habitat amb assentaments industrials, en canvi la secció 10 del districte 2 que cobreix el final de l'avinguda Tàrrega, una densitat tan baixa refle-

Figura 14
Vila-real 1991, densitats urbanes.

xa un àrea encara poc consolidada donat que els edificis alts (de màximes densitats) es concentren sols en l'Avinguda, existint fins a la via del tren àmplies zones de solars sense edificar.

A la zona del Cedre, densitats entre 50 i 200 hab./Ha no són indicatives del creixement en altura que s'ha produït, perquè s'inclou tota l'àrea industrial de l'estació i el magatzems de taronja dintre del seu perímetre.

Les úniques zones on la densitat està en relació directa amb la superfície son les àrees consolidades, així densitats entre 200 i 250 hab./Ha es donen en el Centre. La zona anomenada Camí d'Onda i la part nord del Barranquet, son àrees amb predomini de cases però molt compactades d'edificacions.

La revitalització econòmica de la segona meitat dels anys vuitanta va possibilitar el creixement urbà i l'augment del nombre de vivendes, si retornem als quadres I i II veurem com les construccions s'han centrat en una sola àrea, Cedre-Avinguda on l'any 1991 amb dotze llicències s'edificaren 157 noves vivendes. Aquesta zona té el 23,4% de totes les vivendes del poble amb un total de 3.369. És la nova àrea d'expansió (sobre tot el quadrant format per les avingudes Tàrrrega i Riu Ebre) que contrasta amb altres àrees urbanes que no sols no coneixen noves construccions sinó que veuen com es van desallotjant les seues vivendes (quadre III), per exemple el Centre Històric amb un 26,6% del total de vivendes de la seua àrea buides, tot i sense contar les que hi son destinades per a uns altres usos com ara el comercial.

Hi ha un total de 2.675 vivendes buides en tot el poble, la meitat d'aquestes vivendes sense ús son cases, essent un total de 1.308. La pèrdua de població resident en algunes zones és la causa directa de que les seues estructures per edats denoten un progressiu envelliment i que conseqüentment es produeix un deteriorament de l'habitat. La recuperació d'algunes de aquestes vivendes buides ha estat en algun cas la seua reconversió com a garatge. De tota manera és un superàvit important ja que amb un índex d'ocupació de 3,5 persones per vivenda podrien allotjar més de 9.000 persones.

Així i tot no es comptabilitzen òbviament les vivendes anomenades de segona residència o «masets» situades en zones suburbanes, aquesta

Quadre III

Relació de vivendes buides segons el nombre de vivendes en cada edifici i pèr àrees de la ciutat.

	1	2	3	4	5 a 9	10 a 19	20 a 39	> 40	Totals
Centre Històric	158	10	15	14	25	4	5	0	231
Barranquet	135	13	9	15	24	51	4	0	251
Barrio	209	18	16	20	41	84	16	0	404
Pilar-La Huerta	260	24	22	16	53	105	13	0	493
Camí d'Onda	140	14	7	3	16	19	2	0	201
Cedre-Avinguda	131	23	18	18	95	264	56	6	611
Evangelistes-Melilla	201	5	4	6	13	21	39	0	289
Sta. Sofia-Río-Río	74	11	6	2	50	47	15	0	205

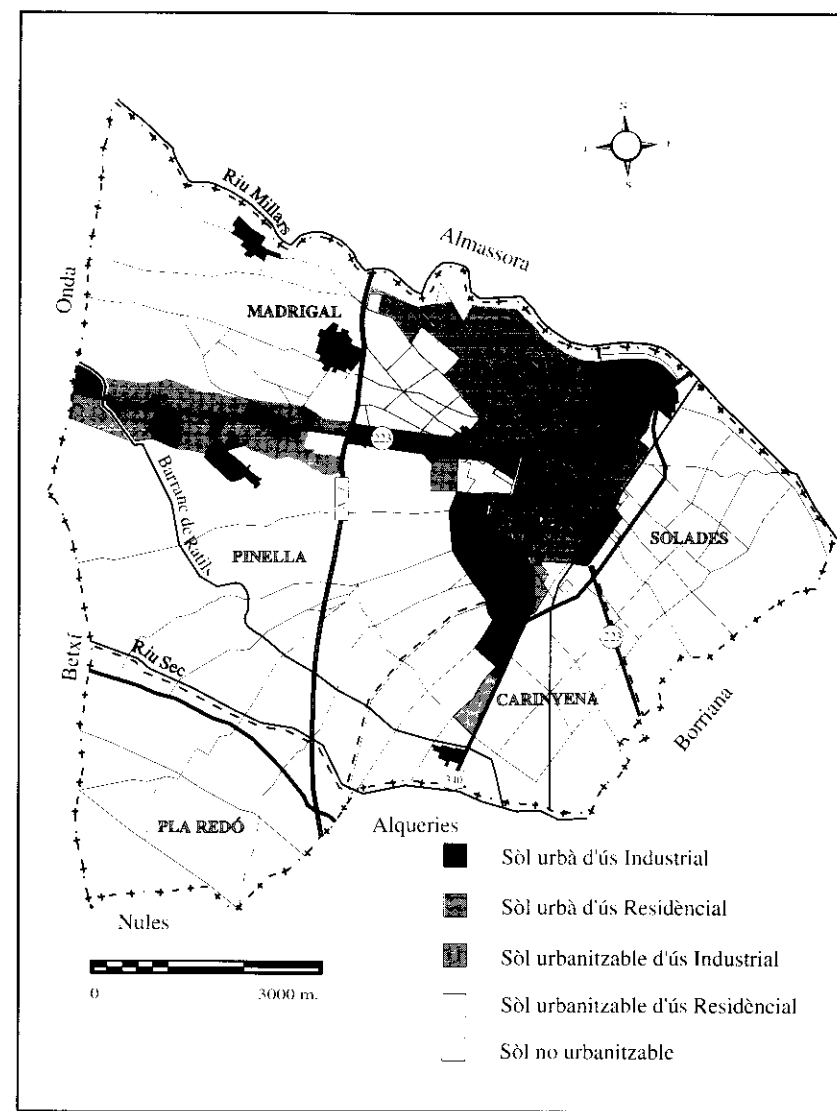
modalitat de vivenda d'estiueig està coneixent un revitalització canviant l'ús de vivenda secundària pel de principal, essent signe de prestigi social el viure en aquestes zones, així el camí l'Ermita és cada vegada més una avinguda «de luxe» del poble.

Contràriament, altres àrees també suburbanes de no tan privilegiat entorn, cas d'alguns barris perifèrics envoltats d'indústries com Evangelistes o Miralcamp, coneixen una constant pèrdua de població. La recuperació d'aquestes àrees passaria en alguns casos per una remodelació en profunditat d'aquests espais per a millorar infraestructures, espais d'oci etc...

És a partir de l'aprovació del nou Pla General el 23 de novembre de 1993, que les zones suburbanes de creixement continuat sobretot a partir del anys vuitanta, és a dir, la zona de «masets» de Partida el Madrigal, estan incloses com a sòl urbà. Aquest Pla preveu un eixamplament considerable del sòl urbà amb un total de 914,45 Ha, essent destinades un total de 527 Ha. per a usos residencials i 377 Ha. per als industrials. L'eixamplament per a ús residencial de Partida Madrigal és de 228 Ha. (figura núm. 15). Dues noves àrees per a ús residencial es preveuen, l'una amb vivendes del tipus «adosat» ubicada a la zona sud del Barranquet i l'altra situada al final de l'avinguda Tarrega on es permeten blocs d'edificació amb una alçada màxima de sis plantes i on es preveu la possible edificació de 2.527 noves vivendes.

Figura 15

Superfície de sòl urbà i urbanitzable a Vila-real, any 1993.

Dintre del sòl urbà s'inclou el destinat a usos industrials, que es circumscriu a les zones industrials existents al voltant del nucli urbà i a les indústries localitzades en ubicacions disperses com «Zirconio» o «La Florida». El que es preveu com a sòl urbanitzable per a usos industrials, segueix el raonament lògic d'intentar concentrar la indústria al llarg de la carretera d'Onda (C-223), evitant l'excessiva dispersió que s'ha permès en les localitzacions.

Per a ús residencial en sòl urbanitzable, s'inclou l'eixamplament del sòl urbà, el de la Partida Madrigal des del camí Fornets fins a la carretera d'Onda amb vivendes unifamiliars amb una parcel·la mínima de 700 m².

Les principals novetats del Pla radiquen en la creació de nous espais destinats a equipaments comunitaris, nou cementiri, nou institut d'ensenyament mitjà, zones esportives, residència geriàtrica, ciutat del transport, depuradora de residus industrials mancomunada amb Onda i Betxí etc... També l'eixamplament dels terrenys dedicats a espais verds amb la creació de 146.399 m² de parcs i jardins, la represa d'alguns projectes com la Ronda Nord o la millora dels accessos a la ciutat com la supressió del pas a nivell de la carretera de Borriana. S'amplien en el nou Pla, els sistemes generals d'espais lliures sobretot amb les 10 Ha. del parc públic Miralcamp i es classifica com a zona de protecció mediambiental les 89 Ha. que conformen tota la marge del riu Millars dintre del terme de Vila-real.

VI. 1. ÀREES URBANES.

La necessitat de dades desagregades per a un estudi més complet de totes i cadascuna de les àrees urbanes de les quals hem anat indicant característiques puntuals, hagués restat finalment sense possibilitat de dur-se a terme, ja que les fonts estadístiques donen dades agregades de la totalitat del poble. Hem superat aquest entrebanc al disposar dels Quaderns dels Agents Censals de l'últim Cens de Població de 1991. Açò ens ha proporcionat informació més detallada que hem anat agrupant per a

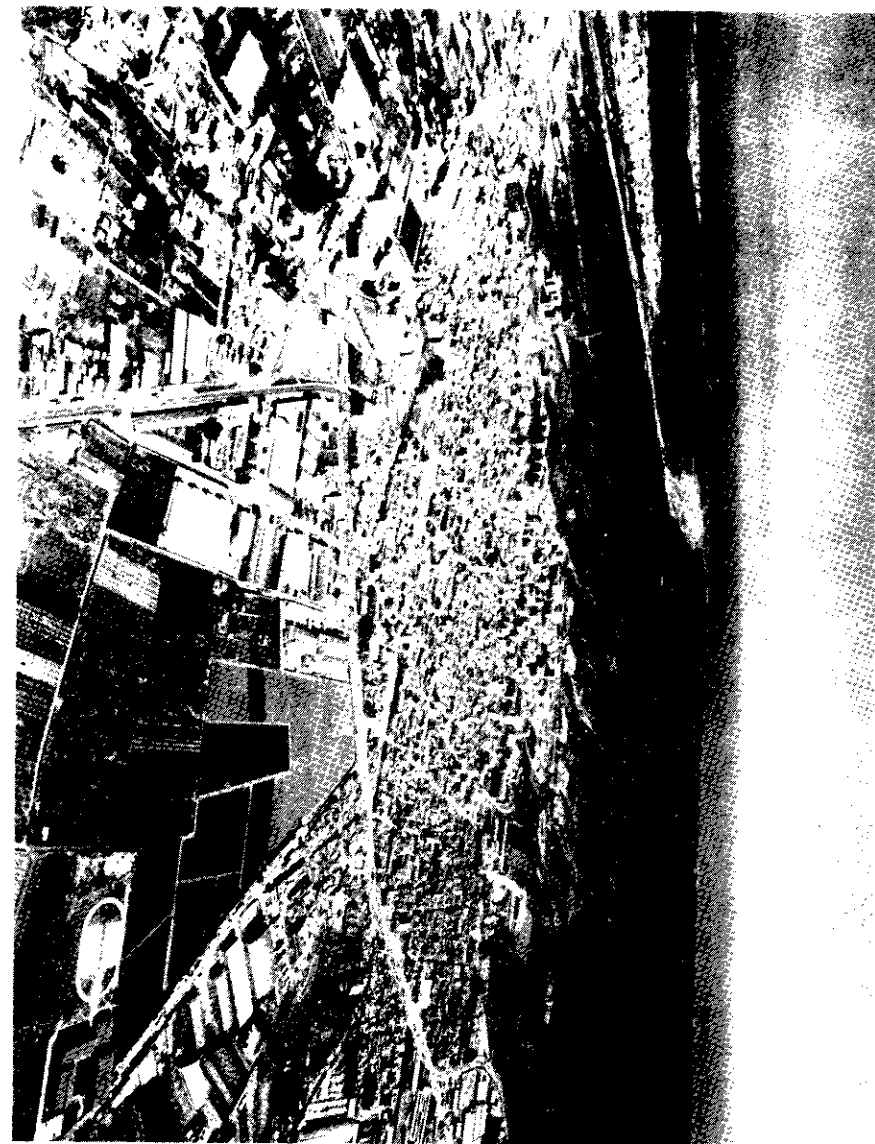

Foto aèria, 1992.

Vila-real 1988

cadascuna de les zones, disposant de dades complementàries quant al nombre d'habitatges de cada zona, percentatges de població, nombre d'habitatges buits etc... que juntament amb les dades de l'estructura de la població per barris ens ha permès obtenir un perfil més complet. Encara que la necessitat de concentrar les dades per zones més definides i per obtenir una visió de conjunt de cada zona, deixa un poc de banda alguns aspectes puntuals com el tipus d'habitatge, aspecte aquest que comentarem descriptivament amb l'ajut de fotografies fetes sobre el terreny.

VI. 1. 1. El Centre Històric.

El Centre Històric concentra sols el 4,8% de la població de tot el poble amb un percentatge total de la superfície de l'1,5 %. El percentatge d'habitatges respecte al total del poble s'eleva al 6 % essent la relació habitatges/Ha de 103,3 amb una densitat mitjana de 216,7 habitants/Ha per a tota l'àrea.

La pèrdua de població que ha sofert en tots els grups d'edat ha estat continuada essent una nota definitiva la pràctica equiparació del grup d'edat entre 0-4 anys amb el de 85 i més anys. L'envelliment poblacional d'aquesta zona es molt accentuat.

Sols algunes àrees centrals, com ara els voltants de la plaça Major es desdiiuen de la tipologia de vivendes predominant de cases unifamiliars amb dues o tres plantes d'alçada.

El Centre s'ha conformat com una zona de serveis i de comerç on l'existència de carrers per a vianants ha promogut la ubicació de la major part dels comerços especialitzats del poble, duent-se a terme una renovació dels habitatges per a usos terciaris tant de comerços com d'oficines. És aquesta revalorització de l'espai central el que ha permès que no es done una degradació dels habitatges, molts d'ells reconvertis en comerços sobretot al carrer Major i al carrer la Sang. Així i tot, el 26,6% dels habitatges resten buits. Potser alguns d'ells resten a l'espera de la seua reconversió per a usos terciaris, més avaluada, i ja no tinguen per als seus propietaris el plantejament d'un habitatge per viure. En edificis amb una

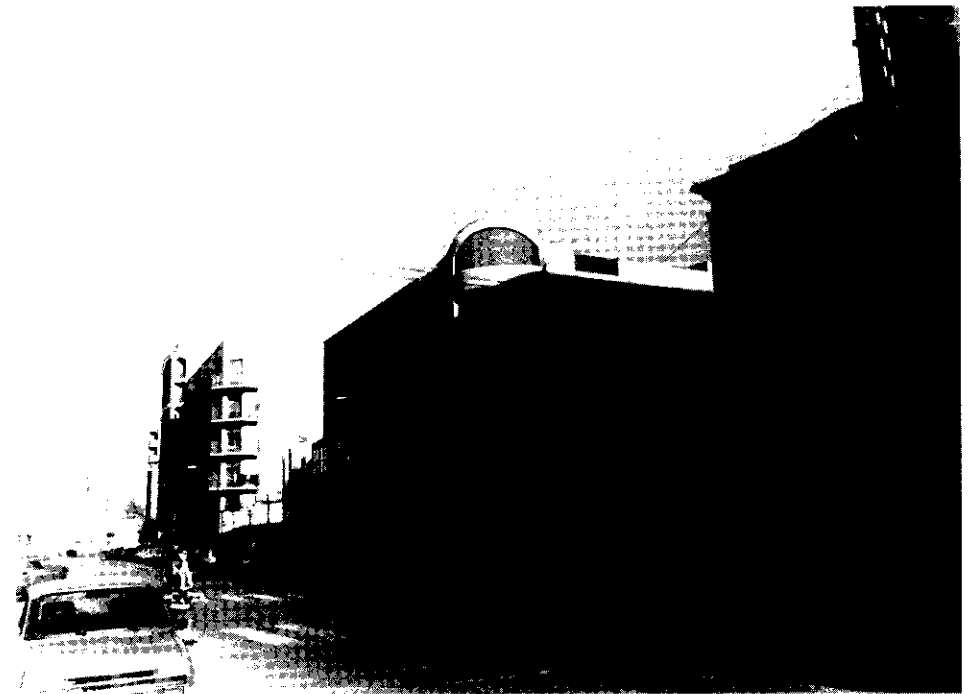
Plaça Porxada.

sola vivenda hi ha buits 158. La relació habitants/vivenda principal és la més baixa de tot el poble. Sols es donen 2.8 habitants per vivenda, incloent dintre del seu perímetre sols 1.816 habitants.

El nou Pla General supedita totes les actuacions urbanístiques que es puguin dur a terme en aquesta àrea a la redacció d'un Pla Especial de Protecció amb l'objectiu de protegir el conjunt i les edificacions incloses en el patrimoni històric-artístic. Així, algunes actuacions destinades a la rehabilitació d'aquest patrimoni s'estan duent a terme. Com a més significatiu cal assenyalar la rehabilitació de l'Antic Casino Republicà situat en el carrer Major.

VI. 1. 2. El Barranquet.

Aquesta àrea urbana comprén l'1,7% de la superfície del centre urbà amb 9,5 Ha de superfície. El percentatge de vivendes s'eleva al 9% incloent en la seua demarcació el 8,8% dels habitants del poble. La densitat mitjana és de 352,1 habitants/Ha. Aquesta elevada densitat vé condicionada per l'augment dels habitatges col·lectius en l'àrea compresa entre el raval del Carme i la sèquia major, als voltants de l'avinguda Pius XII i el carrer Gamboa, que és la zona que ha desenvolupat un major creixement en els últims anys. Aquest creixement en el nombre d'habitatges ha propiciat que es mantinga a l'estructura per edats, globalment per a tota la zona, encara un cert equilibri.

El Barranquet.

Així i tot caldria diferenciar clarament aquesta zona d'expansió de l'àrea emmarcada pels eixos dels carrer Zumalacàrregui i Sta. Llúcia on les cases unifamiliars són la tipologia d'habitatges predominant. En aquesta última zona es fa patent la tendència cap a l'envelliment de la població i l'estancament demogràfic.

El percentatge d'habitatges buits és del 19,1%, percentatge que pot anar en augment a mesura que no es produeixi una reocupació dels habitatges per famílies joves. La característica d'aquesta zona és que està densament compactada d'edificacions on no hi ha cap espai d'oci, com ara jardins o places i amb carrers estrets, tot i encara que pot trobar l'incitiu de l'habitabilitat perquè es un espai cèntric on la urbanització del Barriquet ha obert una via longitudinal d'accés immillorable que caldria recolzar amb una major oferta d'espais verds.

VI. 1. 3. El Barrio.

Plaça Aliaga.

Avinguda Pius XII.

Aquesta extensa àrea ocupa el 26,3% de la superfície amb un total de 146,7 Ha. Inclou dues àrees perfectament diferenciades, una al nord completament edificada i l'altra al sud delimitada per l'avinguda Pius XII encara sense urbanitzar, on alguns equipaments com ara el col·legi Pasqual Nacher o el Centre de Salut Carinyena poden reconduir el creixement que preveu el PGOU per aquesta àrea, amb vivendes unifamiliars adossades. La zona consolidada reflexa una estructura demogràfica que tendeix cap a l'envelliment, sols l'àrea situada als voltants de la avinguda Pius XII i el carrer València que ha conegut la construcció d'edificis de pisos els últims anys, polaritza cap a aquest sector els majors índex de joventut.

Algunes zones consolidades han conegut renovacions puntuals dels habitatges com ara el raval del Carme i els voltants de la plaça Aliaga (recentment urbanitzada). Altres zones ja coneixen en aquest moment el fenomen de la degradació, acomplint un percentatge d'habitatges buits del

16,7%. Les actuacions fetes en el sentit d'urbanitzar i reconvertir l'antic mercat de les bajoques en zona verda, han revitalitzat urbanísticament el sector nord del Barrio, així com també la urbanització de l'avinguda d'Alemanya que circumscriu tota la zona pel sector est. Així i tot, la pèrdua de població jove que coneix, condicionarà en el futur el seu manteniment per evitar la degradació dels habitatges, tot i que la tendència cap a l'envelliment poblacional no augura millores en aquest sentit.

VI. 1. 4. El camí d'Onda.

Passeig central de l'Avinguda Alemanya.

Coneix aquesta zona urbana també una pèrdua de població constant al llarg del temps i un procés d'envelliment de la població acusat. Concentra sols el 5,8% de la població i el 6,4% dels habitatges. La tipologia

de les vivendes amb predomini de les cases unifamiliars sols es trunca a l'extrem nord als voltants del carrer Comte de Ribagorça i en l'encreuament de l'antiga carretera general i la carretera d'Onda. El procés de pèrdua de població s'evidencia en les característiques de l'estructura per edats i també en un altre indicador urbà, el nombre de vivendes buides: més d'una cinquena part dels habitatges de tota la zona resten buits. Sols la proximitat que manté amb l'àrea de serveis i de zona verda de «La Bòvila», pot reconduir en aquesta zona una revalorització dels habitatges com ha ocorregut a la banda del carrer Comte de Ribagorça a la qual abans ens referíem.

VI. 1. 5. El Pilar-La Huerta.

El Camí Reial.

Aquesta àrea urbana comprén 25,2 Ha de superfície. La concentració d'habitatges dóna un percentatge respecte al total de 17,70% incloent 6.551 habitants. La mitjana de densitat és de 259,3 hab./Ha. De tota manera, cal diferenciar clarament dues zones situades a una i l'altra banda del Camí Real. La primera, anomenada la Huerta, forma part d'una zona fortament consolidada abans del «boom» edificatori dels últims anys. La tipologia de les vivendes es majoritàriament de cases unifamiliars, sols a la banda nord del carrer Calvari, als voltants de la plaça del Llaurador, noves construccions d'habitatges col·lectius trunquen aquesta fesomia, donant-se la major concentració de vivendes en aquesta zona. Així, les densitats urbanes d'aquesta àrea són ostensiblement menors que la de l'altra zona conformada pel barri del Pilar que reflexa a la secció 9 del districte 2 densitats per dalt de 400habitants/Ha molt més elevades que la mitjana de tota l'àrea.

És aquest barri de nou desenvolupament el que té els edificis més alts que dominen la seua fesomia. La urbanització de l'avinguda Riu Ebre, que enllaça pel sud amb l'avinguda Tàrrrega, ha estat una de les actuacions més destacades i ha posat les bases de l'eixamplament de la ciutat en aquesta zona que ja es preveu com una zona de creixement en el nou PGOU essent anomenada d'eixample tradicional.

VI. 1. 6. El Cedre-Avinguda.

Perspectiva de l'Avinguda Tàrrrega.

Avinguda Tàrrrega.

És la zona que concentra al seu perímetre el major nombre d'habitatges, quasi una quarta part de les vivendes de tot el poble es localitzen en aquesta zona. També es concentra el 23,6% de la població en una superfície de 14,52 Ha que inclou un ampla àrea que va des del Barranquet fins al final del poble més enllà de les últimes edificacions del camí la Travessa, incloent la zona de l'estació del tren i dels magatzems de taronja.

El que caracteritza aquesta zona és el ràpid creixement que ha desenvolupat els últims anys. Les edificacions arriben fins a l'avinguda de França pel sud. Són edificacions en altura que han assolit un model de creixement que ocupa plenament l'espai urbà. És en aquesta zona on la creació d'espais verds podria haver estat un projecte realitzable degut a l'escassa urbanització que s'havia produït en la zona de l'avinguda de Tàrrrega a l'una i altra banda i també darrere l'Institut de Batxillerat.

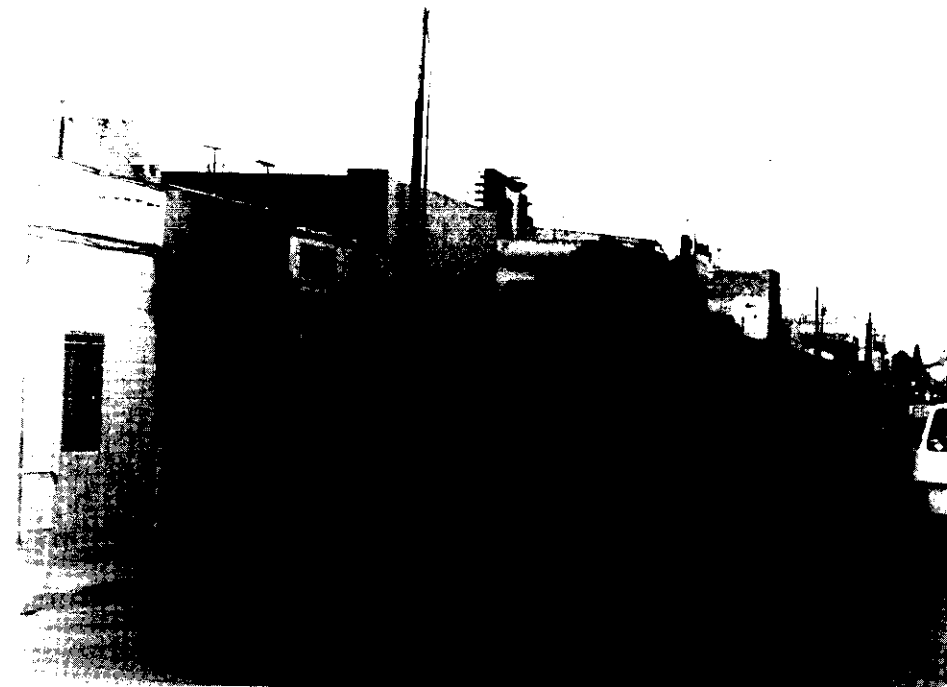
Els projectes del nou Pla localitzen les zones verdes més en la perifèria, justament en la confluència de l'enllaç de la N-340 i al final l'avinguda de França, que es projecta perllongar. El parc de La Mayorazga dintre d'aquest sector, queda també molt allunyat tant de la zona d'eixamplament que es projecta, com d'altres àrees com ara el barri del Pilar tan necessitat d'aquests espais, ja que amb densitats situades per dalt de 400 habitants/ Ha, sols té el jardí de Sant Pasqual que va esser dissenyat ja a primeries del segle.

Sols la dotació d'equipaments esportius, educatius i culturals fan d'aquesta una zona privilegiada. Ací s'ha ubicat el nou poliesportiu i la piscina coberta i aquesta zona gaudeix també de l'institut de Batxillerat, de la Biblioteca Municipal i del Museu Municipal de «la Casa de Polo».

VI. 1. 7. Els barris perifèrics.

Barri d'Evangelistes.

Tipologia de les vivendes d'autocostrucció als barris perifèrics. Barri Sta. Quitèria.

Incloem ací totes les àrees perifèriques sorgides com a nuclis diferenciats a les rodalies del poble. Així, tots els barris sorgits a l'extrarradi de la ciutat s'inclouen dintre d'aquest apartat. La dispersió en la ubicació d'aquests barris, la tipologia dels habitatges, així com les característiques demogràfiques donen uniformitat a zones tan distants i singularitzades com el barri Evangelistes o el barri de Sta. Quitèria.

Com dèiem a l'anàlisi demogràfic respecte de l'estructura per edats, són barris que han perdut població i sobre tot població jove. Presenten, de tota manera, les majors densitats habitant/vivenda amb un índex de 3,5 alhora que concentren el 22,9% de la població. Són barris nascuts arran de la immigració on la característica principal és la coexistència dels habitatges amb les indústries. Presenten, ensems, els percentatges més baixos de vivendes buides amb sols el 16%, essent major el percentatge a la zona d'Evangelistes-Melilla que té 201 cases buides front a les sols 74

Barri Evangelistes.

que té la zona de Sta. Sofía. Aquesta última zona ha conegut una certa revitalització dels habitatges i presenta unes pèrdues inferiors de població. Totes aquestes zones no han estat tractades uniformement al nou Pla que contempla sols dintre de la tipologia de nuclis perifèrics el barri de Melilla estrictament i el pany de cases del barri de Sta. Quitèria, on es preveu la potencial construcció de 1.280 noves vivendes i per contra es proposen sols 988 m² de zona verda. La proposta del PGOU és la d'arribar a la compactació d'una àrea que deuria mantenir les tipologies edificatòries sense pujar fins a tres plantes, dedicant els esforços a millorar els vials, els equipaments i com no els espais dedicats a zona verda, perquè son aquestes àrees les que perden població jove, nascuda en elles, que deuria trobar al seu barri l'entorn adequat i els al·licients per quedar-se a viure.

Barri Melilla.

CONCLUSIONS

CONCLUSIONS

Hem constatat en les pàgines precedents alguns aspectes que cal reconsiderar a manera de conclusió. El desenvolupament urbà de Vila-real ha estat accelerat els darrers trenta anys, coneixent un creixement demogràfic paral·lel fruit d'un intens flux migratori i una elevada natalitat. Aquest procés però, d'ençà els anys vuitanta, pren un gir. L'aturament migratori i la caiguda de la fecunditat, condicionen el que a hores d'ara el creixement poblacional haja estat ralentitzat.

Al temps, s'ha produït un intens moviment intraurbà, mediatitzat per l'oferta de vivendes, que ha desembocat en densitats extremes a les àrees on la construcció de nous habitatges ha estat més intensa.

Així, hem constatat com els barris perifèrics i altres àrees subcentrals han perdut habitants i acusen un procés d'envelliment paulatí de la població. La viabilitat d'aquestes àrees depèn de la seua potenciació i millora i caldrà dedicar recursos per emprendre remodelacions urbanes. En aquest punt són essencials les polítiques urbanístiques que es dugen a terme, evitant l'excessiva compactació del teixit i potenciant les dotacions. Son determinants també en aquest apartat, polítiques efectives d'ajut per la rehabilitació de vivendes, amb crèdits flexibles o al menys equiparats amb els que gaudeixen les vivendes de nova construcció. És prioritari possibilitar l'accés a la vivenda als joves.

Hem vist també com s'ha produït el solapament dels usos industrial i residencial en el procés d'industrialització. En aquest sentit, per compatibilitzar el usos, caldria prendre iniciatives de trasllat d'indústries a zones adequades. Cada volta es fa més necessari preservar el medi per millorar la qualitat de vida dels ciutadans.

El terme municipal de Vila-real té 5.533 Ha, d'aquestes són sòl urbà i urbanitzable 1.252 Ha, és a dir, quasi una quarta part del terme. Per a ús residencial es destinen 526 Ha. L'augment de les vivendes d'estiueig, ha estat espectacular els darrer anys i ha reconduït el creixement urbà, augmentant l'extensió superficial del nucli i eixamplant el terreny dedicat per a ús residencial. Així i tot, aquestes zones de "masets", manquen encara d'infraestructures i de una organització pròpia de sòl urbà que és fa necessari acometre.

Vila-real és una ciutat de grandària mitjana que pot estar exemple, del que ha succeït en altres àmbits geogràfics. S'inscriu ja dintre d'un marc territorial més ampli. Els límits de la seua urbanització enllacen amb el creixement urbà de pobles propers com Castelló i Almassora, en un procés de periurbanització que deuria possibilitar mesures comuns a tots ells, infraestructures mancomunades, creació de xarxes viàries d'interconnexió etc... necessàries aquestes per a la seua potenciació.

Bibliografía

- ALBERTOS PUEBLA, J.M.: "La caída de la natalidad en España (1.975-1.983), un intento de regionalización". *Estudios Regionales* núm 24, València, 1989, pp. 123-139.
- BAILA PALLARES, M.A.: "Población inmigrada en Vinaros y su distribución en el espacio urbano". *Quaderns de Geografia* núm. 34, València, 1984, pp. 99-117.
- BAILA PALLARES, M.A.: *Transició demogràfica i canvis recents en la població d'una regió mediterrània*. Col·lecció Universitària. Diputació de Castelló, 1990, p. 352.
- BANYULS GARCÍA, J.: *Desenvolupament i urbanisme a Gandia*. Universitat de València, 1986, pp. 112.
- BARCELO TORRES, M.C.: "L'Alfondeguilla y Castro. La situación de los mudejares de Castellón en el siglo XIII". B.S.C.C. LVI, 1980, pp. 126-137.
- BARCELO, M.C., DOMINGO, C. i TEIXIDOR, M.J.: "El papel de las ciudades en la configuración del Reino de Valencia". *Quaderns de Geografia*, núm 34, València 1984, pp. 63-80.
- BERNAT i MARTÍ, J.S.: *Problemática de un núcleo rural valenciano*. Col·lecció Universitària, Diputació de Castelló, 1986, p. 131.
- BOIRA MAIQUES, J.V.: *La ciutat de Valencia y su imagen pública*. Universitat de València, 1992, pp. 206.
- BOSQUE, J., MORENO, A., MUGURUZA, C. i ALTRES.: *Demos. Un programa para el estudio con ordenador del crecimiento de la población*. Cuadernos del ICE. Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1.990.
- BOURGEOIS PICHAT, J.: *La demografía*. Ariel, Barcelona 1978, p. 11.
- BURRIEL DE ORUETA, E.L.: "Desarrollo urbano de Castellón". *Estudis geogràfics* núm. 23, 1971.
- BURRIEL DE ORUETA, E. i CASTELLÓ TRAYER, J.E.: "La transición demográfica en el País Valenciano". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II pp. 613-623.
- CANALES MARTINEZ, G. i ALTRES: "Proceso de formación urbana de Orihuela". En *Investigaciones Geográficas*. Universitat de Alacant, 1992, pp. 143-164.
- CHUECA GOITIA, F.: *Breve historia del urbanismo*. ed. Alianza, Madrid, 1982, p. 241.
- COALE, A.J.: "The demographic transition". Liege. International Population Conference (1.973) citat per BOSQUE SENDRA J. en : "Modelos y teorías matemáticas en geografía de la población". *Estudios Geográficos*, Tomo XLVI núm 178-179, 1985, p. 114.
- COONTZ, S.: *Teorías de la población y su interpretación económica*: Fondo de Cultura Económica. Mèxic, 1994, p. 204.
- DOMINGO PÉREZ, C.: "Evolución de la estructura de la propiedad en la Plana de Castellón. (S. XVI - XX)". *Estudios Geográficos*, 1983, pp. 371-393.
- DOÑATE SEBASTIÀ, J.M.: "Desarrollo urbano de Villarreal". En : *Datos para la historia de Villarreal*. Tom I. Ajuntament de Vila-real, 1972, pp. 147-162 i 157.
- DOÑATE SEBASTIÀ, J.M.: "Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida". En : *Datos para la historia de Villarreal*. Tom V. Ajuntament de Vila-real, 1982, pp. 7-42.

DOÑATE SEBASTIÀ, J.M.: "La Torre Motxa". En : *Datos para la historia de Villarreal*. Tom V, Ajuntament de Vila-real, 1982, pp. 161-180.

DOÑATE SEBASTIÀ, J.M.: "La fiesta de la Purissima ...". En : *Datos para la historia de Villarreal*. Tom V, Ajuntament de Vila-real, 1982, pp. 243-248.

DOÑATE SEBASTIÀ, J.M.: "De las cosas que no ocurrieron (ocurrencias en torno a la Panderola)". *Cadafal*, maig 1987.

DUALDE VIÑETA, V.: *La urbanización marginal en el área urbana de Castellón*. Alfons el Magnànim, Valencia, 1987, pp. 142.

EIXIMENIS, F.: *Lo Crestià*. Edicions 62. Barcelona, 1983, pp. 310.

ESTEBANEZ ALVAREZ, J.: *Las ciudades: morfología y estructura*. ed. Síntesis. Madrid 1991, p. 37.

EUROSTAT : *Estadísticas demográficas*. Período 1980-88.

FERRER NAVARRO, R.: "Una fundación de Jaime I: Villarreal". *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*. T. X. Saragossa, 1975, pp. 403-437.

GARCÍA DELGADO, J.L.: "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo". En NADAL J. i altres : *La economía española en el siglo XX, una perspectiva histórica*. Ariel, Barcelona, 1987, p. 176.

GARCÍA FERNÁNDEZ, P.: *Población de los actuales términos municipales 1900-1981. Población de hecho según los censos*. I.N.E., Madrid, 1985.T. IX +234 pp.

GARCÍA MÁRQUEZ, M.: *Geografía urbana de Teruel*. Instituto de Estudios Turolenses, 1983, pp. 211.

GARCÍA SALES, P.: *Aspectes arquitectònics del Vila-real de primeries de segle*. Temes Vila-realencs, Sèrie IV, núm. 3. Ajuntament de Vila-real, 1992, pp. 284.

GIL VICENT, V.: "Vila-real en los libros de viaje franceses e ingleses del siglo XVIII". *Cadafal* setembre 1984.

GOMIS MARTÍ, J.M.: *Evolució històrica del taulellet*. Colec. Universitària. Diputació de Castelló. 1990, p. 320.

GOZALVEZ PEREZ, V.: *Crevillente. Estudio urbano demográfico e industrial*. Ajuntament de Crevillent, 1983, pp. 191.

GOZALVEZ PEREZ, V.: "Cambios recientes en la población valenciana". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II, pp. 671-706.

GOZALVEZ PEREZ, V.: "Notas sobre el estado actual de la investigación en Geografía de la Población". *Quaderns de Geografia* XLII. Universitat de València, 1992, p.251-262.

GUAL CAMARENA, M.: "Mudejares Valencianos. Aportaciones para su estudio". *Saitabi* VII. València, 1949, pp. 165-199.

GUAL CAMARENA, M.: *Las Cartas Pueblas del Reino de Valencia*. Presidència 1989, ed. Generalitat Valenciana, p. 210.

GUERRERO SÁNCHEZ, M.: "Espacios urbanos sin uso. Las viviendas vacias en el centro histórico Cacerense". En *XII Congreso Nacional de Geografía*. Universitat de València, 1991, pp. 509-515.

HAJNAL, J.: "Age at Marriage and Propation Marrying". *Population Studies*, 1953, VII, pp. 111-136.

HANTRAIS, L. : "La Fécondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique

familiale". *Population*, 1992, 4.

I.N.E.: *Censo de población y viviendas de 1960*. Tom II.

INE.: *Censo de la población, de la vivienda y de los edificios de España*. 1970. facs. 12. Provincia de Castelló. Separata del tom I.

I.N.E.: *Proyección de la población española para el período 1980-2010*. Tom I. Resultats per al conjunt nacional. Madrid, 1987.

INE: Cens d'edificis i locals, 1990.

I.N.E.: *Indicadores sociales*. Madrid, 1991.

I.N.E. : 1960-1992. *Movimiento natural de la población*. Toms II, Volum 7 ó 10, de xifres a nivell provincial i la seua distribució municipal, o bé, des de 1979 els Toms II, referents als resultats per Comunitats Autònomes.

I.V.E.: *Evolució de la població des de 1900 fins a 1986. Municipis de la Comunitat Valenciana existents a l'1 d'Abril de 1986*. València, 1988, p. 126.

I.V.E.: *Projecció de la població de la Comunitat Valenciana i les seues províncies 1985-2005*. València, 1989, pp. 572.

LEGUINA, J.: *Fundamentos de demografía*. Siglo XXI. Madrid, 1976, p. 342.

LIVI-BACCI, M.: *Introducción a la demografía*. Ariel, Barcelona, 1993, pp. 475.

MADOZ, P.: *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. (1845-50) Edició facsimil, Tom II, Alfons el Magnànim, València, 1987.

MARIA, PARE RAMÓN DE: "El Repartiment de Burriana y Villarreal ". B.S.C.C. 1935, ed. facsimil, Caixa Rural de Vila-real, 1983.

MELIÀ TENA, C.: *Origen y desarrollo de los servicios eléctricos en la provincia de Castellón*. Societat Castellonenca de Cultura. Estudis econòmics VIII. Castelló, 1975, pp. 164.

MEZQUITA, P. i VILANOVA, S.: *Vida i mort a Vila-real en el segle XIX*. Temes Vila-realencs sèrie III, núm. 14. Ajuntament de Vila-real, 1990.

MUNTANER, R.: *Crònica*. Ed. Barcino. Barcelona, 1927.

NAVARRO LOPEZ, M.: "El contexto sociológico del descenso de natalidad y envejecimiento de la población". En : PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II, pp. 1117-1122.

OBIOL MENERO, E.: "La dualidad espacio rural-espacio urbano en la comarca de la Plana". *Estudis Castellonencs* núm 9. 1984-85, pp. 379-398.

ORTELLS CHABRERA, V.M.: "Evolució de la població absoluta de la Plana de Castelló". *Estudis Castellonencs* n°1, 1982, pp. 315-361.

ORTELLS CHABRERA, V.M.: *La Plana de Castelló. Jerarquia i connexió urbana*. Col.legi d'Arquitectes de Castelló, Castelló, 1983.

ORTELLS CHABRERA, V.M.: *Geografía urbana y del poblamiento en la Plana de Castelló*. Premio Humanidades "Ciudad de Castellón". Ajuntament de Castelló, 1987, p. 84.

ORTELLS CHABRERA, V.M.: "Vila-real : La Imatge de la ciutat". En : *Miscelánea, homenatge a José Mª Doñate*. Universitat Jaume I-Ajuntament de Vila-real, 1993, p. 116.

PAILLAT, P.: "El envejecimiento demográfico y sus consecuencias, de la Francia de ayer a la España de mañana". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol. II pp. 1125-1133.

PRECEDO LEDO, A.: *La red urbana*. Ed. Madrid, 1990, pp. 157.

PRESSAT, R.: *Introducción a la demografía*. Ariel, Barcelona, 1977.

- PONZ, A.: *Viaje de España*. Tom XIII. Madrid, 1788.
- PUYOL ANTOLÍN, R.: *La población*. Síntesis. Madrid, 1990.
- ROJO PÉREZ, F.: "Nuevos sistemas de representación en Geografía de la Población". *Estudios Geográficos* Tomo XLVI, núm. 178-179, Madrid, feb-may 1985, pp. 123-135.
- ROMERO GONZÁLEZ, J.: *La agricultura valenciana en el proceso de industrialización y urbanización. Cambios recientes en el espacio rural valenciano (1959 - 1986)*. Serie Estudis. Generalitat Valenciana, 1989, pp. 258.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M.: "Villas planificadas medievales del País Valenciano". *Anales de Geografía de la Universidad Complutense* 7, ed. Universidad Complutense, 1987, pp. 509-525.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M.: *Geografía humana del País Valenciano*. Colec. Opera Geographica Minora núm 10. Oikos Tau, 1989, pp. 144.
- SEBASTIA LINARES, C.: "Mutaciones demográficas y espaciales provocadas por la inmigración, en el municipio de la Vila-joiosa". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, Vol. II, pp. 987-1004.
- SÁNCHEZ RECIO, G. i BELANDO CARBONELL, R.: "Población e industrialización. Cambios recientes en la población de Monovar 1940-1970". En PEREZ APARICIO, C.: *Estudis sobre la Població del País Valencià*. Seminari Est. L.P.P.V., València, 1988, vol II, pp. 1043-1052.
- SÁNCHEZ VERA, P.: *Representación social de un espacio urbano*. Nau llibres, Valencia, 1986.
- SANCHO COMÍNS, J. i CHUVIECO SALINERO, E.: *Castellón desde el espacio. Imágenes y paisajes de una tierra mediterránea*. Caixa d'Estalvis i M. P. de Castelló, 1986, pp. 95.
- SOUTO GONZÁLEZ, X.M.: "Enclavo do hábitat e do poboamento. O caso de Galicia". En *Cuadernos de Estudios Gallegos*, núm. 98, Santiago, 1982.
- TERÁN, FERNANDO DE : *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*. ed. Alianza Universidad, Madrid, 1982, p. 463.
- TORRES BALBAS, L.: "La Edad Media". En : *Resumen histórico del urbanismo en España*. I.E.A.L. Madrid, 1968, pp. 77-85.
- TRAYER GARCIA, B.: *Historia de Villarreal*. Imprenta de Juan Botella. Vila-real 1909 p. 562.
- VICENS VIVES, J.: *Historia económica de España*. ed. Vicens-Vives. Barcelona, cinquena reedició, 1979, p. 687 i 787.
- VICIANA, M. DE: *Cronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*. Universitat de València. Departament d'Historia. ed. facsimil de la edició de 1564. València, 1972. Tom III.
- VIDAL BENDITO, T.: "El papel de la urbanización en la modernización demográfica de España". En GOZÁLVEZ PEREZ, V.: *Los procesos de urbanización: siglos XIX i XX*. Institut de Cultura Joan Gil-Albert. Diputació d'Alacant. Seminari Est. L.P.P.V., Alacant, 1991, pp. 37-48.
- VILANOVA AÑÓ, S.: *Gent d'ahir*. Temes Vila-realencs. Sèrie III. núm 6. Ajuntament de Vila-real, 1988.
- VILÀ VALENTÍ, J.: *El món rural a Catalunya*. Curial, Barcelona, 1973, pp.212

AQUEST LLIBRE
 VILA-REAL: CREIXEMENT DEMOGRÀFIC
 I URBÀ (1960-1991)
 S'ACABÀ D'IMPRIMIR ALS
 OBRADORS DE LA IMPREMTA SICHET,
 DE VILA-REAL,
 EL DIA 2 DE MARÇ DE 1995.